
ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

**НАШРИЯИ ДОНИШКАДАИ ИДОРАКУНИИ
ДАВЛАТИИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМӢУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

**ИЗДАНИЕ ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВЕННОГО
УПРАВЛЕНИЯ ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

PUBLIC ADMINISTRATION

**EDITION OF THE INSTITUTE OF PUBLIC
ADMINISTRATION UNDER THE
PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

№ 4 (44), 2019 октябр – декабр

**МАҶАЛЛА АЗ СОЛИ 2005 НАШР МЕШАВАД.
ЖУРНАЛ ИЗДАЁТСЯ С 2005 ГОДА
PUBLISHED SINCE 2005**

Сармуҳаррир:

Ғафурзода А.Д. – Ректори Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор.

Муовини сармуҳаррир:

Ғайзализада Ҷ. Х. – муовини ректор оид ба таълими Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор.

Ҳайати таҳририя:

Ализода З. - Ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ ва намояндаи комилҳуқуқи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор.

Ализода Б.П. – сарҳодими илмии Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои филология, дотсент.

Аҳмадзода З.К. – муовини ректор оид ба тарбияи Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ.

Камолутдинов Б. – доктори илмҳои филология, профессор.

Қудратов Р. - вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисод, профессор.

Маҳмудзода М. – академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор.

Маҷидзода Ҷ. З. - вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Кумитаи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор.

Муртазозода Ҷ.С. - вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор.

Мухторов З. – директори Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои филология.

Раҳмон Д.С. – декани факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент.

Хидирзода М.У. – сарҳодими илмии шӯбаи сиёсатшиносии Пажӯҳишгоҳи фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои фалсафа, профессор.

Холиқзода А. Г. - вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор.

Ҳайати мушовара:

Раҳмон Озода Эмомалӣ – Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Раҳмон Асадулло – Ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои кадрҳо

Раҳмонзода А.А.– Ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Давлатов Ҷ.М. – Директори Агентии хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Раҳимӣ Ф.Қ. – Президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Главный редактор:

Гафурзода А.Д. – Ректор Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, доктор юридических наук, профессор.

Заместитель главного редактора:

Файзализода Дж. Х. – проректор по учебной работе Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, доктор педагогических наук, профессор.

Редакционная коллегия:

Ализода З. - Помощник Президента Республики Таджикистан по правовым вопросам - Полномочный представитель Президента Республики Таджикистан в Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, доктор юридических наук, профессор.

Ализода Б.П. – главный научный сотрудник НИИ государственного управления и государственной службы Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, кандидат филологических наук, доцент.

Ахмадзода З.К. – проректор по воспитательной части Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, к.п.н.

Камолутдинов Б. – доктор филологических наук, профессор.

Кудратов Р. - депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, доктор экономических наук, профессор.

Маджидзода Дж. З. - депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, председатель Комитета Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, доктор юридических наук, профессор.

Махмудзода М. – академик Академии наук Республики Таджикистан, доктор юридических наук, профессор.

Муртазозода Дж.С. - депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, доктор юридических наук, профессор.

Мухторов З. – директор НИИ государственного управления и государственной службы Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, доктор филологических наук.

Рахмон Д.С. – декан юридического факультета Таджикского национального университета, кандидат юридических наук, доцент.

Хидирзода М.У. – главный научный сотрудник отдела политологии Института философии, политологии и права имени А.Багоутдинова Академии наук Республики Таджикистан, доктор философских наук, профессор.

Холиқзода А. Г. - депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, доктор юридических наук, профессор.

Состав редакционного совета:

Рахмон Озода Эмомали – Руководитель Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Рахмон Асадулло – Помощник Президента Республики Таджикистан по кадровым вопросам

Рахмонзода А.А.– Помощник Президента Республики Таджикистан по вопросам социального развития и связи с общественностью, академик Академии наук Республики Таджикистан

Давлатов Дж.М. – Директор Агентства государственной службы при Президенте Республики Таджикистан

Рахими Ф.К. – Президент Академии наук Республики Таджикистан

Editor in Chief:

A.D. Ghafurzoda – Rector of Public Administration Institute under the President of the Republic of Tajikistan, Doctor in Law, Professor.

Deputy Editor in Chief:

J. Kh. Fayzalizoda – Vice-rector on educational unit of Public Administration Institute under the President of the Republic of Tajikistan, Doctor of Pedagogy, Professor.

Board of Editors:

Z. Alizoda – Advisor of the President of the Republic of Tajikistan on legal issues – Plenipotentiary representative of the President of the Republic of Tajikistan in Majlisi Milli and Majlisi namoyandagon Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, Doctor in Law, Professor.

B.P. Alizoda – Chief research officer of Research Institute on public administration and civil service of Public Administration Institute under the President of the Republic of Tajikistan, Candidate in Philology, Docent.

Z.Z. Ahmadzoda – Vice-rector on parenting unit of Public Administration Institute under the President of the Republic of Tajikistan, Candidate of Pedagogy.

B. Kamoloddinov – Doctor of Philology, Professor.

R. Qudratov – Member of Majlisi namoyandagon Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, Doctor in Economics, Professor

J.Z. Majidzoda – Member of Majlisi namoyandagon Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, Committee Chairman of Majlisi namoyandagon Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, Doctor in Law, Professor

M. Mahmudzoda – Academician of Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor in Law, Professor

J.S. Murtazozoda – Member of Majlisi namoyandagon Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, Doctor in Law, Professor

Z. Mukhtorov – Director of Research Institute on public administration and civil service of Public Administration Institute under the President of the Republic of Tajikistan, Doctor of Philology.

D.S. Rahmon – Dean of Law Faculty of Tajik National University, Candidate in Law, Docent.

M.U. Khidirzoda – Chief research officer of Political Science Department of Philosophy, Political science and Law Institute named in honor of A. Bagoutdinov of Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor in Philosophy, Professor.

A.G. Kholiqzoda – Member of Majlisi namoyandagon Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, Doctor in Law, Professor

Editorial Review Board:

Rahmon Ozoda Emomali – Head of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

Rahmon Asadullo – Assistant of the President of the Republic of Tajikistan on personnel matters

---

Rahmonzoda A.A. – Assistant of the President of the Republic of Tajikistan on social development and public relations, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Davlatov J.M. – Director of the State Service Agency under the President of the Republic of Tajikistan

Rahimi F.K. – President of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

*ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ БОЯД БА ТАТБИҚИ СИЁСАТИ
ИҚТИСОДИВУ ИҶТИМОӢ ВА ФАРҶАНГИВУ МАЪНАВИИ ДАВЛАТ,
ВАЗӢИ МУЪТАДИЛИ СИЁСӢ ВА БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҶИ
ЗИНДАГИИ АҲЛИ ҶОМЕА НИГАРОНИДА ШАВАД.*

*МО БОЯД КАДРҶОИ ҶАВОБГӢ ВА ТАЛАБОТИ МЕЪЁРҶОИ
БАӢНАЛМИЛАЛӢ, МУТАХАССИСОНИ ДОРОИ САТҶИ БАЛАНДИ
КАСБӢ ВА КОРМАНДОНИ ВАТАНДӢСТУ МАСЪУЛИЯТШИНОСРО
ОМОДА НАМОЕМ.*

ЭМОМАЛӢ РАҶМОН

Мундариҷа

ПРЕЗИДЕНТ

Суханрони Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар маҷлиси тантанавӣ ба ифтихори 25 - умин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 4 ноябри соли 2019

**ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ВА ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҶОИ ИНСОНӢ,
ИЛМӶОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ ВА ИҚТИСОДИЁТ**

Ализода Б. П. Ташаккули низоми идоракунии давлатӣ дар кишвари Туркистон
Асоев М.М. Омили асосии ташаккул ва рушди инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисодии деҳот дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ
Бегматов А.А., Малоҳати Раҷабалӣ. Таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ оид ба кооператсия ва ҳамгирозии истеҳсолоти агросаноатӣ
Комилбеков А.Ё., Назриев К.Қ. Менеҷменти нави давлатӣ ҳамчун концепсияи муосири идоракунии давлатӣ
Кизиргулов И.Р. Таҷрибаи ташкили рушди касбии хизматчиёни давлатии шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Бошқирдистон
Минакова И.В., Коварда В.В. Таҳлили тамоюлоти **ҷараёни** сиёсати давлатии минтақавӣ дар кишварҳои ҷаҳон
Фомина М.Г. Ҳуқуқи конституционӣ ба таҳсилот: мафҳум ва муҳтаво
Шоев А.А. Чанд нуқтаи ибратбахш аз фаъолияти сулҳофарии **Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон**

**ИЛМӶОИ ИҶТИМОӢ-ГУМАНИТАРӢ ВА МАСЪАЛАҶОИ
МУНОСИБАТӶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ**

Бобозода Ф.Т., Раҷабзода А.Н. Ақидаҳои сиёсатмадорон ва олимони хориҷию дохилӣ дар бораи фаъолияти дипломатӣ ва сиёсии академик Талбақ Назаров
Каримзода М.Б., Ҳасанов Ю.Ю. Таъсири вобастагии интернет ба шахсияти наврас
Қодиров Д.С. Пажӯҳиши Ҳақназар Назаров андар шинохти Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ
Қодиров Ф.С. Саёҳати фарҳангӣ: иқтидорҳо ва масоили рушд дар Тоҷикистон
Морозова Н.Н., Терещенко Е. А. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба фаъолияти инноватсионӣ дар шароити рақамикунӣ иқтисодиёт
Носиров М.С. Мавқеи ҷуғрофӣ, таърихи таъсисёбӣ ва таркиби этникии сокинони ноҳияи Деваштич
Файзализода Ҷ.Х., Сафаров Д.Ҷ. Вижагиҳои хоси таҳсилот ва зарурати навсозии он
Шукурова Т.Ф. Тадриси суруд дар муассисаҳои таълимии империяи **Россия**: аҳаммият ва натиҷаҳо

**СИЁСАТИ ИТТИЛОӢТӢ, ТЕХНОЛОГИЯҶОИ ИТТИЛОӢТӢ,
ИЛМӶОИ ТАБИАТШИНОСӢ**

Ахиева С. У., Имомназарова М. И. Воситаҳои ахбори омма ва нақши он дар рушди ҷомеаи муосири Тоҷикистон
Мухторов З.М., Абдуллоева Н. Н. Таҳлили ҷанбаҳои иҷтимоию сиёсӣ дар матбуот: вижагии ҷанбаҳои мавзӯӣ (дар мисоли рӯзномаҳои «Аргументы и факты» (Тоҷикистон) ва «Вечерка»)
Раҳимов С.Х. Мавқеи тиҷорати меҳмонхонадорӣ дар низоми индустрияи сайёҳӣ

Хучакулов Н.Қ. Баъзе масъалаҳои назариявии бозори иттилооти иқтисодӣ

Содержание

ПРЕЗИДЕНТ

Речь Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на торжественном заседании в честь 25-й годовщины принятия Конституции Республики Таджикистан, город Душанбе, 4 ноября 2019 года

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ И УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ, ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ, ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Ализода Б.П. Формирование системы государственного управления в Туркестанском крае

Асоев М.М. Основной фактор формирования и развития социально-экономической инфраструктуры сельских территорий на современном этапе

Бегматов А.А., Малохати Раджабали Зарубежный опыт кооперации и интегрирования агропромышленного производства

Комилбеков А.Ё., Назриев К.К. Новый государственный менеджмент как современная концепция государственного управления

Кызыргулов И.Р. Опыт организации профессионального развития государственных гражданских служащих в Республике Башкортостан

Минакова И.В., Коварда В.В. Анализ основных тенденций динамики государственной региональной политики в странах мира

Фомина М.Г. Конституционное право на образование: понятие и содержание

Шоев А.А. Некоторые показательные моменты из миротворческой деятельности лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ И ВОПРОСЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Бобозода Ф.Т., Раджабзода А.Н. Взгляды зарубежных и отечественных политиков и ученых о дипломатической и политической деятельности академика Талбака Назарова

Каримзода М.Б., Хасанов Ю.Ю. Влияние интернет - зависимости на личность подростка

Кодиров Д.С. Исследование Хакназара Назарова о взглядах Саида Джамаладдина Афгани

Кодиров Ф.С. Потенциал Таджикистана для развития культурного туризма

Морозова Н.Н., Терещенко Е. А. Зарубежный опыт инновационной деятельности предприятий в условиях цифровизации экономики

Носиров М.С. Географическое расположение, история образования и этнический состав жителей района Деваштич

Файзализода Дж.Х., Сафаров Д.Дж. Характерные особенности образования и необходимость её модернизации

Шукурова Т.Ф. Преподавание пения в учебных заведениях Российской империи: значимость и результаты

ИНФОРМАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА, ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ, ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

Ахиева С.У., Имомназарова М.И. Средства массовой информации и их роль в развитии современного сообщества Таджикистана

Мухторов З.М., Абдуллоева Н. Н. Общественно-политический анализ в прессе: Тематический аспект (на примере газет «Аргументы и факты» (Таджикистан) и «Вечерка»)

Рахимов С.Х. Роль гостиничного бизнеса в системе туристической индустрии

Худжакулов Н.ДЖ. Некоторые теоретические вопросы рынка экономической информации

Content

PRESIDENT

The speech of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon in the Ceremonial meeting for the 25th anniversary of Day of Constitution, Dushanbe, 6th November, 2019.

PUBLIC ADMINISTRATION AND HUMAN RESOURCE MANAGEMENT, LEGAL SCIENCE, ECONOMIC SCIENCE

Alizoda B.P. Formation of a state governance system in Turkestan region

Asoev M.M. The basic factor of formation and development of the social and economic infrastructure in rural areas at the present stage

Begmatov A.A., Malohati Rajabali. The experience of foreign countries on cooperation and integration of agro-industrial sector

Komilbekov A.Y., Nazriyev K. New public management as a modern concept of public administration

Kyzyrgulov I.R. The experience of professional development of civil servants in the Republic of Bashkortostan

Minakova I., Kovarda V.V. Analysis of major trends of dynamics of state regional policy in foreign countries

Fomina M.G. Constitutional right to education: concept and content

Shoev A.A. Some important aspects of the peacemaking activities of the Leader of Nation, his Excellency Emomali Rahmon

SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES AND INTERNATIONAL RELATIONS

Bobozoda F.T., Rajabzoda A.N. The opinion of foreign and domestic politicians and scientists about the diplomatic and political activities of academician Talbak Nazarov

Karimzoda M.B., Khasanov Y.Y. The impact of internet addiction on the personality of teenager

Qodirov D.S. The study of Haqnazar Nazarov on view of Said Jamaliddin Afghani

Qodirov F.S. Cultural tourism: potentials and development issues in Tajikistan

N.N. Morozova, E.A. Tereshenko, Foreign countries experience on innovative activity of enterprises in conditions of economy digitalization

Nosirov M.S. Geographical location, history and ethnicity of the people of Devashtich region

Fayzalizoda J. Kh., Safarov D. J. Characteristics of education and the need for its modernization

Shukurova T.F. Teaching of singing in educational institutions of the Russian empire: Importance and results

INFORMATION POLICY, INFORMATION TECHNOLOGY, NATURAL SCIENCES

Akhiev A S.U., Imomnazarova M.I. Mass media and its role in the development of modern society of Tajikistan

Mukhtorov Z.M., N.N Abdulloeva. Socio-political analysis in press: thematic aspect (using the example of newspapers “Argumenti I fakti” and “Vecherka”)

Rakhimov S.Kholovich Place of hotel industry in the system of tourism industry

Hudjakulov N.J. Some theoretical issues of the economic information market

---

**Суханрони Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар маҷлиси
тантанавӣ ба ифтихори 25 - умин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 4 ноябри соли 2019**

**Ҳамватанони азиз!
Ҳозирони, гиромӣ!**

Қабули Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол, ки ҳоло мо дар остонаи таҷлили 25 - умин солгарди он қарор дорем, аз ҷумлаи муҳимтарин рӯйдодҳои таърихи навини халқи тоҷик ва дастоварди бузурги мардуми шарафманди кишвар мебошад.

Бо камоли ифтихору сарфарозӣ тамоми сокинони мамлакат ва ҳамаи шумо – ҳозирони арҷмандро ба муносибати ин санаи бузург табрик гуфта, ба хонадони ҳар фарди Ватан сулҳу осоиш ва ба ин санади муқаддасу таърихиамон умри ҷовидонӣ орзу менамоем.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикоскунандаи воқеияти даврони истиқлолу озодии Ватан, рушди давлат ва пешрафти миллати тамаддунсози тоҷик мебошад.

Таҷрибаи қабули конститутсия дар давлатҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар Тоҷикистони мо, бармало нишон медиҳад, ки он ҳамчун ҳуҷҷати бисёр муҳими сиёсӣ ва санади олии ҳуқуқӣ бо истиқлоли давлатӣ робитаи ногустастанӣ дорад. Мутаассифона, эълони истиқлол дар кишвари мо ба давраи ниҳоят мураккаби сиёсӣ ва бӯҳрони шадиди конститусионӣ рост омад. Дар он айём Конститутсия ва умуман қонуният поймол шуда, сохторҳои идораи давлатӣ фалаҷ гардиданд.

Дар пойтахти мамлакат - шаҳри Душанбе ва дигар минтақаҳои кишвар беқонуниву бенизомӣ ва беҳокимиятиву бесарусомонӣ ҳукмфармо гардида буд. Вазъ то ҳақде мураккабу даҳшатнок буд, ки дар пойтахти мамлакат барои доир намудани ягон ҷорабинӣ ҷиҳати ислоҳ ва ба эътидол овардани он имкон вучуд надошт. Маҳз бо ҳамин сабаб дар шаҳри бостонии Хуҷанд Иҷлосияи XVI таърихии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъват ва баргузор шуд ва дар он роҳбарияти нави мамлакат интихоб шуда, қарорҳои таърихӣ қабул гардиданд, ки барои ояндаи Тоҷикистони тозаистиқлол аҳамияти сарнавиштсоз доштанд.

Вазъи ноороми он рӯзҳо дар назди роҳбарияти навинтихобшудаи давлату Ҳукумат ҳалли вазифаҳои тақдирсоз ва дар навбати аввал, қатъи ҷангу хунрезӣ,

---

барқарор кардани сохтори конституционӣ, таъмини волоияти қонун, сулҳу субот ва сарчамъ намудани мардуми кишварро ба миён гузошта буд.

Дигар масъалаи муҳимтарине, ки дар назди мо қарор дошт, ин ҳарчи зудтар таҳия ва қабул кардани Конститутсияи давлати соҳибистиқлоли тоҷикон буд. Зеро Конститутсия бояд пояҳои давлатдориро устувор намуда, роҳи минбаъдаи таҳким ва пешрафти онро муайян мекард.

Дар он айёми бӯхрониву ноором мо бояд шакли давлатдорӣ ва роҳи минбаъдаи рушду такомули онро интихоб мекардем. Зимнан, яке аз сабабҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ муҳолифати ду қувваи асосӣ – тарафдорони сохти дунявӣ ва ҷонибдорони бунёди давлати исломӣ доир ба масъалаи таъмини сарнавишти ояндаи мамлакат, яъне муайян кардани сохтори давлатдорӣ буд.

Дар чунин шароит, зарур буд, ки мо ҷомеаро ҳарчи зудтар аз вартаи бӯхрони сиёсӣ ва иҷтимоӣ берун оварда, роҳи рушди минбаъдаи худро интихоб намоем. Ин мақсаду мароми миллат ва ҷомеаро фақат Конститутсия, яъне қонуни асосии давлат метавонист ба расмият дарорад. Зеро фақат қабули Конститутсия барои ҳифзи истиқлол, аз оташи ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ берун овардани ҷомеа, барқарор намудани фаъолияти сохторҳои фалаҷшудаи давлатӣ, таъмин намудани амнияти миллӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, ба Ватан баргардондани гурезаҳо, инчунин, ҷиҳати мустаҳкам кардани заминаҳои сиёсӣву ҳуқуқӣ, иҷтимоӣву иқтисодӣ ва фарҳангии давлат шароити мусоиди ҳуқуқиро фароҳам меовард **ва** мо танҳо дар ҳамон сурат метавонистем, ки барои барқарор кардани қонуниятро тартибот, сулҳу субот, ваҳдату ҳамдигарфаҳмӣ ва рушди устувори ҷомеа нахустин қадамҳои устувори худро гузорем.

Дар рӯзҳои, ки ҳамаи саъю талоши мо ба ҳалли мушкилоту масъалаҳои зикргардида равона шуда буд, гурӯҳҳои террористиву экстремистӣ ва хоҷаҳои хориҷии онҳо, ки ба қабули Конститутсия катъиян манфиатдор набуданд, кӯшиш мекарданд, ки вазъи ин ё он минтақаи кишварро бо содир намудани аъмоли хоинонаву террористӣ, аз ҷумла таркиш ва қатлу куштори ваҳшиёнаи одамони бегуноҳ, гаравгонгирӣ, ғоратгарӣ ва дигар амалҳои ғаразнок ноором ва хавфнок нишон дода, монеаи баргузори раъйпурсии умумихалқӣ шаванд.

Ман, ки ҳанӯз дар Иҷлосияи таърихии XVI Шӯрои Олӣ тарафдори давлати демокративу ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона будани худро эълон дошта будам, итминони комил доштам, ки барпо кардани чунин давлат танҳо бо дастгирии мардум ва дар асоси Конститутсияи аз ҷониби халқ қабулшуда имконпазир аст.

Дар ҳамон шароити ҳассосе, ки гуфта шуд, ҳаёти нави Комиссияи конституционӣ тасдиқ гардида, бо така ба арзишҳои таърихии халқамон, орзуву омили мардуми кишвар, дарки манфиатҳои миллӣ, таҷрибаи қабули конститутсия дар

давлатҳои дигар, эътиром ба арзишҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи байналмилалӣ, арҷгузори ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва муҳимтар аз ҳама, бо мақсади ҳифз ва таҳкими истиқлоли давлатӣ ба кори худ шурӯъ кард.

Зикр бояд кард, ки раванди таҳияи лоиҳаи Конститутсия мушкил мегузашт, зеро он вақт таъсири мафкураву арзишҳои даврони шӯравӣ ҳанӯз хеле қавӣ буд ва дарки арзишҳои нави ҷомеа, аз ҷумла гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравӣ, бисёрҳизбӣ, шаклҳои гуногуни моликият, иқтисоди бозаргонӣ, соҳибкорӣ ва монанди инҳо хеле дарднок ва бо душворӣ қабул мешуданд.

Барои дар сатҳи Конститутсия пешбинӣ намудани ин меъёрҳо баҳсҳои доманадор сурат мегирифтанд ва оқибат бо санҷида шудани ҳамаи паҳлуҳои мусбату манфии онҳо барои рушди минбаъдаи давлат ва ҳимояи манфиатҳои ҷомеаи кишвар мо ба натиҷаи дилхоҳ муваффақ шудем. Аз ҷумла, масъалаи интиҳоби шакли идораи давлат, яъне дар Конститутсия муқаррар намудани ҷумҳурии президентӣ ё парламентӣ мавриди баҳсу талошҳои доманадор қарор гирифт.

Тарафдорони ҳарду навъи идораи давлат барои тасдиқи андешаи худ бурхону далелҳои гуногун пеш меоварданд. Мо бе ягон дудилагӣ ҷонибдорӣ ҳудро аз шакли идораи мустаҳками президентӣ иброз намудем, зеро бовар доштем, ки дар марҳалаи гузариш, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он қарор дошт, фақат идораи мустаҳками президентӣ ба ҳалли бисёр масъалаҳои ҳаётӣ муҳим имконият медиҳад. Хушбахтона, ин шакли идораи давлатро халқи Тоҷикистон низ ҷонибдорӣ кард ва минбаъд ҳаёт дурустӣ онро собит намуд.

Баъдан лоиҳаи Конститутсия ба муҳокимаи васеи мардум пешниҳод гардид ва зарурати аз тариқи раъйпурсӣ қабул кардани он маъқул дониста шуд. Зеро таҷрибаи талхи солҳои навадум талаб мекард, ки Конститутсияро ҳуди халқ қабул намояд. Дар он айём зери таъсири майдонҳо ва гурӯҳҳои ҷонибдори онҳо ба Конститутсия дар як рӯз чандин тағйирот, аз ҷумла тағйироти муҳолифи якдигар ворид карда мешуданд ва онҳо дар маҷмӯъ, ин санади олиро ба як қонуни одӣ ва бозичаи дасти худ табдил дода буданд. Ин зарурат, инчунин, аз принсипи ба халқ тааллуқ доштани ҳокимияти давлатӣ ва ифодаи олии бевоситаи ҳокимияти халқ будани раъйпурсии умумихалқӣ сарчашма мегирад.

Дар давоми зиёда аз ду моҳи муҳокимаи лоиҳаи Конститутсия ба Шӯрои Олӣ зиёда аз ҳашту ним ҳазор пешниҳод ворид гардид. Бо дарназардошти он ки дар муҳокимаи ин санади таърихӣ доираҳои васеи мардум иштирок карда, фикру андешаҳои ҳудро фаъолон иброз намуданд, лоиҳаи Конститутсия танҳо баъди ба эътибор гирифтани пешниҳодҳои мардум такмил дода, ба раъйпурсии умумихалқӣ бароварда шуд ва қонуни асосии мо воқеан ҳам ба Конститутсияи халқӣ мубаддал гардид.

Тавассути раъйпурсӣ қабул гардидани Конститутсия дар таърихи рушди конститутсионии кишварамон таҷрибаи нодир ва нахустин буд, зеро конститутсияҳои қаблӣ аз ҷониби намояндагони мардумӣ дар парламент қабул гардида буданд.

Қобили зикр аст, ки тавассути раъйи мардум қабул шудани қонуни асосии мо дар миқёси кишварҳои пасошӯравӣ низ яке аз таҷрибаҳои аввалин ба шумор меравад. Дар он айёми барои кишвар бисёр мураккаб мо тамоми тадбирҳои заруриро андешидем, то ки ин чорабиниҳои муҳими сиёсиро дар сатҳи баланд доир намоем ва бо ин роҳ ба ҷомеаи ҷаҳон нишон диҳем, ки мардуми соҳибмаърифати Тоҷикистон ба ояндаи давлат ва миллати худ бетарафу бетафовут нестанд.

Бо дарки чунин масъулияти таърихӣ 6 - уми ноябри соли 1994 соқинони кишвар дар фазои озод дар раёспурсии умумихалқӣ фаъолона иштирок карда, аксари мутлақи онҳо (беш аз 87 ғоиз) ба ҷонибдории Конститутсия раъйи худро доштанд.

Раъйи мардум ба тарафдории давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёду дунявӣ, яъне интихоби тақдири ояндаи ободу осудаи кишвар зарбаи ҷонкоҳ ба нерӯҳои радикаливу террористӣ - тарафдорони бунёди давлати исломӣ ва хоҷаҳои хориҷии онҳо гардид. Яъне, халқи тоҷик бо роҳи ифодаи озодонаи мавқеи худ аввалин маротиба имконияти таърихӣ қабули бевоситаи ин ҳуҷҷати бунёдии сиёсиро бо азму иродаи хеш амалӣ намуда, барои эъмори пойдевори ҳуқуқии давлати мустақили демократӣ ва дунявии Тоҷикистон асоси мустаҳкам гузошт.

Давлат ва Ҳукумати мамлакат бо баргузории чунин маъракаи муҳиму тақдирсоз аз имтиҳони ҷиддӣ гузашт ва бовар ҳосил кард, ки сиёсати дурусту санҷида ва ба манфиати мардум равонашуда аз ҷониби халқ ҳамеша пуштибонӣ меёбад. Аз ин лиҳоз, мо таҷрибаи сиёсати пешгирифтамонро, ки дар Иҷлосияи таърихӣ XVI Шӯрои Олӣ эълон карда будем ва асоси ҳуқуқии он дар Конститутсия гузошта шуд, дилпуруна оғоз намудем.

Ҳозирони гиромӣ!

Бо қабули Конститутсия дар инкишофи давлатдории Тоҷикистон марҳалаи нави таърихӣ оғоз гардид ва он моро ба дигаргуниҳои азими сиёсӣ ҳуқуқӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва созандагиву бунёдкорӣ роҳнамоӣ кард.

Конститутсия ҳамчун ҳуҷҷати дарбаргирандаи арзишҳои калидии ҷомеаву давлат ва марому мақсади халқи кишвар симои таърихӣ ва муосири Тоҷикистони азизро дар худ инъикос намуд.

Дар Конститутсия марому мақсади халқи Тоҷикистон, ки аз бунёди ҷомеаи адолатпарвар иборат мебошад, дар асоси арзишҳои милливу умумибашарӣ, аз ҷумла қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳон будан, озодӣ ва ҳуқуқи шахсро муқаддас шумурдан, баробарҳуқуқӣ ва дӯстии тамоми миллату халқиятҳоро эътироф кардан, дарки масъулият дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда муайян карда шуданд. Ин санади тақдирсози замони соҳибистиклолӣ, ҳамчунин, бо иродаи халқ асосҳои бунёдии давлати навтаъсис, аз ҷумла давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона будани Тоҷикистонро эълон намуда, тағйирнопазир будани шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлатро қафолат додааст.

Меҳоҳам маҳсус таъкид намоям, ки ин меъёр, яъне тағйирнопазир будани шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии

давлат яке аз дастовардҳои бузурги халқи тоҷик дар роҳи интихоби тақдири ояндаи худ ва кафолати Конститутсияи давлати соҳибистиклоли мо мебошад. Ва қарзи инсониву шаҳрвандии ҳар яки мо, ки онро бо тамоми ҳастии худ ҳифз намоем.

Ҳозирони арҷманд!

Аҳамияти таърихии Конститутсия дар он аст, ки ин ҳуҷҷати сиёсӣ ҳуқуқи арзишҳои олии халқи тоҷикро дар худ таҷассум намуда, суннатҳои таърихии давлатдорӣ ва ғояҳои инсондӯстонаи миллати фарҳангсолори моро инъикос кардааст ва таъмин намудани адолати иҷтимоӣ, волоияти қонуни тартиботи ҳуқуқиро яке аз мақсадҳои асосии фаъолияти тамоми шохаҳои ҳокимияти давлатӣ қарор додааст.

Конститутсия барои таъсис ва рушди низоми ҳуқуқии мамлакат, сохтору мақомоти давлатӣ ва дар меҳвари фаъолияти онҳо қарор додани инсон ва ҳуқуқи озодихоӣ, манфиатҳои давлат ва шаҳрвандон, инчунин, бунёди ҷомеаи адолатпарвар асос гузошта, кафолати таъмини озодӣ, адолати иҷтимоӣ ва баробарҳуқуқии ҷомеаи навини Тоҷикистон гардид. Бинобар ин, Конститутсияи мо аз ҷумлаи беҳтарин конститутсияҳои замони муосир буда, мо дар заминаи он ба муваффақиятҳои бузург ноил гардидем.

Бо дарназардошти он ки Конститутсия ҳамчун ҳуҷҷати олии ҳуқуқӣ ва сиёсӣ самтҳои асосии рушди ҷомеа ва давлати соҳибистиклоли Тоҷикистонро муайян мекунад, баъди қабули он дар кишвар, дар баробари ислоҳоти соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, инчунин, ислоҳоти бунёдии сохтори давлатӣ амалӣ гардид, ки бо ин роҳ низоми идораи давлат ба шароити муосир мутобиқ гардонда шуд.

Дар Конститутсия забони тоҷикӣ ба сифати забони давлатӣ эътироф гардида, тайи бисту панҷ соли гузашта барои рушд ва истифодаи васеи он дар коргузориҳои давлатӣ ва ҳаёти ҷомеа шароити кофӣ муҳайё гардид.

Конститутсия ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсонро ҳадафи воло эътироф карда, ҳамчун санади башардӯстона инсон, ҳуқуқ ва озодихоӣ ӯро арзиши олии эълон намуд.

Ҳозирони гиромӣ!

Конститутсия асосҳои ҳаёти сиёсӣ муайян карда, барои рушди гуногунандешии сиёсӣ, низоми бисёрҳизбӣ, амалӣ гардидани ҳуқуқи озодихоӣ шаҳрвандон, иштироки фаъоли шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлат заминаҳои ҳуқуқиро фароҳам овардааст.

Дар даврони истиқлол дар кишвари мо шумораи иттиҳодияҳои ҷамъиятии шаҳрвандон босуръат афзуда, ҷомеаи шаҳрвандӣ ташаккул ёфт. Ҳоло дар Тоҷикистон ҳафт ҳизби сиёсӣ ва зиёда аз ду ҳазору панҷсад иттиҳодияи ҷамъиятӣ фаъолият дорад, ки онҳо ба иштироки шаҳрвандон дар идораи давлат, ифода ва таъмини манфиатҳои гуногуни аҳолии мусоидат менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қабули Конститутсия худро давлати иҷтимоӣ эълон намуда, таъмин намудани шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаи ҳар шахсро кафолат додааст. Бо мақсади бунёди давлати иҷтимоӣ, аз ҷумла роҳандозии

сиёсати оқилонаи иҷтимоӣ, дастгирии ятимону маъюбон, нафакахӯрон ва дигар гурӯҳҳои ниёзманди аҳоли то ба имрӯз тадбирҳои муассир андешида шудаанд. Ва бояд гуфт, ки дар заминаи маҷмӯи тадбирҳои амалишуда ҳаёти иҷтимоии мамлакат босуръат рушд мекунад.

Конститутсия асоси низоми нави қонунгузории мамлакатро гузошт ва дар заминаи ин ҳуҷҷати олии ҳуқуқӣ қонунгузории нави давлати Тоҷикистон ташаккул ва инкишоф ёфт.

Қонунҳое, ки дар асоси Конститутсия ва бо мақсади амалишавии он қабул шудаанд, соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ва сохтору фаъолияти давлатро танзим намуда, барои рушди босуръати устувори иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсиву фарҳангии мамлакат заминаи кофӣ гузошанд.

Дар байни қонунҳои қабулшуда қонунҳо «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим» ва «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», ки табиати сирф милли доранд, барои рушди ҷомеа, танзими ҳаёту фаъолияти ҳар як сокини мамлакат, пешгирии хурфоту шуҳратпарастӣ, зоҳирпарастиву исрофкорӣ ва баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли, тарбия ва таълими насли наврас нақши калидӣ мебозанд. Умуман, дар заминаи Конститутсия тамоми қонунгузории кишвар аз нав таҳия ва қабул гардид ва муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ҳамаҷониба ба танзим дароварда шуд.

Ҷиҳати идомаи минбаъдаи ислоҳоти ҳуқуқӣ ва татбиқи сиёсати ҳуқуқӣ бо дарназардошти арзишҳои умумибашарӣ ва манфиатҳои милли, таъмини ҳуқуқии рушди устувори иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсии кишвар бо Фармони Президенти мамлакат аз 6 феввали соли 2018 Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид ва ҳоло бомаром амалӣ шуда истодааст.

Дӯстони азиз!

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёри бунёдӣ ва бисёр муҳими иқтисодӣ пешбинӣ шудааст, ки он эътирофи шаклҳои гуногуни моликият мебошад. Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат додааст. Дар заминаи ин меъёри конститусионӣ дар солҳои истиқлол соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкориҳои хурду миёна ва соҳибкориҳои истеҳсолӣ, босуръат рушд карда истодааст. Ба ҳолати 1 - уми июли соли 2019 дар кишвар 323 ҳазор субъекти соҳибкориҳои фаъолияткунанда ба қайд гирифта шудааст.

Бо мақсади рушди соҳибкорӣ то имрӯз 70 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ амалӣ шудааст ва татбиқи як қисми онҳо идома дорад, ки маблағи умумии лоиҳаҳои зикршуда қариб 32 миллиард сомониро ташкил медиҳад. Ҳоло саҳми бахши хусусӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар ба 70 фоиз расидааст.

Конститутсия барои рушди ҳаёти маънавию фарҳангӣ низ заминаи мусоиди ҳуқуқиро фароҳам овардааст. Меъёрҳои Конститутсия барои ширкати озод дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа, эҷодиёти бадеӣ, илмӣ ва техникӣ, истифода аз дастовардҳои мероси фарҳангӣ, рушди илм, маориф ва фарҳанг заминаи кофӣ гузошт.

Қобили зикр аст, ки маблағгузори соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла маориф, тандурустӣ, фарҳанг, ҳифзи иҷтимоӣ аҳоли, аз ҳисоби бучети давлат ҳар сол зиёд карда мешавад. Масалан, ҳиссаи хароҷоти соҳаҳои иҷтимоӣ 43,7 фоизи хароҷоти бучети соли 2019 - ро ташкил медиҳад.

Ҷиҳати дар сатҳи баланд чашн гирифтани 30 - солагии Истиклолияти давлатӣ ҳоло дар мамлакат қорҳои созандагиву ободонӣ бо иштироки фаъолони кулли шаҳрвандони мамлакат, соҳибқорон ва дигар шахсони ватандӯсту бонангу номус вусъати бесобика пайдо карда, иншооти зиёди иҷтимоӣ сохта ва мавриди истифода қарор гирифта истодааст.

Тибқи нақша то чашни бузурги милли бунёди беш аз 21 ҳазор иншоот ва, пеш аз ҳама, муассисаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла 1050 муассисаи нави томақтабӣ ва миёнаи умумӣ, 560 беморхона ва марказҳои саломатӣ ва дигар иншооти соҳаи тандурустӣ сохта ба истифода дода мешаванд, ки, бешубҳа, ба некуаҳволии мардуми Тоҷикистон мусоидат хоҳанд кард.

Ҳозирони муҳтарам!

Меъёрҳои Конститутсия барои ҳамгирӣ бо ҷомеаи ҷаҳон замина гузоштанд ва Тоҷикистон дар як муддати кӯтоҳ ба узвияти созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ пазируфта шуд ва бо 160 давлати дунё муносибатҳои дипломатӣ барқарор кард. Имрӯз Тоҷикистон сиёсатеро пеш мебарад, ки ба мутобиқ намудани масъалаҳои рушди кишвар бо равандҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ мусоидат намояд, ҷиҳати пешгирӣ ва рафъи хатару таҳдидҳои эҳтимоли ба амнияти милли имкониятҳои муносиб фароҳам оварад ва заминаҳои мусоидро барои татбиқи пайгириҳои манфиатҳои милли таъмин созад.

Вусъати раванди ҷаҳонишавӣ, тағйирёбии иқлими сайёра, торафт кам шудани захираҳои оби тоза, пахншавии гуруснагӣ дар минтақаҳои ҷудоғонаи ҷаҳон, бемориҳои сироятӣ ва дигар таҳдиду хатарҳои ҷаҳони имрӯза, аз қабилҳои экстремизм ва терроризм, ба рушди ҷомеа ва ҳаёти ҳар сокини сайёраи мо хатари қиддӣ эҷод менамояд.

Дар ҷунин шароит Тоҷикистон барои пешгирӣ ва мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, хусусан, терроризму экстремизм, муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир, қочоқи силоҳ, ҷиноятҳои киберӣ ва дигар ҷинояткориҳои муташаккили фаромиллӣ, ҳамаи тадбирҳои заруриро роҳандозӣ кардааст.

Маҳз бо ҳамин мақсад ман қариб дар ҳамаи мулоқоту суҳанронҳои худ таъкид мекунам, ки мардуми Тоҷикистон, бахусус, ҷавонон бояд хушёр бошанд, зиракии сиёсиро аз даст надиханд ва барои ҳимояи сулҳу оромӣ ва суботи сиёсӣ дар кишвар ҳамеша омода бошанд. Зеро тибқи маълумоту далелҳои аниқе, ки мо дар даст дорем, боқимондагони нерӯҳои радикаливу террористӣ, яъне хоинону душманони миллати тоҷик ва давлати тоҷикон бо кумаку дастгирии хоҷаҳои хоричиашон то ҳанӯз аз нияту нақшаҳои ғаразноки худ даст нақшидаанд ва бо ҳар роҳу восита мецоҳанд, ки онҳоро амалӣ созанд.

Бори дигар таъкид месозам, ки ҳимояи дастовардҳои истиқлоли давлатӣ, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати милли қарзи инсонӣ ва вазифаи шаҳрвандии ҳар як сокини Тоҷикистон аст.

Конститутсия низ пешбинӣ намудааст, ки ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиклол, амният ва иқтисодии мудофиавии он вазифаи муқаддаси ҳар як шаҳрванд мебошад.

Бо пешрафти ҷомеа, хусусан, ҷомеаҳое, ки дар марҳалаи гузариш аз як сохт ба сохти дигари ҷамъиятӣ ва дар ҳоли рушду такомул қарор доранд, зарурати ба Конститутсия ворид кардани тағйиру иловаҳо пеш меояд. Чунин зарурат, яъне тақмили Конститутсия дар Тоҷикистон низ пеш омад ва мо онро сари вақт анҷом додем, яъне аз тариқи раёйпурсии умумихалқӣ 26 - уми сентябри соли 1999 - ум, 22 - юми июни соли 2003 - юм ва 22 майи соли 2016 - ум ба қонуни асосии кишвар тағйиру иловаҳои зарурӣ ворид карда шуд.

Солҳои сипаришуда собит сохтанд, ки тағйиру иловаҳои ба Конститутсия воридшуда саривақтӣ буда, ба таҳкими истиклоли давлатӣ, тақмили идораи давлат, таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон, волоияти қонун, назму суботи ҷомеа ва рушди минбаъдаи устувори иқтисодиву иҷтимоии кишвар мусоидат намуданд.

Бо гузашти бисту панҷ сол аз қабули ин санади бунёдии давлати соҳибистиклоламон мо бо ифтихор гуфта метавонем, ки роҳи интиҳобкардаи халқи Тоҷикистон, ки дар Конститутсияи он инъикос ёфтааст, ҷавобгӯи марому мақсади олии мардуми кишвар ва ҳадафҳои стратегияи ҷомеа мебошад.

Дар заминаи Конститутсия дар ҷомеа сулҳу оромӣ, суботи комили сиёсӣ, ваҳдати ҳамдигарфаҳмӣ, рушди устувору босуръати ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, зиндагии осудаи шаҳрвандон, бовару умеди онҳо ба ояндаи дурахшон, нуфузу обрӯи Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ таъмин гардид.

Бовар дорам, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон боз садсолаҳои дароз барои рушди ҷомеаи Тоҷикистон ва оромиву осоиши ҳар як фарди Ватан хизмат хоҳад кард.

Дар ин лаҳзаҳои фараҳбахши идона бори дигар тамоми мардуми шарафманди Тоҷикистон ва ҳамаи шумо - ҳозирони гиромиро ба ифтихори биступанҷумин солгарди қабули Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиклол табрику таҳният гуфта, орзуманди он ҳастам, ки дар хонадони ҳар яки шумо сулҳу амонӣ, хушбахтӣ ва саодати рӯзгор ҳамеша пайдор бошад.

Бигзор, арзишҳои волои ин ҳуччати воқеан тақдирсозу таърихӣ таҳкимбахши давлату давлатдорӣ мустақили Тоҷикистон ва кафолати зиндагии оромӣ осудаи мардуми шарифи он бошад.

Саломату сарбаланд бошед, ҳамватанони азиз!

АЛИЗОДА БАХРИДДИНИ ПИРМУХАММАД,

ходими пешбари илмии Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии
Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
номзади илмҳои филологӣ, дотсент
734003, Душанбе, кӯч. Саид Носир 33, тел: (+992 37) 228 91 51.
E-mail b.p.alizoda63@mail.ru

**ТАШАККУЛИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ДАР
КИШВАРИ ТУРКИСТОН**

Аннотатсия

Дар мақола масъалаҳои ташаккули низоми идоракунии давлатӣ дар кишвари Туркистони Россия мавриди баррасӣ қарор гирифта, қайд гардидааст, ки дар низоми идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии ин давраи таърихии вилоятҳои забтгардидаи Осиёи Марказӣ дигаргунии кулӣ ба амал омад.

Муаллиф қайд намудааст, ки шаклҳои нави идоракунӣ дар сарзамини Тоҷикистони муосир баъд аз забткориҳои Россияи подшоҳӣ ва ташкил ёфтани кишвари Туркистон дар Осиёи Марказӣ ба вучуд омада, дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон ва Бадахшон то соли 1917 давом кардааст. Дар ин марҳила бо мақсади ба роҳ мондани низоми идоракунии кишвари Туркистон 5 маротиба Низомнома қабул гардид ва «Низомнома оид ба идораи кишвари Туркистон», ки соли 1886 мавриди амал қарор гирифта буд, аз ҳама асосӣ ва комилтар буд.

Дар замони баъди инқилоб дар сарзамини ҶМШС Туркистон низоми идоракунии давлатӣ дар асоси давлатдорӣ нави Шӯравӣ ба роҳ монда шуд.

***Вожаҳои калидӣ:** кишвари Туркистон, генерал-губернатор, низоми идоракунӣ, идоракунии давлатӣ, Низомнома, уезд, волость, Ҳокимияти шӯравӣ,*

АЛИЗОДА БАХРИДДИНИ ПИРМУХАММАД,

ведущий научный сотрудник НИИ государственного управления и государственной
службы Института государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан,
к.ф.н., доцент
734003, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33, тел: (+992 37) 228 91 51.
E-mail b.p.alizoda63@mail.ru

**ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ
В ТУРКЕСТАНСКОМ КРАЕ**

Аннотация

В статье рассматривается история возникновения, становления государственного управления в Туркестанском крае России, подчеркивается, что в системе государственного

управления завоеванных областей Центральной Азии в этот период произошли коренные изменения.

Автор подчеркивает, что новые формы государственного управления в северных районах Таджикистана и в Бадахшане возникли в результате завоевательных походов Царской России и образования Туркестанского края в Центральной Азии, и которые сохранились до 1917 года.

В этот период с целью организации системы управления Туркестанского края, было принято 5 положений и «Положение об управлении Туркестанским краем», которое было принято в 1886 году и было основным.

В постреволюционный период на территории Центральной Азии государственное управление и государственная служба формировалась на основе Советского метода государственного управления.

***Ключевые слова:** Туркестанский край, генерал-губернаторство, система управления, государственное управление, Положения, уезд, волость, Советская власть*

ALIZODA BAHRIIDINI PIRMUHAMMAD,

Leading Researcher of Institute of public administration and public Service,
Institute for Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan,
Candidate in Philology, Associate Professor,
734003, Dushanbe, 33, Said Nosir str., Phone: (+992 37) 228 91 51.
E-mail b.p.alizoda63@mail.ru

Formation of public administration system in Turkistan

Annotation

The article considers the history of formation and establishment of public administration in Turkestan region of Russia, it is note that there took place fundamental changes in the public administration system of conquest regions of Central Asia that times.

The author notes that new forms of public administration of northern regions of Tajikistan and Badakhshan resulted from aggressive campaign of Czarist Russia and establishment of Turkestan Region in Central Asia, which remained until 1917.

For the purpose of organization of Turkestan administration system, during that period there had been adopted 5 Statements, and “Statement on administration of Turkestan region” which was adopted in 1886 was the main one.

In post-revolution period public administration and civil service in the territory of Central Asia had formed on the basis of Soviet method of public administration.

***Keywords:** Turkestan region, Governorate-General, administration system, public administration, Statements, district, county, Soviet power*

Таърихи ташаккули идорақунии давлатӣ дар Генерал-губернатории Туркистон чузъи чудонашавандаи таърихи халқҳои Осиёи Марказӣ, аз чумла Тоҷикистони навин мебошад.

Пеш аз забт гардидани Осиёи Марказӣ аз тарафи Россияи подшоҳӣ, дар дохили давлатҳои соҳибхитиёри ин кишвар: Аморати Бухоро ва хонигарихои Қўқанду Хева

рақобати сиёсӣ дар авҷ буд. Илова бар ин, ҷангҳои байнихудии давлатҳои номбурда, махсусан байни Аморати Бухоро ва хонигарии Қўқанд ин сарзаминро ба яке аз ғўшаҳои қафомондаи он замон табдил дода буд.

Дар арафаи забти Осиёи Миёна аз тарафи Россия як қисми ҳудуди Тоҷикистони шимолӣ (болооби Зарафшон, Панҷакент, Истаравшан, Хучанд, Нов-Спитамен) дар ҳайати Аморати Бухоро қарор доштанд, қисми дигари он (Ашт, Исфара, Конибодом) дар ҳайати хонигарии Қўқанд буданд. Ноҳияҳои ҷануби шарқии Тоҷикистонро мулкҳои мустақил ва ниммустақили: Ҳисор, Қурғонтеппа, Қўлоб, Балҷувон, Қаротегин ва Дарвоз ташкил медоданд. Дар Бадахшони Қўҳӣ мулкҳои Вахон, Рушон, Шуг'нон вучуд доштанд.

Баъд аз забт гардидани як қисми Осиёи Марказӣ аз тарафи Россия ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон ва Бадахшони Қўҳӣ ба ҳайати воҳиди марзию маъмурии аз ҳисоби вилоятҳои забтгардидаи Россия - Генерал-губернатории Туркистон дохил карда шуданд. Ҳамзамон ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон азнав забт карда шуда, ба ҳайати Аморати Бухоро ҳамроҳ карда шуданд. Бадахшони Қўҳӣ, ки соли 1895 ба Россия ҳамроҳ карда шуда буд, баъди як сол, соли 1896 ба Аморати Бухоро супорида шуд ва танҳо баъди даҳ сол, яъне соли 1905 боз ба ҳайати Россия дохил гардид.

Дар арафаи забти Тоҷикистони Шимолӣ аз тарафи Россия дар ин ҷо сохти феодалӣ ҳукмрон буд. Аз сабаби зуд-зуд иваз шудани сохти маъмури дар идоракунии Тоҷикистони Шимолӣ дар адабиётҳо мансубияти марзию маъмурии шахрҳои гуногун, ноҳияҳо ва волостҳои аз сарҳади вилояти ҳозираи Суғд дохилшуда, дар давраҳои томустамликавӣ ба таври амиқ мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст.

Тоҷикистони Шимолӣ дар арафаи забти Россия ба ду қисм тақсим шуда буд: қисми ғарбӣ ва қисми шарқӣ, ки ба Аморати Бухоро ва Хонигарии Қўқанд дохил мешуданд. Панҷакент ва Ёротеппа(Истаравшан) ба Аморати Бухоро тааллуқ доштанд. Ёротеппа шахри калони Осиёи Миёна ба шумор мерафт ва дар ин ҷо касбу ҳунар ва савдо рушд ёфта буд. Ба ҳайати мулкҳои Ёротеппа болооби Зарафшон, аз ҷумла Мастчоҳ, Фалғар, Яғноб ва Фон (имруза Айнӣ) дохил мешуданд. Аз сабаби сушт будани ҳокимияти Аморати Бухоро ва Хонигарии Қўқанд, ҷангҳои зуд-зуди байниҳамдигарӣ баъзе мулкҳои Тоҷикистони Шимолӣ дар масъалаи худидоракунӣ танҳо ба таври нисбӣ ҳокимияти марказии ин давлатҳоро эътироф намуда, мустақилият ба даст оварданд. Ҳокимони мулкҳои Ёротеппа, ки аз ҷониби амир таъин мегардиданд, дар қорҳои идоракунии дохилӣ ҳокимияти номаҳдуд доштанд.

То солҳои 60-уми асри XIX дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон якҷанд мулкҳои феодалии ниммустақил вучуд доштанд. Яке аз онҳо Қўҳистон буд, ки дар давраҳои гуногун ба ин ё он сохти давлатории Осиёи Миёна дохил буд. Дар аввал ҳамаи ҳудуди Қўҳистон аз тарафи амири Бухоро забт гардида буд ва ба ҳайати Аморати Бухоро дохил карда шуда буд. Волостҳои Мастчоҳ, Фалғар ва Искандарӣ (Яғноб ва Фон) минтақаҳои кўҳиро ишғол мекарданд, ки аҳолии маҳалӣ онҷоро Қўҳистон меномиданд. То забти Россия дар ин минтақа чор бекигарӣ мавҷуд буд: Фалғар, Мастчоҳ, Яғноб ва Фон. Ин бекигарӣҳо баъзан дар зери тасарруфи ҳамсоҳро буданд – бекҳои боз ҳам доротар, баъзан дар зери тасарруфи Аморати Бухоро.

Дар Россия дар нимаи дуими асри XIX болоравии капитализм, рушди саноат ва хусусан саноати матоъи пахтагин, ки ба сарчашмаҳои ашёи хом муҳтоҷ буд, ба назар мерасид. Саноати Россия ва буржуазияи савдо ҳукумати подшоҳиро маҷбур месохт, ки ба сӯи Осиёи Миёна ҳаракатҳои фаъоли ҳарбӣ намояд ва ҳудуди онро забт намояд. Омили дигари муҳими сиёсӣ, ки Россияи подшоҳиро барои забт қардани Осиёи Миёна водор менамуд, вазъи стратегии ҳамон давра буд, ки ба қўшишҳои Англия дар Осиёи

Наздик ва Миёна алоқаманд буд. Сабаби экспансияи Ҷарбии подшоҳӣ низ мағлубияти Россия дар ҷанги Қрим гардида буд [6, 18].

Баъди забткориҳои соли 1864 дар аввали соли 1865 аз ҳисоби заминҳои аз хонигарии Қўқанд ишғолкардаи қўшунҳои рус вилояти Туркистон дар ҳайати генерал-губернатории Оренбург, ташкил ёфт. Сарвари ин вилояти навбунёд генерал Черняев таъин гардид. Дар натиҷаи забткунии Россия дар солҳои 1865-66 қисми зиёди Осиёи Миёна, аз ҷумла, Хучанд, Ўротеппа(Истаравшан) мустамликаи Россияи подшоҳӣ гаштанд.

Дар соли 1867 дар асоси вилоятҳои забтгардида Генерал-губернатории Туркистон ташаққул меёбад. Он вилояти Сирдарё, ки марказаш шаҳри Тошканд буд ва вилояти Ҳафтрӯд, марказаш шаҳри Верний (Алмаато)-ро дар бар мегирифт. Соли 1868 ба ҳайати Генерал-губернатории Туркистон минтақаи Зарафшон, ки дертар соли 1887 ба вилояти Самарканд табдил ёфт ва Хучанд, Ўротеппа(Истаравшан) ба ҳайати он дохил гардиданд. Соли 1874 минтақаи Амударё ташкил ёфт. Соли 1876 баъд аз ба даст даровардани марзи хонигарии Қўқанд дар водии Фарғона вилояти Фарғона ташкил ёфт ва Ашту Конибодом ва Исфара ба ҳайати он дохил гардиданд. Соли 1881 заминҳои Закаспийский рус қад қади сарҳади Эрон, ки марказаш Ашқобод буд, ҳамчун вилояти Закаспийск аз ҷиҳати маъмури ба расмият дароварда шуда буданд. Аслан онҳо дар зери тобеъияти маъмурии хонигарии Кавказ қарор доштанд. Вале соли 1897 ин ҳудуд ба ҳайати Генерал-губернатории Туркистони Россия дохил гадид.

Низоми идоракунии Генерал-губернатории Туркистон ба тарзи идораи Россияи подшоҳӣ, ки аз анъанаи идораи давлатҳои маҳаллӣ фарқ мекард, мутобиқ гардонид шуд, аз ҷумла, соли 1877 дар Тошканд низономаи шаҳр қабул гардид, ки мувофиқи он идоракунии шаҳр ба зиммаи Думаи шаҳрӣ вогузор гардид. Аз се як ҳиссаи аъзоёни он аз ҷониби қисмати «осиёи» шаҳр интихоб мегардиданд, аз се ду ҳиссааш бошад, аз ҷониби аҳолии Тошканди «нав». Дар натиҷа дар Дума 80 ҳазор аҳолии маҳаллиро 21 вакил ва 3900 нафар аҳолии аврупоиро 48 вакил намояндагӣ мекард. Ҳамаи хоҷагидорӣ шаҳр ба дасти Дума супорида шуд. Аз болои Дума сардори шаҳр меистод, ки аз тарафи вазири Ҷарбӣ бо пешниҳоди генерал-губернатор таъин мегардид.

Дар маҳалҳо як қисми функцияҳои дастгоҳи идоракунӣ ба оқсақолҳои маҳалӣ ва котибони волостҳо (ба монанди ҳозира ҷамоатҳои деҳот) вогузор гардиданд, ки зерин назорати маъмурияти подшоҳӣ фаъолият доштанд. Онҳо аз аҳолии андоз ҷамъоварӣ менамуданд.

Бо мақсади дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани идоракунии вилоятҳои забтгардида, 12 июли соли 1886 император Александри III низономаи нав, яъне «Низонома оид ба идоракунии кишвари Туркистон»-ро тасдиқ намуд, ки он бо тағйиротҳои кам то соли 1917 амал мекард. Он аз чор қисмати асосӣ иборат буд: сохтори маъмурии кишвар, сохтори судӣ, сохтори заминсозӣ, сохтори андоз. Низономаи мазкур иваз кардани номҳои ҳудудҳои генерал-губернаториро пешбинӣ менамуд.

Ҳамин тариқ минтақаи Зарафшон ба вилояти Самарқанд мубаддал гашт. Ба ҳайати он уездҳои Хучанд, Қиззах, Каттақурғон ва Самарқанд дохил карда шуданд. Ба

вилояти Сирдарё қисми Амударё дохил карда шуд, уезди Куррама бошад, номи Тошкандро гирифт.

Масоҳати умумии Генерал-губернатории Туркистон ё Кишвари Туркистони Россия 1,7 млн км² ва аҳолии он 5,2 млн нафарро ташкил меод.

Дар адабиётҳои таърихӣ, ҳам давраи советӣ ва ҳам баъди он, сохтори маъмурии кишвари Туркистон ба таври ҷузъӣ омӯзонда мешуд: бештар оиди таърихи ҳамроҳшавии кишвари Туркистон ба империяи Россия дар миёнаҳои асри XIX қайд карда мешуд.

Генерал-губернатории Туркистон, ки моҳи июли соли 1867 ташкил ёфт ва зери сарвари Вазорати Ҳарбӣ қарор дошт, ба вилоятҳо, уездҳо ва волостҳо ҷудо мешуд. То аввали асри XX системаи «генерал-губернаторӣ» дар идоракунии кишвари Туркистон ҷорӣ гардид. Сардори маъмурияти кишвар генерал-губернатор ба ҳисоб мерафт, ки аз ҷониби император таъин мегардид. Дар назди ӯ Шӯро, мансабдорони супоришҳои махсус, тарҷумон ва канселярия амал мекарданд. Ба генерал-губернатор губернаторони ҳарбӣ тобеъ буданд, ки онҳо идоракунии вилоятҳоро ба зимма доштанд. Раёсати уездӣ дар дасти сардорони уездҳо муттамаказонида шуда буданд. Онҳо барои худ ёрдамчи ва канселярия доштанд.

Воҳиди асосии ҳудуди маъмури дар маҳалҳои қишлоқ волост бо сардории ҳокими волост интихобӣ ба ҳисоб мерафт. Дар маҳалҳои аҳолии таҳҷой волостҳо ба оқсақолий зери роҳбарии калонсолон (оқсақолон), дар маҳалаҳои кўчманчи бошад, ба ҷамоатҳои аулӣ, бо сардории калонсолони аул тақсим мешуданд.

Соли 1867 низомномаи нав оиди идоракунии кишвари Туркистон тасдиқ гардид. Мувофиқи ин низомнома сарвари кишвари Туркистон генерал-губернатор ба шумор мерафт. Генерал-губернатор аз тарафи подшоҳ таъин мегардид ва ҳокимияти маъмури, шаҳрвандӣ ва ҳарбӣ дар даст дошт.

Дар охири асри XIX Генерал-губернатории Туркистон панҷ вилоятро дар бар мегирифт: вилояти Сирдарё, ки марказаш Тошканд буд ва ҳамзамон маркази тамоми Генерал-губернатории Туркистон ба шумор мерафт, вилояти Фарғона, ки марказаш Скобелев (дар айни замон шаҳри Фарғона), вилояти Самарқанд, марказаш Самарқанд, вилояти Ҳафрӯд, ки марказаш Верний (Алмаато) буд ва вилояти Закаспийск, ки марказаш Ашқобод буд.

Мақомоти асосии ҳукмдори вилоятҳо губернаторони ҳарбӣ ба шумор мерафтанд, ки онҳо аз тарафи вазири ҳарбӣ бо мувофиқа бо генерал-губернатори кишвар ва ҳокимияти вилоятӣ ба вазифа таъин мегардиданд ва аз вазифа озод карда мешуданд.

То соли 1886 Кишвари Туркистони Россия дар асоси ҷор «Низомномаи муваққатӣ оиди идоракунии» идора карда мешуд. Вилоятҳои Сирдарё ва Ҳафрӯд аз рӯи Низомномаи муваққатии 1867, минтақаи Зарафшон – аз рӯи Низомномаи муваққатии соли 1868 аз тарафи генерал-губернатори аввалини Туркистон Константин Петрович фон Кауфман таҳия гашта, қисмати Амударё - аз руи қоидаҳои муваққатии соли 1874, вилояти Фарғона дар асоси лоиҳаи Низомномаи соли 1873 амал мекарданд.

Баъди соли 1884 қарор гардид, ки системаи идорақунии кишвар ба модели маъмурии идорақунии Россия наздик карда шавад, аммо муассисаҳои мавҷудбудаи анъанавии аҳолии кишвар нигоҳ дошта шаванд, ҳамчунин қорӣ намудани элементҳои идорақуние, ки ҳанӯз дохил кардани онҳо ба системаи идорақунии маъмурии губернияҳои боқимондаи Россия ба нақша гирифта шуда буданд.

Соли 1886 низомномаи нав қабул гардид. Тибқи «Низомнома оид ба идорақунии кишвари Туркистон» соли 1886 сохтори маъмурии Генерал-губернатории Туркистон бо илова шудани мақомоти нав – Шӯрои генерал-губернатории Туркистон пурра гардонида шуд. Аъзоёни ҳатмии он губернаторони ҳарбии вилоятҳо, ҳокими канцелярияи генерал-губернаторӣ, сардори штаби минтақаи ҳарбии Туркистон буданд. Дар Шӯро генерал-губернатор раисӣ мекард. Ин мақомот ҳуқуқи қонунгузорӣ оиди масъалаҳои вобаста ба идорақунии кишварро дошт. Аз рӯи «Низомномаи соли 1886» дар Аморати Бухоро Агентии сиёсии Россия ва мансаби агенти сиёсӣ таъсис ёфт ва бе иҷозату мувофиқаи ӯ амири Бухоро ба ихтиёри худ ягон қарор вобаста ба сиёсати дохилӣ ва берунаи аморат қабул карда наметавонист. Агентии сиёсӣ инчунин манфиатҳои масеҳиони дар Бухоро сукунатдоштаро ифода мекард.

Мувофиқи ин низомнома ҳокимияти генерал-губернатори кишвар воқеан маҳдуд гардида буд ва таҳти назорати қисми Осиеии штаби Асосӣ қарор меёфт. Мақомоти иҷроияи кишвари Туркистон канцелярияи генерал-губернатории Туркистон гардид. Генерал-губернатор аз рӯи ҳамаи мақомоти идорақуни назорат мебард. Вале мақомоти назорати давлатӣ ва мақомоти судӣ мустақил буданд ва таҳти назорати генерал-губернатори кишвари Туркистон қарор надоштанд.

Дар санаи 12 июни соли 1886 аз ҷониби император Александри III низомномаи ягона, яъне «Низомномаи ягонаи идорақунии кишвари Туркистон» тасдиқ гардид. Ин Низомнома аз тарафи комиссияи таҳияи Низомнома оиди идорақунии кишвари Туркистон дар назди вазорати Ҳарбӣ таҳия гардида буд. Вале ҳамзамон баъд аз тасдиқ гардидани «Қонуни асосӣ»-и Туркистон, ки асосҳои идорақунии шахрвандиро ба миён гузошт, дар атрофи Низомномаи 1886 эътирозҳо ба вуқӯъ омаданд, пеш аз ҳама аз тарафи он ашхоси соҳибмансабе, ки онро дар ҳаёт татбиқ менамуданд. Г.П.Федоров солҳои 1901-1906 вазифаи идорақунандаи канцелярияи генерал-губернаторро ишғол менамуд. У дар ёддоштҳои худ қайд намудааст, ки ин низомнома, аз рӯзи авали дар амал татбиқ шудани худ самарае надошт [5, 445].

Низомномаи соли 1886 аз ҷиҳати юридикӣ муносибатҳои байниҳамдигарии муассисаҳои маҳалии вазоратҳои гуногун ва генерал-губернатори Туркистонро, ки муддати дароз регламентатсияи аниқ надоштанд, ба расмият мебаровард. Мақомоти судӣ, молиявӣ, назорати, таълимӣ ва почта-телеграфӣ аз таҳти назорати генерал-губернатор бароварда мешуданд. Сохторҳои боқимондаи вазоратҳо, мувофиқи моддаи 241 ва 242-и «Дастурамали генерал-губернаторҳо» [4,15], тавассути канцелярияи генерал-губернатор бо мақомоти марказӣ ҳамкорӣ доштанд. Вале ба сардорони муассисаҳои баъд аз тасдиқи Низомномаи соли 1886 таъсисёфта иҷозат дода мешуд, ки бо вазорати дахлдор бевосита ҳамкорӣ намуда, бидуни генерал-губернатор аз пойтахт дастур гиранд. Ин ба шаъну шарафи ҳокимияти генерал-губернатори Туркистон, ки

аллакай намояндаи ягонаи ҳокимияти болоӣ ба шумор намерафт, таъсири манфӣ мерасонид. Дар қатори ӯ ва қариб новобаста аз ӯ, бо истифодаи дастурҳо аз вазоратҳои дахлдор, муассисаҳои маҳаллии онҳо фаъолият мекарданд. Ин муассисаҳо бо мақсади ба даст овардани манфиатҳои сохтори худ фаъолияти генерал-губернаторро халалдор менамуданд.

Соли 1908 масъалаи имконияти ҷорӣ намудани системаи идоракунии маъмурии умумии империявӣ ба миён гузошта шуд. Пешниҳоди ба генерал-губернатор додани ваколати воли (наместник) таҳти баррасӣ қарор гирифт. Соли 1911 таҳияи ибтидои асосии дигаргунсозии идоракунии кишвари Туркистон оғоз ёфт, аммо ислоҳот амалӣ нагардид ва ҳокимият дар кишвари Туркистон ба мисли пештара зери назорати Вазорати ҳарбӣ қарор дошт. Дар аввали соли 1913 принципҳои асосии ислоҳот дар идоракунии кишвари Туркистон дар таҳияи Шӯрои вазирон аз ҷониби император дастгирӣ ёфтанд, аммо ин принципҳо ба баррасии Шӯрои Давлатӣ ва Думаи Давлатӣ гузошта нашуданд.

Бо мақсади гузаронидани ташхиси хоҷагӣ-омории вилоятҳо ва таҳияи қоидаҳои ташкилкунӣ қитъаҳои маҳал барои ҷойгир намудани ашхоси дар оянда муҳочиршаванда, дар кишвар ҳизбҳои оиди муҳочират ташкил карда шуданд. Тобеияти онҳо номаълум буд. Мудирӣ ҳизб аз генерал-губернатор, губернаторони ҳарбӣ, раёсати муҳочират роҳбарикунанда мегирифт [2, 29]. Набудани назорат ба он оварда расонид, ки роҳбарони ҳизб на танҳо маълумотҳои омӯрӣ чамъоварӣ менамуданд, балки машғули тақсими қитъаҳои маҳали муҳочиратӣ буданд. Дар ин асос байни раёсати муҳочират ва маъмурияти Туркистон муноқишаи ҷиддӣ ба миён омад. Ҳизбҳои муҳочиратӣ кӯшиш мекарданд, ки ба ашхоси муҳочиршаванда заминҳои беҳтарро ҷудо намоянд. Генерал-губернатори Туркистон бошад, бо дидани эътирози аҳолии таҳҷой, қатъиян муқобили ин амал буд. Ба ақидаи маъмурияти кишвар гирифтани заминҳо бе назардошти манфиати сокинони маҳал номумкин аст, баръакс, пеш аз ҳама ба обёрӣ намудани заминҳо, ки дар оянда барои қитъаҳои маҳали муҳочират асос шуда метавонанд, шурӯъ намудан лозим аст. Раёсати муҳочират аз тарафи худ тасдиқ менамуд, ки дар вилоят миқдори зиёди заминҳои барои бурдани хоҷагидорӣ маҳаллӣ мувофиқ ва ҳамзамон ба аҳолии маҳаллӣ нодаркор мавҷуданд [2, 31].

Хусусияти хоси кишвари Туркистон дар он буд, ки ин кишвар зертобеи вазорати ҳарбӣ буд, на ин ки вазорати корҳои дохилӣ, чи тавре, ки дар губернияҳои марказии Россия буд. Вале бо ҷорӣ шудани Низомномаи соли 1886 ба мансабҳои маъмурӣ дар Туркистон акнун мансабдорони шахрвандиро таъин мекарданд. Пештар ҳамаи вазифаҳои мансабиро танҳо ҳарбӣ ишғол мекарданд. Акнун ин талабот танҳо барои генерал-губернатор, ки ҳамзамон фармондеҳи қувваҳои мусаллаҳи минтақаи ҳарбии Туркистон ба шумор мерафт ва губернаторони ҳарбӣ, ки фармондеҳи қувваҳои мусаллаҳи вилоятҳо буданд, амалӣ мегашт.

Ҳамин тавр, дар аввали асри XX мавҷудияти се низомномаи амалкунанда, ки ҳар яки он дорои хусусиятҳои хоси худ буд, умуман ба идоракунии кишвари Туркистон мушкилӣ меовард. Маълум гашт, ки барои баланд бардоштани самаранокии

идорақунии Туркистон ва баланд бардоштани мақоми ҳокимияти Россия дар миёни аҳолии маҳаллӣ, таҳияи Низомномаи нав оиди идорақунии кишвари масоҳатан васеъгашта зарур аст.

Моҳи майи соли 1902 аз ҷониби генерал-губернатор, генерал-лейтенант Николай Александрович Иванов (1901-1904) дар Тошканд комиссияи махсус барои тартиб додани Низомномаи муттаҳид оид ба идорақунии Туркистон бо сардории мушовири махфӣ Константин Александрович Несторовский таъсис ёфт [3, 2].

17 апрели соли 1906 дар ҷаласаи Шӯрои вазирон масъалаи аз зери тасарруфи вазорати ҳарбӣ ба тобеияти вазорати корҳои хориҷӣ гузаронидани кишвари Туркистон ва масъалаи сохтори генерал-губернаторӣ дар асосҳои умумии империявӣ баррасӣ гардиданд. Ин масъала чандин борҳо бардошта шуд. Зарур будани идорақунии Туркистон аз тарафи ҳукумат ҳамчун чораи муваққатӣ баррасӣ мегардид, ба муддати забти ҳарбии кишвар. Вале муддати дароз қарор қабул нагардид ва Вазорати корҳои дохилӣ низ дар шароитҳои бӯҳрони инқилобӣ зарур шуморид, ки тартиботи мавҷудбудаи идорақунии кишвар мисли пештара нигоҳ дошта шавад [1, 176].

Моҳи июли соли 1907 машварати нави Махсуси ғайрисохторӣ бо мақсади тартиб додани Низомномаи муттаҳид оиди идорақунии вилоятҳои кишвари Туркистон гузаронида шуд.

Баъди ду сол санҷиши сенатор хулоса баровард, ки аз сари нав дида баромадани Низомномаи кӯҳнашудаи соли 1886 зарур аст. Пален чунин ақида иброз дошт, ки кори дида баромадани «қонуни асосӣ»-и Туркистон бояд зери роҳбарии Шӯрои Вазирон бурда шавад, то ин ки, ба «мушкилоти байниҳамдигарии идораҳо» роҳ дода нашавад.

Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки дар машварати Махсус муҳокима гардиданд, масъалаи тобеияти сохтори кишвари Туркистон буд. Аъзоёни маҷлис лозим донистанд, ки генерал-губернатории Туркистон ба мисли дигар минтақаҳо бояд тобеи вазорати корҳои дохилӣ бошад. Дар ин самт аллакай кор рафта истода буд, зеро дар асоси қарорҳои Шӯрои вазирон аз 16 апрели соли 1906 ва 30 июли соли 1907 ба тобеияти ВКД гузаронидани кишвари Туркистон то лаҳзаи ба кор даромадани Низомномаи нав оиди идорақунии ин кишвар муҳлати иҷроӣ дошт. Дар натиҷа, маҷлис қарор дод, ки генерал-губернатории Туркистонро зери тобеияти вазорати ҳарбӣ монад.

Дар раванди ислоҳоти системаи идорақунии кишвари Туркистон Шӯрои Вазирон тақлиф намуд, ки идорақунии маъмуриро дар асоси модели идорақунии маъмурии умумируссиявӣ ба роҳ монанд.

Хамин тариқ, Бо забти Осиёи миёна аз тарафи Россияи подшоҳӣ мустақилияти давлатдорӣ халқҳои ин сарзамин аз байн рафт. Кишвари Туркистон қисми таркибии империяи Россия гардид. Дар сарзамини генерал-губернатории Туркистон тартиботи саҳти мустамликавӣ ҷорӣ гардид. Шартномаи байни Россияву Англия дарёи Панҷро сарҳади нуфуз қарор дода, халқи тоҷикро, ки ҳазорҳо сол дар тарафи чап ва рост он зиндагӣ карда, бо ҳам рафту омад ва хешу таборӣ дошт, аз ҳам ҷудо кард. Он лаҳза ҳангоми муайян намудани марзи давлатӣ, манфиати халқи тоҷик умуман ба эътибор

гирифта нашуд. Зеро тақдири халқи тоҷик аз сиёсати забтқоронаи Россияву Англия саҳт вобастагӣ дошт [6, 40].

Ташкилёбии генерал-губернатории Туркистон бевосита ба ҳаракатҳои ҳарбии ҷанговарони рус дар Осиёи Миёна ва Қазоқистон алоқаманд буд. Ин ҳаракатҳо давра ба давра амалӣ мегаштанд, яъне дар шароити вазъияти дохилии сиёсии Россия дар миёнаҳои асри XIX ва роҳ надодан ба тезутундшавии муносибатҳо бо Англия, ки дар навбати худ, дар ин минтақа манфиатҳои худро меҷуст. Худудҳои забтгардида оҳиста-оҳиста ба ҳайати империя дохил мешуданд – аввал ҳамчун вилоят, дертар бошад, ба намуди воҳиди марзию маъмурии калон бо гирифтани статуси генерал-губернаторӣ. Агар вазъиятҳои номбаршуда вуҷуд намендоштанд, эҳтимол заминҳои забтгардида статуси генерал-губернатории алоҳидаро намегирифтанд.

Дар натиҷаи табадулоти давлатии соли 1917 ва ташкили давлати Шўравӣ дар ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистон ва Бадахшон, ки ба кишвари Туркистони Россия дохил мешуданд, таъсиси ҳукумати нав эълон гардид ва Ҷумҳурии Шўравии Сотсиалистии Туркистон ташкил ёфта, низомӣ нави идоракунии давлати Шўравӣ ҷорӣ карда шуд ва ҷунин тарзи низомӣ идоракунии то соли 1924 давом кард.

Рӯйхати адабиёт:

1. Особые журналы Совета министров царской России 1906–1917 гг.: 1908 год. М., 1984. С.171-176.
2. Пален К. Отчет по ревизии Туркестанского края. Краевое управление. СПб., 1910. С.29-37. <http://book-old.ru/BookLibrary/87000-Turkestanskiy-kray.html>
3. Протоколы заседаний комиссии, учрежденной для составления объединенного Положения об управлении областей Туркестанского края. СПб., 1903. <http://book-old.ru/BookLibrary/87000-Turkestanskiy-kray.html>
4. Свод законов Российской империи: Общее губернское учреждение. Т. 2. Ч. 1. СПб., 1876. С. 15.// <http://book-old.ru/BookLibrary/87000-Turkestanskiy-kray.html>
5. Федоров Г.П. Моя служба в Туркестанском крае // Исторический вестник. 1913. Т.134. №11. С.444–445. <http://book-old.ru/BookLibrary/87000-Turkestanskiy-kray.html>
6. Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик:- Душанбе, 2007. ЭР-граф.-368с.

АСОЕВ МУФАРРАХ МАЗОРИДИННОВИЧ,

омӯзгори калони кафедраи идоракунии иқтисодиёт ва молияи
Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33.
Тел: (992)905507069. E-mail: mufarrakh@mail.ru

**ОМИЛИ АСОСИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОӢ-
ИҚТИСОДИИ ДЕҶОТ ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ИҚТИСОДИ**

Аннотатсия

Дар мақолаи мазкур принципҳои асосии ташаккул ва рушди инфрасохтор дар деҳот мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Омилҳои муайянкунандаи рушди инфрасохтори деҳот ин **дастгириҳои** соҳавии инфрасохтор **ба** ҳисоб меравад. Инфрасохтори иҷтимоӣ дар рушди иқтисоди миллӣ нақши асосиро мебозад, чунки масъалаҳои асосии он таъмини шароити арзандаи зиндагии аҳоли ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо : *принсип, ташаккулдиҳӣ, рушди инфрасохтор, комплекси агросаноатӣ, механизмҳои дастгириҳои давлатӣ, минтақаҳои деҳот ва механизмҳои соҳавӣ, инфрасохтори иҷтимоӣ.*

АСОЕВ МУФАРРАХ МАЗОРИДИННОВИЧ,

старший преподаватель кафедры управления экономикой и финансами
Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан,
734042, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира.
Телефон: 905-50-70-69. E-mail: mufarrakh@mail.ru

**Основной фактор формирования и развития социально-экономической
инфраструктуры сельских территорий на современном этапе**

Аннотация

В данной статье рассматриваются основные факторы формирования и развития инфраструктуры сельской местности. Определены факторы, влияющие на развитие инфраструктуры в сельской местности. Предложен механизм государственной поддержки развития инфраструктуры отрасли. Социальная инфраструктура играет важную роль в национальной экономике, его основная задача обеспечивать достойную жизнь населения.

Ключевые слова: *принципы, формирование, развитие инфраструктуры в АПК, механизм государственной поддержки, сельская местность и отраслевые механизмы, социальная инфраструктура.*

ASOEV MOUFARRAH MAZORIDINOVICH,

Senior Lecturer of the Department of Economic and Financial Management of
Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan,
734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Str.
Phone:(+992) 905-50-70-69. E-mail: mufarrakh@mail.ru

**The basic factor of formation and development of the social and
economic infrastructure in rural areas at the present stage**

Annotation

This article discusses the basic factors of the formation and development of infrastructure in rural areas. There are identified the factors affecting the development of infrastructure in rural areas. In addition, there has proposed a mechanism of state support for the development of industry infrastructure. Social infrastructure plays an important role in the national economy; its main objective is to ensure a decent living life.

***Key words:** principles, formation, development of infrastructure in the agro industrial complex, mechanism of state support, rural areas and sectoral mechanism, social infrastructure.*

Тамоюлҳои рушди кунунии ҷаҳонӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ, инчунин ивазшудани сохти технологӣ, тағйирёбии нақши минтақахоро дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ инъикос менамоянд. Аз ҷумла, тибқи нақшаи корҳои созандагиву ободонӣ ба муносибати 30-солагии истиқлолияти давлатӣ дар баробари сохтмон ва таъмиру тармими иншооти таъиноти иҷтимоӣ, инчунин, мушкилоти таъминоти аҳоли бо оби босифати ошомиданӣ дар маҳалҳои аҳолинишин, махсусан, деҳот бояд ҳал карда шаванд.[1]

Дар иқтисодиёти Тоҷикистон дар 28 соли охир тағйироти амиқи марбут ба ивазшавии истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва механизми ғаёлнокии иқтисодиёти минтақаҳо ба амал омад. Гузариш ба муносибатҳои бозаргонӣ тағйироти тамоми механизми рушди минтақахоро муайян намуд, зарурат пеш омадаст, ки инфрасохтори иҷтимоию иқтисодии деҳот ҷоннок карда шавад.

Нахустин бор истилоҳи «инфрасохтор» дар таҳлили иқтисодӣ ҳамчун ифодакунандаи объектҳо ва таҷҳизот истифода шуда буд, ки қобилиятнокии қувваҳои истеҳсолкунандаро таъмин мекарданд (ибтидои асри XX). Истилоҳи «инфрасохтор» аз калимаи латинии *infra-noён* ва *structura-сохтор, ҷойгиршавӣ* гирифта шудааст. Инфрасохтор – таркиби зарурии низоми мукамал мебошад. [2,53 – 55]

Инфрасохтор дар худ қисми таркибии сохтори умумии ҳаёти иқтисодӣ ва сиёсиро ифода мекунад, ки ҳислати итоатӣ ва ёрирасон дошта, ғаёлияти хоҷагидорӣ муътадилӣ иқтисодиёт ва ё низоми сиёсиро таъмин менамояд.

Инфрасохтори иҷтимоии деҳот аз ин самтҳо иборат мебошад:

– Маориф

- Тандурустӣ
- Фарҳанг
- Хизматрасониҳои манзилию коммуналӣ
- Таъминоти маишӣ

Самтҳои асосии рушди соҳаи маориф аз ҷуниин манбаъҳо ташккул меёбад:

– Таъмин ва дастрасии маълумоти томақтабӣ, ибтидоӣ, миёнаи умумӣ (таҳсилоти умумӣ) дар доираи стандартҳои таълимӣ ва дар ин замина баланд бардоштани рақобатпазирии хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии деҳот дар бозори меҳнат ва ҳангоми ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии ворид шудан;

– Баланд бардоштани сатҳи иҷтимоӣ ва музди меҳнати омӯзгорон ва кормандони муассисаҳои таълимӣ;

– Таъмин намудани аҳолии деҳот бо муассисаҳои томақтабӣ ва пардохти кумақпулиҳо;

– Таҳия ва татбиқи барномаҳо барои муайян ва дастгирии ҷавонони деҳот бо таъмини дастрасии онҳо ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии дар дохил ва хориҷи кишвар;

Самтҳои асосии рушди соҳаи тандурустӣ, ки вазифаҳои асосии он хизматрасониҳои тиббӣ барои аҳолии деҳот, дар коҳиш додани сатҳи ғавти аҳоли, тақвият додани иқтидори демографии деҳот аст, аз ин бандҳо иборат мебошад:

– кафолати таъмини хизматрасонии роӣғони тиббию санитарӣ дар ҳаҷми ҳадди ақали давлатӣ;

– кафолати таъмини аҳолии деҳот бо ёрии таъҷилӣ ва ҳолатҳои ғавқулода;

– ташкили пешгирии бемориҳо тавассути ташҳиси клиникии аҳолии деҳот, барқарорсозии муассисаҳои тандурустӣ, рушди ҳадамоти беҳдоштӣ ва воӣғиршиносӣ, ҳифзи саломатии модару кӯдак ва пешбурди тарзи ҳаёти солим;

– назорати риояи стандартҳои давлатӣ оид ба сифати кӯмаки тиббӣ дар муассисаҳои тандурустӣ;

– ташаккули хизматрасонии тиббӣ ва иҷтимоӣ дар деҳот (муассисаҳои ниғаҳдории тандурустӣ ва ғ.);

Самтҳои асосии рушди соҳаи фарҳанг дар деҳот, ки боиси баланд гардидани сатҳи зисти сокинони деҳот, фароҳам овардани шароит барои шиносӣ бо арзишҳои фарҳангии ватанӣ ва ҷаҳонӣ ва инчунин инкишофи қобилияти эҷодӣ ба ҳисоб меравад ва аз ҷунин бандҳо иборат мебошад:

– эҳё ва инкишофи шаклҳои анъанавии ҳунарҳои мардумӣ, муайян ва дастгирии қардани ҷавонони қобилиятнок ва ҳунармандони мардумӣ;

– сертификатсия ва мониторинги ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ, фарҳангӣ, меъмори, табиӣ, ки дар манотиқи деҳот ҷойгир шудаанд, таблиӣ ва муаррифии онҳо ба сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ;

– таъмини китобхонаҳои деҳот, барқарорсозии системаи мутамаркази таъминоти китобҳои онҳо, баланд бардоштани дастрасии захираҳои иттилоотӣ дар кишвар ба сокинони деҳот

– рушди дигар намудҳои хизматрасониҳо барои аҳолии деҳот.

Рушди деҳот ва иқтисодиёти деҳот, асосан барои ташкил ва таъмини шароити мусоиди рушди иқтисоди миллӣ мебошад. То солҳои 70-и асри XX, рушди иқтисодиёти деҳот бо афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ алоқаманд буд. Дар чоряки охири асри XX, ба нақш ва аҳамияти фаъолияти хоҷагидорӣ дар деҳот таваҷҷуҳи зиёд дода мешуд ва сабаби он даромаднокии пасти кишоварзӣ, дар миён будани ҳар ду ҷонибҳои мусбат ва манфӣ, вобаста ба истифодаи равишҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ва технологияҳои истифодашуда мебошад. [3,8]

Рушди иқтисодӣ бо натиҷаҳои матлуб дар шакли афзоиши маҳсулот ё даромади нақдӣ, албатта дараҷа ва сифати зиндагии инсонро беҳтар месозанд. Аз ин рӯ, дар солҳои охир, бахусус дар кишварҳои рушдёфта, рушди иқтисодӣ на ин ки ҳамчун ҳадафи ниҳойӣ, балки танҳо ҳамчун воситаи ба даст овардани рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ҳисоб мешавад.

Рушди деҳот падидаи беназири иқтисодӣ нест. Ин натиҷаи робита ва ҳамкориҳои байни равандҳои гуногуни физикӣ ва биологӣ, омилҳои технологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ниҳодӣ мебошад.

Рушди деҳот барои таъмини шароити мусоид ҷиҳат беҳбуд бахшидан ба сатҳи зиндагии сокинони деҳот равона карда шудааст. Таъминот ва мавҷудияти мавқеи зарурии моддию маънавӣ дар байни аҳоли ва аз лиҳози системаи нишондихандаҳои сатҳ ва сифати баланди зиндагӣ тавсиф шудааст.

Даромади воқеӣ, даромаднокии истеҳсоли молҳо ва таъмини хизматрасонӣ, ҳосилнокии меҳнат, сатҳ ва намунаи истеъмоли маводи ғизоӣ, молҳои ғайрихӯроқа ва хизматрасонӣ, динамикаи сатҳ ва нархҳои мол ва хизматрасониҳо нишондихандаҳои асосии иқтисодиёт ба шумор мераванд.

Равандҳои марбут ба сармоягузориҳо дар соҳаи рушди инсон, дастрасии манфиатҳои иҷтимоӣ ва фарҳангиро низ ҳамчун нишондихандаи иҷтимоии неқӯаҳволӣ, метавон баррасӣ намуд.

Дар шароити имрӯза принципҳои рушди иқтисоди деҳот аз инҳо иборат мебошад:

– рушди деҳот бояд дар заминаи муносибатҳои мавҷудаи иҷтимоию иқтисодӣ ва вазъи макроиқтисодӣ ба назар гирифта шавад;

– зарур аст, ки таъсири мутақобила ва вобастагии байниҳамдигарии муносибатҳои деҳот ва шаҳр ба назар гирифта шавад.

– рушди деҳот бояд ҳамҷониба бошад, ҳам фаъолияти кишоварзӣ ва ҳам ғайрикишоварзӣ;

– бо дарназардошти вивағиҳои соҳаи кишоварзӣ ва иқтисоди бозаргонӣ барои таъмини рушди босуботи деҳа, барномаи дарозмуддати рушд дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ зарур аст;

– татбиқи барномаҳои рушди деҳот бояд ба ҳамшарикӣ асос ёфта бошад.

Омилҳои асосии ташаккули рушди деҳот аз ин қарор дорад:

- истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ,
- сатҳи техникий истеҳсолот,
- мавҷудияти заминаи захиравӣ,
- захираҳои меҳнат,
- омилҳои сармоя,
- ташкилию ниҳодӣ.

Ба омилҳои асосии дохилии рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва истеҳсолии истеҳсолоти аграрӣ, ки ба бунёди сохтори ташкилии деҳа таъсир мерасонад, омилҳои инноватсионӣ, технологӣ, маркетингӣ, сармоягузорӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва ғайра низ дохил мешаванд.

Аз ин рӯ, раванди ташаккул ва рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва истеҳсолии деҳот ҷанбаи комплексӣ ва ҳамаҷониба дорад, ва дар вобастагӣ ба шароити минтақавӣ қарор дорад, ки минбаъд ба захираҳо табдил ёфта, боиси иқтидор ва ҳадафмандии рушди тамоми унсурҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ва истеҳсоли мегардад ва бунёди сохтори ташкилии идоракунии унсурҳои онро тасҳеҳ менамояд. [4.,24]

Рушди деҳотро бидуни таъсиси омилҳои зерин тасаввур кардан имконнопазир аст:

– таҳияи стратегияи дарозмуҳлати рушди комплекси минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таваҷҷуҳи махсус ба рушди ҳудудҳои деҳот;

– таъсиси коргоҳу корхонаҳои хурду миёна бо дарназардошти захираву имкониятҳои минтақаҳо;

– ислоҳоти хоҷагии манзилию коммуналӣ бо истифодаи усулҳои инноватсионӣ;

– татбиқи маҷмӯи тадбирҳо оид ба таълим ва бозомӯзии бекорон, махсусан ҷавонон, баланд бардоштани зудҳаракатии ҳудудӣ ва касбии онҳо;

– татбиқи сиёсати самараноки экологӣ дар минтақаҳо дар асоси принципҳои арзёбии стратегияи экологӣ, ки такмили заминаи меъёрии ҳуқуқӣ оид ба ҳифзи муҳити зист ва бехатарии экологиро фаро мегирад, инчунин паст намудани таъсири офатҳои табиӣ ба иқтисодиёти минтақаҳо.[5,110 112]

Мақсади асосии Ҳукумати кишвар боз ҳам обод намудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳоли бо роҳи беҳтар намудани инфрасохтор, пеш аз ҳама, дар соҳаҳои маорифу тандурустӣ, таъсиси ҷойҳои кор, таъмин кардани аҳолии деҳот бо оби босифати ошомиданӣ, бунёду таҷдиди роҳҳои маҳаллӣ, рушди инфрасохтори сайёҳӣ ва инкишофи ҳунарҳои мардумӣ, ба талаботи муосир мутобиқ сохтани сатҳи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани некӯаҳволии мардум дар ҳар як деҳа ва маҳалли аҳолинишин мебошад.

Ҳамин тавр, метавон хулоса намуд, ки дар давраи муосири рушди иқтисодии ҷумҳурӣ натиҷаҳои фаъолияти истеҳсолоти кишоварзӣ, сатҳ ва сифати зиндагии аҳолии деҳот ба вазъи рушди системаи таъмини инфрасохтори молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ вобастагӣ дорад.

Инфрасохтори иҷтимоӣ дар руши иқтисоди миллӣ нақши асосиро мебозад, чунки ҳадафи асосии он таъмини шароити арзандаи зиндагии мардуми кишвар ба ҳисоб меравад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 26 декабри соли 2018 /**рӯзномаи** “Садои мардум” аз 06 январи соли 2019.

2. Мадаминов А.А. Влияние совершенствования инфраструктуры села на устойчивое развитие сельского хозяйства. Душанбе, НПИ Центр, 2001. 8с.

3. Самандаров И.Х. Проблемы формирования социальной инфраструктуры села. // Журнал Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. № 9. Москва, 2004. – С. 53-55.

4. Шоинбекова К.З. и Самандаров И.Х. Структуризация социальной инфраструктуры и ее классификационные оценки // Журнал «Известия» Международной академии аграрного образования, № 56 Санкт – Петербург.- 2008.-3с.

БЕГМАТОВ АШУРБОЙ АХМАНОВИЧ,

профессор кафедры финансов
Таджикского государственного финансово-экономического университета,
доктор экономических наук
734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов, 64/1.
Тел.: 901217818/ 372 31 0843

МАЛОХАТИ РАДЖАБАЛИ,

докторантка (PhD) кафедры экономической теории
Таджикского государственного финансово-экономического университета
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33
E-mail: rajabali_mr@mail.ru, Тел. 935080884

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ КООПЕРАЦИИ И ИНТЕГРИРОВАНИЯ
АГРОПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА**

Аннотация

В статье приводится подробная информация о формировании агропромышленной интеграции зарубежных стран и ее роли в Республике Таджикистан и путях ее развития, а также об интеграции в отрасли сельскохозяйственного производства продукции с указанием аспектов социально-экономического развития разных географических и климатических условий, демографии, истории и специфических национальных традиций. Определено, что только формирование агропромышленной интеграции в Республике Таджикистан выгодно для общества и способствует достижению целей в направлении обеспечения устойчивого развития национальной экономики.

Ключевые слова: опыт зарубежных стран, экономика, государственная поддержка, интеграция, агропромышленный комплекс, устойчивое развитие и обеспечение населения сельскохозяйственной продукцией

БЕГМАТОВ АШУРБОЙ АХМАНОВИЧ,

профессори кафедраи молияи
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон,
доктори илмҳои иқтисод,
734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/1
Тел.: 901217818/ 372310843

МАЛОҲАТИ РАҶАБАЛӢ,

докторанти кафедраи назарияи иқтисодии
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33
Тел.: 935080884, E-mail: rajabali_mr@mail.ru

**Таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ оид ба кооператсия
ва ҳамгирозии истеҳсолоти агросаноатӣ**

Аннотатсия

Дар мақола оид ба ташаккулёбии интегратсияи агросаноатии давлатҳои хориҷӣ ва нақши он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳҳои рушди он ба таври васеъ маълумот дода шудааст. Инчунин оид ба **ҳамгирӣ** дар соҳаи истеҳсоли маҳсулоти агросаноатӣ бо хусусиятҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ, гуногунии иқлимиву ҷуғрофӣ, шароитҳои демографӣ, таърих ва анъанаҳои хоси миллӣ нишон дода шудаанд.

Хулоса карда шуд, ки танҳо ташаккулёбии **ҳамгирӣ**и агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита барои ҷомеа манфиатовар буда, барои расидан ба ҳадафҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таъмини рушди босуботи иқтисоди миллӣ мусоидат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ, иқтисодиёт, дастгирии давлатӣ, ҳамгирӣ, комплекси агросаноатӣ, рушди босубот, ва таъминнокии аҳоли ба маҳсулоти кишоварзӣ.

BEGMATOV ASHURBOY AKHMANOVICH,

Department of Finance, Tajik State University of Finance and Economics
Doctor of Economics, Professor
734067, Dushanbe, 64/1, Nakhimov Str.

MALOHATI RAJABALI,

PhD student, Department of Economic Theory,
Tajik State University of Finance and Economics,
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir Str.
E-mail: rajabali_mr@mail.ru Phone: 935080884

**The experience of foreign countries on cooperation
and integration of agro-industrial sector**

Annotation

The article widely considers the formation of agro-industrial integration of foreign countries and its role in the Republic of Tajikistan as well as the ways of its development. It also shows the integration in the field of production of agro-industrial products with the characteristics of social and

economic development, climate and geographical varieties, demographic conditions, history and specific national traditions.

It was conclude that only the agribusiness development in the Republic of Tajikistan is directly useful to the society and will facilitate to achieve the goals of the Government of the Republic of Tajikistan in promoting the sustainable development of the national economy.

Keywords: *foreign countries experience, economics, state support, integration, agribusiness, sustainable development and providing population with agricultural products.*

Общепризнано, что стратегические цели в международной практике продовольственного обеспечения населения может быть достигнута в единстве развития отраслей сельского хозяйства, перерабатывающей промышленности, сельского машиностроения, сферы услуг и других видов деятельности, при развитии процессов интеграции. Опыт развития интеграционных процессов в сфере агропромышленного комплекса зарубежных стран имеет важное значение для предприятий АПК нашей республики, и его необходимо подробно изучать. При этом обязательно нужно учитывать национальные и региональные различия. Специфика деятельности в сфере АПК в разных странах обусловлена, прежде всего, разнообразием экономического, природного, национального характера.

Можно говорить о том, что система производства, переработки и реализации продукции аграрного сектора экономики во многих, и в первую очередь, передовых странах, в целом основана на принципах кооперации и интеграции. Общемировая практика ведения хозяйственной деятельности в данной сфере в целом основана на деятельности крупных и средних интегрированных предприятий.

Развитие интеграционных процессов берет свое начало со времен формирования картелей. Первые картели появились в Германии после экономического кризиса 1873 г., в виде добровольного объединения предприятий на основе соглашений о квотировании объемов производства, ценах реализации продукции, условиях продажи. К началу XX века в Германии насчитывалось более 2100 картелей, во Франции их было около 80, в Англии - около 170. А общее число международных картелей и синдикатов превышало 200. В США наибольшее развитие получила трестовская форма консолидации бизнеса. Размножение подобных объединений пошло со времени создания в 1882 г. мощной финансово-экономической империи Рокфеллера в нефтяной промышленности в виде треста. В последующем развитые тресты стали преобразовываться в холдинговые компании. И на современном этапе развития интеграционных процессов холдинговая форма развития является самой распространенной. Как известно, холдинги могут быть созданы «снизу» - (по принципу поглощения), объединения независимых компаний с единым финансовым центром, а также «сверху», на основе приобретения финансовыми компаниями контрольных пакетов акций других компаний.

Поскольку близость особенностей нашей экономики с экономикой России сложилась в недалеком прошлом, поэтому мы считаем, что в решении многих экономических вопросов нам необходимо опираться на опыт России.

В России в восьмидесятые годы было характерным создание агропромышленных формирований территориального типа (объединений, агрокомбинатов). Современный этап развития процесса агропромышленной интеграции отличается от предыдущих. Большинство исследователей выделяет несколько последовательных этапов, через которые в явной или неявной форме проходит любое интеграционное начинание в сфере агропромышленного комплекса:

1. Формирование торговых (картельных) соглашений, соглашений о разделении рынков, о единой сбытовой политике;
2. Создание производственных ассоциаций и союзов;
3. Развитие совместной деятельности путем объединения части активов и разделения ответственности без образования новых юридических лиц;
4. Создание интегрированных производственных структур, обладающих статусом юридических лиц (комбинаты, агрокомплексы) ;
5. Создание финансово-промышленных групп.

Также многие российские исследователи подразделяют интегрированные формирования на «жесткие» и «мягкие». «Жесткий» тип интеграционных связей характерен для холдингов, концернов, комбинатов, агрофирм. К «мягким» относятся ассоциации, союзы, некоммерческие партнерства и потребительские кооперативы. Развитие каждой из этих форм в России происходило по-разному.

В нижеследующей таблице представлены этапы развития интеграционных отношений в АПК России.

Таблица 1

Этапы развития интеграционных отношений в АПК России

Периоды	Преимущества	Недостатки
Торговые соглашения, соглашения о разделении рынков, соглашение о единой сбытовой политике		
Начало 20 века - 1917 год - 1991 год-	Возможность вхождения широкого круга участников. Устранение колебаний рыночной конъюнктуры. Отсутствие ответственности участников при выходе за рамки соглашения.	Неустойчивость объединения. Снижение возможности для участников получения разовых финансовых результатов от использования факторов нерегулируемого рынка. Объект атаки со стороны органов антимонопольного регулирования.
Производственные ассоциации и союзы		
1994-1995 годы - ...	«Мягкие» условия вхождения. Возможность выбора участниками оптимальной схемы и глубины участия в деятельности объединения. Координация работы участников и защита их интересов на внутреннем рынке.	Запрет на ведение ассоциациями и союзами коммерческой деятельности. Ограниченная правоспособность.
Совместная деятельность путем объединения части активов и разделения ответственности без образования новых юридических лиц		
1994 год- ...	Объединение части активов на основе общей технологической	Утрата контроля над частью объединенных активов. Солидарная ответственность участников

	компоненты. Сохранение самодостаточного направления коммерческой и хозяйственной деятельности. Дополнительный эффект снижения транзакционных издержек. Возможность дальнейшей добровольной интеграции.	объединения и связанные с этим риски.
Интегрированные производственные структуры, обладающие статусом юридических лиц (комбинаты, агрокомплексы, агрохолдинги)		
1992 год (фактически 1995 год) -...	Объединение части активов или формирование цикла замкнутого «производство-переработка- реализация». Повышение эффективности управления. Снижение издержек. Мобилизация инвестиционных ресурсов, как внутренних, так и внешних.	Солидарная ответственность участников объединения и связанные с этим риски. Утрата юридической самостоятельности участников объединения. Отсутствие четкой правовой базы.
Финансово-промышленные группы		
1995 год -2007 год	Государственная поддержка. Участие в составе ФПГ кредитного учреждения. Улучшение условий производства и менеджмента. Решение локальных задач всех вышеперечисленных типов интеграции.	Ограниченность в выборе кредитора или инвестора, опасность перехода контроля за объединением к кредитному учреждению при недостатке сильных в финансовом отношении предприятий- участников. Утрата юридической самостоятельности и независимости участников ФПГ. Продолжительность и затратность создания ФПГ.

Источник: Кук З.Н. Основные направления повышения эффективности интеграции хозяйствующих субъектов в агропромышленном комплексе региона // дисс... к.э.н./ З.Н. Кук. – Майкоп, 2007. С.30. (187с.)

Следует отметить, что в плане преемственности положительного опыта в развитии аграрного производства в формировании агрохолдингов, опыт США заслуживает пристального внимания. Масштабы интеграции в форме холдингов поражают. Так, 45 % производства и реализации продукции птицеводства находится в сфере интересов компаний Tyson Foods, Con Agra, Gold Kist, Perdue Farms. 45 % производства говядины, 76 % переработки сои, 74 % переработки зерна находится под контролем агрохолдингов Gardill, ADM-Archer Daniels Midland, Con Agra, Tyson [1, с.31].

Главная цель в решении проблем, связанных с продовольственной безопасностью, заключается в обеспечении стабильного развития отечественного производства при активном участии в этом процессе государства. Данная необходимость вытекает из опыта стран с развитой экономикой, в которых субсидии государства занимают значительную долю в доходах производителей сельскохозяйственной продукции. Так в США они составляют 32%, Канаде – 48%, Японии – 74%, Норвегии – 77%, Швеции-82% [3, с.94].

В подавляющем большинстве агропромышленная интеграция осуществлена на принципах как горизонтальной, так и вертикальной интеграции, суть которой заключается в том, что деятельность предприятия охватывает все стадии производства, переработки, хранения и доставки продукции потребителю, и структуры различного функционального назначения развиваются в виде объединений или на основе контрактных отношений.

В США, как и во многих странах, в сфере аграрного производства интегративные процессы протекают в виде кооперативных отношений. Примером глубокой вертикальной интеграции является отрасль птицеводства в США. Продукция птицеводства поставляется во многие страны, а начиная с девяностых годов, в том числе и в Россию. Технология интенсивного птицеводства основана на новейших научных достижениях, технологиях и практики организации производства, включая все стадии от инкубационного периода яиц, выращивания до кондиционного состояния, переработки птиц, производства кормов, использования витаминной продукции, утилизации отходов и др.

В широком плане отмечается, что интеграционные процессы охватывают все сферы АПК: агротехническое производство, агрохимическое производство, транспортное обеспечение, хранение сельхозпродукции, торговлю, научно-исследовательские и поисково-изыскательские работы. Этим достигается интенсификация производства, а затем снижение производственных издержек, что позволяет повысить конкурентоспособность продукции.

В странах Европейского Союза более 80 % продукции аграрного производства производится в сельскохозяйственных кооперативах, а в США - более 75 %. В качестве основных инициаторов агропромышленной кооперации выступают: крупные частные фирмы, корпорации, партнерства, кооперативы. Основу американского сельского хозяйства составляют крупные специализированные фермы. Из общего их числа 97 % относятся к категории узкоспециализированных хозяйств, у которых не менее 50 % дохода поступает от реализации одного единственного продукта. Остальные ориентированы на несколько направлений производства и считаются «хозяйствами общего типа», но и у них обычно есть свои приоритеты по производимой продукции. Узкая хозяйственная специализация обеспечивает фермеру ощутимый экономический эффект - высокую производительность труда, стабильность внешних связей, экономию финансовых и материальных затрат, снижение трудоемкости производства единицы продукта.

В США основную часть сельскохозяйственной продукции (67 %) производят 69 тыс. крупных товарных ферм (36 % от общего числа ферм). На фермы со стоимостью продукции в 1 млн. долл. и более (26 тыс., или 1,4 % общего числа ферм) приходится 42 % всей сельскохозяйственной продукции, они владеют 42 % всех земельных площадей. Напротив, количественно преобладающие мелкие фермы (50 % от общего числа) производят только 1,5 % продукции и имеют 14 % земельных площадей. Еще в 2000 году четыре крупнейшие фирмы контролировали 11 % рынка по производству телятины, 3 % свиноферм - более 50 % рынка свинины, 3 % молочных ферм обеспечивали более 30 % рынка молока, в птицеводстве производство почти полностью контролируется 40 компаниями [2, с.73-75].

При существенных различиях природно-климатических условий по территории США развита и региональная специализация по так называемым поясам, основными из которых являются: пшеничный, кукурузный, хлопковый, молочный и т.д. В целом в США наблюдается ярко выраженная специализация более объемов 50 % производства

определенных видов агропродуктов сосредоточено в трех-четырех штатах. При этом в районах производства размещаются и перерабатывающие заводы. Например, в Калифорнии, где выращивают 90 % томатов, находятся все заводы по их переработке; в штате Айдахо сконцентрировано три четверти заводов по выпуску замороженного и сухого картофеля, чипсов, супов и т.д. Примерами очень широкой региональной агропромышленной интеграции являются: Южный союз аграрных кооперативов США, который объединяет более 1,6 млн. фермеров южных штатов и кооперативов, или Квебекский союз фермеров в Канаде. Эти объединения в свою очередь входят на правах представителей в различные национальные кооперативные союзы или же непосредственно представляют в министерствах сельского хозяйства соответственно США и Канады, активно участвуя в разработке государственной аграрной политики.

Оптимизация размещения производства и соответствующих перерабатывающих мощностей обеспечивает экономию транспортных и энергозатрат, минимизацию потерь и сохранение высокого качества продукта. Такого рода специализация позволила повысить урожайность сельскохозяйственных культур за последние годы в среднем более чем на 7 %.

Также интеграционные процессы протекают и на более низких уровнях, в частности, в деятельности агроферм. Фермерские хозяйства активно налаживают партнерские связи с несельскохозяйственными компаниями в рамках выпуска конкретного продукта (например, производства и сбыта, производства и переработки, материально-технического снабжения и производства и т.д.).

Наиболее широко агропромышленная интеграция развивается в форме контрактации, то есть заключения контрактных договоров между юридически самостоятельными участниками-фермерами, с одной стороны, и несельскохозяйственными компаниями - с другой. В США контрактацией охвачено 40 % производимой сельскохозяйственной продукции. Как правило, контрактация практикуется в капиталоемких отраслях, в производстве продуктов с коротким сроком хранения. В типовом контракте оговаривается, прежде всего, цена, а также объемы, сроки и характер поставляемой продукции, обязанности сторон в поставках средств производства и материалов, технологические условия и перечень обязательных качественных характеристик производимой продукции. Контракты часто заключаются на пять-десять лет, обеспечивая долговременный устойчивый характер хозяйственных связей между партнерами.

Развитие агропромышленного производства в США в течении последних десяти лет позволило решить проблему обеспечения населения продовольствием, занять лидирующие позиции на мировом рынке сельхозпродуктов.

Развитие АПК Канады органично сочетает систему кооперативного производства с государственным управлением. В структуре развития аграрного производства ведущую роль занимают фермерские и кооперативные организации. Особенностью канадского пути развития является формирование общественных ассоциаций без уставного фонда и кооперативно-акционерных объединений (с уставным фондом) районного и провинциального уровней. Аналогично развитию процессов агропромышленной интеграции в США, в Канаде развиты формы холдинговых объединений. Действует совет по сельхозпродуктам, агентства курирующие производство и рынок птицеводства. Наиболее известны торговые корпорации - Канадское пшеничное управление, Канадская комиссия по молочным продуктам.

Механизм управления государственных структур в сфере АПК формируется через ассоциации производителей и кооперативные союзы на принципах партнерства. Этими рычагами являются субсидии, дотации, государственные гарантии по кредитам получаемых в кредитной корпорации и коммерческих банках.

Деятельность ассоциаций обширна, затрагивает почти все сферы аграрного производства, такие как пшеницы, овса, рапса и других видов растениеводства, производителей молочных продуктов, мясного скотоводства, птицеводства и др. Они формируют политику в аграрном производстве, лоббируют и представляют интересы отрасли и каждого производителя в парламенте и правительстве.

В странах ЕС в решении вопросов продовольственного обеспечения населения проявляются интеграционные процессы в виде объединения сельскохозяйственных кооперативов. Они являются основными интеграторами между сельхозпредприятиями и другими отраслями экономики, через организацию процессов переработки сельскохозяйственной продукции, сбытовых, обслуживающих и иных процессов. Более 80 % сельскохозяйственной продукции реализуется через систему кооперирования. В странах Западной Европы многие фермерские хозяйства одновременно могут являться членами одновременно 6-8 кооперативных объединений. Это позволяет получать налоговые льготы, субсидии и иные преференции со стороны государства. Такого рода объединения позволяют совместно строить хранилища, перерабатывающие предприятия. Интегрированные по горизонтали организации агропроизводства, через механизмы частно-государственного партнерства позволяют реализовывать крупные проекты, такие как строительство линии электропередач, водопроводы и пр. в Дании, Норвегии.

В Германии и в странах центральной Европы образованы кооперативные союзы с целью оказания помощи в налаживании отношений между государством и организациями в сфере производства и реализации сельскохозяйственной продукции. В сферу их деятельности входят в первую очередь вопросы правового характера, налогового законодательства и др. Интегрируясь в разные сообщества, в предприятия агрохолдингового типа, фермерские хозяйства способны решать проблемы по ремонту агротехники, мониторинга окружающей природной среды, анализа конкурентных позиций и др. Грамотное использование этих возможностей позволяет снижать свои издержки. Большое распространение получила агропромышленная интеграция вокруг компаний-переработчиков, выступающих интеграторами в формировании партнерских отношений между сельским хозяйством и другими отраслями экономики страны. В Германии действует Союз фермеров, созданный с целью решения вопросов долгосрочных гарантий достаточно высоких закупочных цен на сельскохозяйственные продукты и институционализации аграрной политики.

Позитивным, но специфическим примером развития и проведения реформ аграрного сектора экономики является модель Китая. Внушительные результаты достигнуты в развитии не только агропромышленного сектора, но и всей экономики страны. В XXI веке Китай занимает ведущие позиции в обеспечении населения продовольственными товарами и сельскохозяйственными ресурсами. В сельском хозяйстве государство проводит стратегию использования преимуществ, основанную на эффективных методах перераспределения доходов от производимой продукции сельского хозяйства через социально ориентированную ценовую политику, регулируемую государством, в частности, способом закрепления закупочных и продажных цен на основные виды сельскохозяйственной продукции. Например, ценовая политика касается изменения закупочных цен на продукцию растениеводства в сторону увеличения, на зерновые товары цены были повышены в два раза. Это обстоятельство повысило экономическую заинтересованность товаропроизводителей, содействовало увеличению интенсивности использования сельскохозяйственных земель. Рост производства основных видов сельхозпродукции позволил Китаю из страны импортера стать крупнейшим экспортером. Концепция удовлетворения основных потребностей населения в продовольствии и перерабатывающей промышленности в сельскохозяйственном сырье, является основной целью сельскохозяйственных реформ в Китае. Многие эксперты полагают, что «рост объема производства сельскохозяйственной продукции в Китае, главным

образом, связан с изменением условий торговли. Произошло существенное перераспределение средств между сельским хозяйством и другими отраслями наряду с трансформацией отношений земельной собственности и реорганизацией сельскохозяйственного производства» [4,52].

Интегрально анализируя зарубежный опыт, можно сказать, что вертикальная интеграция расширила сферу деятельности предприятий в мировом агропромышленном комплексе. Крупное агропромышленное производство в западных странах стало возможным благодаря развитию агропромышленных компаний, которые занимаются производством, переработкой и торговлей конечной продукцией агрохолдингов и кооперативов, спроектированных на межотраслевых связях по всей продуктовой цепи (табл. 2).

Таблица 2.

Зарубежные агропромышленные формирования

Страна	Субъекты-интеграторы
Россия	Государство (в лице областных администраций) путем выкупа акций убыточных хозяйств; финансовые организации; перерабатывающие предприятия.
США, Канада	компании, производящие минеральные удобрения; сельскохозяйственное машиностроение; комбикормовая промышленность; фирмы, специализирующиеся на индустриальном производстве элитных семян, племенного скота и птицы; пищевая промышленность; снабженческо-сбытовые фирмы; крупная оптовая торговля.
Германия, Италия	фирмы по производству кормов, семян; компании по производству сельхозмашин, химикатов, минеральных удобрений.
Франция	предприятия перерабатывающей промышленности; государственные органы; крупные несельскохозяйственные фирмы (большее значение имеют компании супермаркетов, магазинов).
Япония	Предприятия рыбопромышленного хозяйства; многоотраслевые сельхозкооперативы.

Более детально рассматривая зарубежный опыт агропромышленной интеграции можно констатировать следующее:

– в интеграционных процессах получила большое развитие контрактная система, она наиболее эффективна в деятельности сельскохозяйственных предприятий, перерабатывающих и сбытовых организаций;

– эффективно консолидируя финансовые, человеческие и производственные ресурсы развиваются агропромышленные объединения, различных форм и структур (корпорации, кооперативы и т.д.);

– формируются современные комбинаты с замкнутым циклом технологии производства сельскохозяйственной продукции, ее переработки и реализации готовой продукции;

- распространены также объединения вокруг фирмы-интегратора на основе участия в формировании их собственности, или иной деятельности;
- в ряде стран чаще всего встречаются объединения в виде холдинговых компаний;
- в аграрном секторе многих стран прямо или косвенно работают механизмы государственного регулирования и поддержки ;
- наиболее распространены вертикальные интеграционные структуры в форме корпораций;
- имеется большой опыт в кооперативной системе ведения хозяйственной деятельности в агропромышленном секторе в Европе, в частности, в скандинавских странах;
- в процессах агропромышленной интеграции немаловажную роль играют механизмы государственного регулирования агропродовольственного рынка.

Анализ зарубежного опыта и развития интеграции в агропромышленном секторе позволил выявить следующие закономерности:

- формы интеграции определяются интересами основных владельцев капитала;
- преобладающим экономическим мотивом агропромышленной интеграции выступает стремление хозяйствующего субъекта контролировать деятельность смежных предприятий ради усиления своего рыночного положения, удешевления продукта, совершенствования технологий;
- в условиях отсутствия государственной поддержки сельскохозяйственного производства, агропромышленная интеграция становится главным организующим фактором, с помощью которого в сельское хозяйство могут быть привлечены значительные инвестиции в относительно короткие сроки;
- агропромышленная интеграция неизбежно влечет экономическую концентрацию, что требует антимонопольного регулирования;
- интеграция не отрицает и не заменяет кооперацию. Чем крупнее интегрированное образование, тем большее значение для повышения эффективности производства приобретает внутрихозяйственная кооперация.

Проведенный анализ деятельности интегрированных формирований зарубежных стран, многолетний опыт их успешного функционирования, позволяет сделать вывод о целесообразности дальнейшего развития процессов интеграции. Из исследованного опыта, для АПК Республики Таджикистан значимым представляется рассмотрение эффективных вариантов интеграции, которые применялись при создании действующих интегрированных формирований, условия вхождения сельскохозяйственных предприятий различного профиля в интегрированные формирования.

Литература:

1. Аюшеева А.О. Формирование интегрированных структур агропромышленного комплекса региона: проблемы и перспективы. Монография / А.О. Аюшеева. - Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2013. – С.31 (153с.)
2. Пустуев А.Л. Зарубежный и отечественный опыт сельскохозяйственной кооперации. – Екатеринбург: Малое предприятие «ПИПП», 1993. – 280с.

3. Фасехзода (Фасихов) И.С. Зарубежный опыт и его применение в процессе формирования стратегии продовольственной безопасности / И.С.Фасихов// Экономика, № 1 (26), 2016, с.94-101) 0,3 п.л., г.Бишкек, КР. <http://elibrary.ru/contents.asp?issueid=1591350>

4.Логинов Л.Н. Особый путь развития экономики Китая / Л.Н. Логинов, П.И. Филимонова. – М., 2001. – С. 52.

КОМИЛБЕКОВ АМИД ЁРБЕКОВИЧ,

мудири кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва равандҳои сиёсии
Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
н.и.с., дотсент,
734003, ш . Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33,
Тел.: (+992) 935 575 855, E-mail: amid.komilbek@mail.ru

НАЗРИЕВ КАРИМ ҚУРБОНМАДОВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
734025, ш. Душанбе, маҳаллаи Буни ҳисорак, Шаҳраки донишҷӯён,
бинои таълимии №16, Тел.: +992 988 01 53 11.

МЕНЕҶМЕНТИ НАВИ ДАВЛАТӢ ҲАМЧУН КОНСЕПСИЯИ МУОСИРИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Аннотатсия

Менеҷменти нави давлатӣ ҳамчун концепсия ва тарҳи идоракунии давлатӣ дар солҳои 80-уми асри ХХ ба вучуд омадааст. Он посух ба ҳаводиси бӯҳронӣ дар идоракунии давлатӣ, ки маҳсули принципҳои бюрократия, ташкилоти иерархӣ, марказикунонӣ, устувории ташкилот ва хизмати давлатӣ, ягонагии идоракунии ва маъмурикунонӣ мебошад, маҳсуб мешавад. Роҳҳои раҳой аз бӯҳрони идоракунии давлатӣ-маъмури дар бозбинии назарияи идоракунии давлатӣ дар асоси пайомадҳои менеҷмент ҳамчун идоракунии соҳибкорӣ дар иқтисоди бозорӣ баррасӣ гардид. Шакли фаъоли концепсияи бозории идоракунии давлатӣ дар Британияи Кабир, ИМА, Зеландияи Нав, Канада коркард шудааст. Чунин сатҳи муносибат барои мутахассисони соҳаи сиёсатшиносӣ, сиёсат ва идоракунии давлатӣ ҷолиби диққат мебошад. Масъалаи мазкур кам омӯхта шуда, таҳқиқоти минбаъдари тақозо дорад.

***Калидвожаҳо:** менеҷменти нави давлатӣ, давлати самаранок, ислоҳоти идоракунии тарҳи идоракунии давлатӣ, давлат ҳамчун «гипермаркет», системаи идоракунии давлатӣ.*

КОМИЛБЕКОВ АМИД ЁРБЕКОВИЧ,

заведующий кафедрой международных отношений и политических процессов
Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан,

к.п.н., доцент,

734003, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33,

Тел.: (+992) 935 575 855, E-mail: amid.komilbek@mail.ru

НАЗРИЕВ КАРИМ КУРБОНМАДОВИЧ,

ассистент кафедры политологии Таджикского национального университета,
г. Душанбе, Студенческий городок, учебный корпус 16,

Тел.: 988 01 53 11.

**Новый государственный менеджмент
как современная концепция государственного управления**

Аннотация

Новый государственный менеджмент как концепция и модель государственного управления **оформился** в 80-е годы. Он явился ответом на кризисные явления в государственном управлении, построенном на принципах бюрократии, иерархической организации, централизации, стабильности организации и государственной службы, единства управления, администрирования. Выход из кризиса государственно-административного управления, виделся многими путем переосмысления теории государственного управления на основе предпосылок менеджмента, как управления бизнесом в рыночной экономике. Наиболее активно рыночная концепция государственного управления разрабатывается в Великобритании, США, Новой Зеландии, Канаде. Такой взгляд будет интересен специалистам в области политологии, политики и государственного управления. Данная проблема мало изучена и требует дальнейших исследований.

***Ключевые слова:** новый государственный менеджмент, эффективное государство, государственная реформа, модель государственного управления, государство-«гипермаркет», системы государственного управления.*

KOMILBEKOV AMID YORBEKOVICH,

Head of the Department of International Relations and Political Processes
of the Institute of Public Administration under the President
of the Republic of Tajikistan, Candidate in Political Sciences, Associate Professor,

734003, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,

Phone: (+992) 935 575 855, E-mail: amid.komilbek@mail.ru

NAZRIYEV KARIM,

Assistant of Political Science Department of Tajik National University,
Dushanbe, Campus, Block 16, Phone: +992 988 01 53 11

**New public management as a modern concept
of public administration**

Annotation

New public management as a concept and model of public administration took shape in the 1980s. It was a response to the crisis in public administration, which built on the principles of bureaucracy, hierarchical organization, centralization, stability of the organization and public service, unity of management, and administration. Many people saw a way out of the crisis of public administration in the ways of rethinking the theory of public administration based on the prerequisites of management as business management in a market economy. The most active market concept of public administration is developed in the UK, USA, New Zealand, Canada. This kind of view will be interested to the experts in the field of political science, and politics and public administration. This problem is under-researched and requires further study.

Keywords: *new public management, effective state, state reform, model of public administration, state- "hypermarket", the system of public administration.*

**Бо қонунҳои бад ва мансабдорони
хуб комилан мумкин аст
мамлакатро идора кард.
Аммо агар мансабдорон бад бошанд,
беҳтарин қонунҳо ҳам кўмак намекунанд.
Бисмарк**

Чоряки охири асри XX ва оғози қарни XXI марҳалаи муҳим дар роҳи сустчӯи тарҳи муносиби идоракунии давлатӣ маҳсуб мешавад, ки дар шакли ислоҳоти идоракунӣ нахуст дар кишварҳои Ғарб ва баъдан дар дигар қисматҳои ҷаҳон зоҳир мешавад. Зарурати трансформатсияи ҷиддии **низомӣ** идоракунии давлатӣ бо бавҷуд омадан ва ташаккул ёфтани сохторҳои ҷомеаи мобаъдисаноатӣ, инкишофи равандҳои ҷаҳонишавӣ ва рақобати ҷаҳонии иқтисодӣ, пайдо шудани ниҳодҳои фаромиллӣ ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ асоснок карда мешавад.

Таҳқиқи нақши давлат дар миқёси тамоми дунё аҳамияти мубрами сифати идоракунии давлатиро барои таъмини некуаҳволии ҷомеа нишон медиҳад. Мувофиқи санади «Ҳисобот оид ба рушди ҷаҳонӣ - 1997», ки онро **Бонки** ҷаҳонӣ омода намудааст, ҳадафи инкишоф давлатҳои «тавоно» ё «минималистӣ» маҳсуб намешаванд, зеро ки онҳо дар амал нобарории хешро исбот карданд. Ҳадафи асосиро бошад, **давлати самаранок** ташкил медиҳад. Давлати босамар дар маркази инкишофи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ қарор дошта, **ба** сифати сарчашмаи бевоситаи инкишоф шинохта нашуда, ҳамчун шарик, катализатор ва ёридиҳанда, ҳавасмандкунанда ва фаъолияти пурракундаи соҳибқорӣ хусусӣ ва ашхоси алоҳида баррасӣ карда мешавад[1,4].

Роҳҳо ва воситаҳои, ки ба давлати босамар бурда мерасонанд, мухталиф буда, дар минтақаҳои гуногуни олам гуногун мебошанд. Дар мамлакатҳои ғарбӣ роҳҳои ислоҳоти давлатро пешниҳод намуданд, ки барои истифодаи васеъ пазируфта шудааст. Сухан оид ба концепсияи нави идоракунӣ - New Public Management меравад, ки дар маркази ислоҳоти идоракунии муосири ғарбӣ қарор гирифтааст.

Концепсияи New Public Management баъдан пайдо шуда бошад ҳам, оғози расмӣ он ба солҳои 90-уми асри XX рост меояд. Ба андешаи М. Барзилей, концепсияи мазкур аз ҷониби сиёсатшиносон барои «сохториқунонии мунозираи илмӣ оид ба тағйироти

муосир дар ташкилот ва идорақунии ҳокимияти иҷроия» офарида шуда буд [2, 15]. Ин тезис бо таҳлили библиографии пойгоҳи маълумоти BIDS дар давраи аз соли 1981 то соли 2000 тасдиқ карда мешавад, ки аз ҷониби муҳаққиқони бритонӣ С. Доусон ва Ш. Дарги ба амал бароварда шудааст. Мувофиқи ин таҳлил ибораи «New Public Management» аввалин бор дар соли 1993 ёдоварӣ шуда буд ва аз ин лаҳза шумораи мақолаҳо бо ҳамин ном то охири солҳои 90-ум батадрич зиёд мешуданд: 1993 – 2, 1994 – 5, 1995 – 12, 1996 – 16, 1997 – 22, 1998 – 30, 1999 – 21, 2000 – 26 [3,38].

Бо вуҷуди ин, новобаста ба таърифҳои гуногун, аксарияти коршиносон пайдоиши менечменти нави давлатиро бо ислоҳоти идорақунии марбут меандозанд, ки дар солҳои 80-90-уми асри ХХ, қабл аз ҳама, дар Британияи Кабир, Зеландияи Нав, Австралия, ИМА, Канада паҳн гаридид. Тибқи мулоҳизаи Э.Данзаер, дарибтдо арбобони сиёсӣ ва ходимони давлатӣ ислоҳоти идорақуниро роҳандозӣ намуданд ва баъд аз он ин дигаргуниҳо дар шакли таҳлил ва шарҳи мутахассисони соҳаи идорақунии давлатӣ ба миён омаданд [4,371].

Шаклдигаркунии анъанавии тарҳи идорақунии давлатӣ аз Британияи Кабир оғоз гардида, босуръат дигар минтақаҳо низ фаро гирифт. Дар солҳои 90-ум менечменти нави давлатӣ яке аз самтҳои афзалиятноки навсозии системаҳои идорақунии дар тамоми олам ва аз ҷумла дар Амрикои Шимолӣ, Аврупо, Австралия ва Ҳавзаи Осиё-Уқёнуси Ором гардид. Яке аз омилҳои, ки ба густаришҳои он мусоидат кард, ин мавқеи Бонки ҷаҳонӣ ва Хазиначи Байналмилалӣ Асёр буд, ки ба ҳимояи ислоҳот бахши менечменти нави давлатӣ бархостанд.

Концепсияи «менечеризми давлатӣ» ё (*"New public management"*) бо принсипҳои зерин муайян мешавад:

1. Фаҳмиши нави моҳият ва ҳадафҳои идорақунии давлатӣ. Давлат ҳамчун «гипермаркет» шумурда мешавад, ки шаҳрвандон ҳамчун «мизоҷон», «харидорон», «истифодабарандагони хизматрасонӣ» ба ин ё он «менечерҳо» - амалдорони давлатӣ овоз медиҳанд.

2. Халалдор шудани сектори давлатӣ ва инҳисор дар ин ё он соҳа. Муассисаҳои давлатӣ дар ҳуқуқ ва уҳдадорихо бо созмонҳои тижоратӣ мусовианд ва идорақунии сиёсии мамлакат – ин шабеҳи идорақунии стратегии ширкати бузурги тижоратӣ мебошад.

3. Зарурати аз ҳам ҷудо намудани сиёсат ва маъмурият. Марказҳои қабули қарорҳои сиёсӣ, мақомоти стратегӣ маҳсуб шуда, аз марказҳои иҷроия (агентҳо, хадамот) ҳам дар сатҳи функционалӣ ва ҳам ташкилӣ бояд ҷудо бошанд. Марказҳои иҷроия бояд дорои як сатҳи муайяни худидорақунии бошанд ва то як андоза соҳибхитиёрии фаъолиятро касб карда бошанд.

4. Ҳавасмандагардонии рақобат миёни агентҳои давлатии таъминкунандаи хизматрасонӣ. Муассисаҳои давлатие, ки хизмат мерасонанд бояд ба «шиновариҳои бозорӣ озод» роҳ дода шаванд. Ихтисор кардани миқёси маблағгузориҳои давлатӣ аз як ҷониб ва иҷозати ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шудани хизматчиёни давлатӣ имкон медиҳад, ки дар бозор «нерумандон» зинда монда, «бесамарҳо» нобуд шаванд.

5. Иваз намудани усул ва этикаи бюрократия ба усули «идорақунии самаранок».

Шакли ифодаи ғояи New Public Management-ро мутамарказ намуда, қайд кардан зарур аст, ки аз ин дидгоҳ давлатро ба заврақ шабоҳат медиҳанд, ки дар он ҳукумат ба коркарди стратегияи инкишоф масъул буда, расонидани хизмати бевосита ба дӯши шаҳрвандон ва иттиҳодияи онҳо, бизнес бор карда шудааст. Ба баёни дигар, ҳукуматро зарур аст, ҷомеаро ваколатдор намояд, ки ба он хизмат расонад. Дар робита бо ин К.Райнхард қайд менамояд, ки «сухан оид ба тақсими нави уҳдадорихо дар байни давлат ва ҷомеа меравад. Масъала дар он аст, ки кадом вазифаҳоро бояд худи давлат анҷом диҳад ва кадоме аз онҳоро мумкин аст ниҳодҳои ғайридавлатӣ анҷом диҳанд» [5,9].

Дар маҷмӯъ новобаста ба маҳдудиятҳо ва камбудихо, қорӣ шудани ғояи New Public Management имкони азнавбарномарезии ғарбии **низом** идораи давлатиро ба вучуд оварда, сохтори бюрократии қарахтшударо вайрон намояд ва онро сермаҳсул, камхарҷ ва ба дархости ҷомеа ҷавобгӯ табдил диҳад. Чун Тоҷикистон ҷузъи ҷудонопазири ҷомеаи ҷаҳонист, нисбат ба ин падидаи ҷаҳонӣ дар соҳаи идоракунии бетараф буда наметавонад.

Адабиёт:

1. Государство в меняющемся мире: краткий вариант «Отчета о мировом развитии – 1997» // Вопр. экономики. 1997. № 7. С.4-6.
2. Barzelay M. Origins of the New Public Management: an International View from Public Administration / Political Science // New Public Management: Current Trends and Future Prospects / ed. by K. McLaughlin, S. Osborne, E. Ferlie. London, 2002. P.15.
3. Dowson S., Dargie C. New Public Management: A Discussion with Special Reference to UK Health // New Public Management: Current Trends and Future Prospects / ed. by K. McLaughlin, S. Osborne, E. Ferlie. London, 2002. P.38.
4. Dunsire A. Then and Now: Public Administration 1953-1999 // Political Studies. 1999. Vol. 47, № 2. P.371-372.
5. Райнхард К. Реформирование государственного управления. Концепция активизирующего государства // Реформы гос. управления накануне третьего тысячелетия. М., 1999. С.9.

КЫЗЫРГУЛОВ ИЛЬГИЗ РАЯНОВИЧ,

Ректор Государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Башкирская академия государственной службы и управления при Главе Республики Башкортостан»,
доктор физико-математических наук
E-mail: kizirgulovir@mail.ru, Тел. +7 (347) 272-10-77

**ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ
ГОСУДАРСТВЕННЫХ ГРАЖДАНСКИХ СЛУЖАЩИХ
В РЕСПУБЛИКЕ БАШКОРТОСТАН**

Аннотация

В статье рассматривается опыт организации подготовки государственных служащих в одном из крупнейших регионов Российской Федерации – Республике Башкортостан. Дается характеристика основных направлений работы профильного вуза по подготовке управленческих кадров – Башкирской академии государственной службы и управления при Главе Республики Башкортостан. Делается вывод о том, что сетевое взаимодействие при реализации образовательных программ, взаимодействие с различными научными и образовательными учреждениями позволяют реализовывать масштабные проекты, дают возможность формировать более широкий спектр компетенций у государственных и муниципальных служащих.

Ключевые слова: государственная и муниципальная служба; кадровая политика; подготовка управленческих кадров; региональная система управления.

КИЗИРГУЛОВ ИЛГИЗ РАЯНОВИЧ,

ректори Муассисаи таҳсилоти давлатии бучетии таҳсилоти олии «Академияи хизмати давлатӣ ва идоракунии назди Сарвари Ҷумҳурии Бошқирдистон»,

доктори илмҳои физикаю математика

E-mail: kizirgulovir@mail.ru, Тел. +7 (347) 272-10-77

**Таҷрибаи ташкили рушди касбии хизматчиёни давлатии шахрвандӣ
дар Ҷумҳурии Бошқирдистон**

Аннотатсия

Дар мақола таҷрибаи ташкили тайёркунии касбии хизматчиёни давлатӣ дар Ҷумҳурии Бошқирдистон - яке аз бузургтарин минтақаҳои Федератсияи Россия баррасӣ шудааст. Самтҳои асосии фаъолияти муассисаи олии касбӣ оид ба тайёркунии кадрҳои идоракунӣ - Муассисаи таҳсилоти давлатии бучетии таҳсилоти олии «Академияи хизмати давлатӣ ва идоракунии назди Сарвари Ҷумҳурии Бошқирдистон» тавсиф гардида, дар ин маврид натиҷагирӣ мешавад, ки ҳамкориҳои шабакавӣ ҳангоми амалисозии барномаҳои таҳсилотӣ, ҳамкориҳо бо муассисаҳои гуногуни илмӣ ва таҳсилотӣ татбиқи лоиҳаҳои густардари фароҳам сохта, ташаққули доираи васеи салоҳиятҳои хизматчиёни давлатӣ ва муниципалитро имконпазир месозанд.

Калидвожаҳо: хизмати давлатӣ ва муниципалӣ, сиёсати кадрӣ, тайёркунии кадрҳои идоракунӣ, низоми идоракунии минтақавӣ

KYZYRGULOV ILGIZ RAIANOVICH,

Rector of the State budgetary educational institution “Bashkir Academy of Public Administration and Management under the Head of The Republic Bashkortostan”,

Doctor of physics and mathematics

E-mail: kizirgulovir@mail.ru, Phone: +7 (347) 272-10-77

**The experience of professional development of civil servants
in the Republic of Bashkortostan**

Annotation

The article discusses the experience of organizing the training of civil servants in one of the largest regions of the Russian Federation – the Republic of Bashkortostan. There is given characteristic of the main areas of work of a specialized university on the preparation of managerial personnel – the Bashkir Academy of Public Administration and Management under the Head of the Republic of Bashkortostan. It is concluded that the network interaction in the implementation of educational programs, interaction with various scientific and educational institutions make it possible to implement large-scale projects, give an opportunity to form a wider range of competencies among state and municipal employees.

Keywords: state and municipal service; personnel policy; managerial training; regional management system

В настоящее время система подготовки кадров для государственной гражданской службы Российской Федерации представлена в основном федеральными учреждениями высшего образования, в том числе Российской академией народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации (РАНХиГС), имеющей многочисленную и разветвленную сеть филиалов по всей стране. Вместе с тем в отдельных субъектах Российской Федерации остались и работают самостоятельные учреждения высшего образования регионального подчинения, основным профилем которых является подготовка кадров для государственной гражданской и муниципальной службы. Одним из таких учреждений является Башкирская академия государственной службы и управления при Главе Республики Башкортостан (БАГСУ).

В Республике Башкортостан на сегодняшний день 31 министерство и ведомство, 41 территориальный орган федеральных органов власти, местное самоуправление представлено в 8 городских округах и 54 муниципальных районах. Численность работников территориальных органов федеральных органов исполнительной власти в Республике Башкортостан составляет 8 тыс. человек, республиканских органов исполнительной власти – 5 тыс. чел. и органов местного самоуправления – 7 тыс. чел. Данное количество государственных и муниципальных служащих необходимо периодически обучать по программам дополнительного профессионального образования.

Башкирская академия государственной службы и управления при Главе Республики Башкортостан за свою 28-летнюю историю подготовила более 10 тысяч управленцев для своей республики. Выпускниками Академии являются министры, члены Правительства, главы администраций муниципальных районов и городов, депутаты Госдумы и руководители предприятий.

В настоящее время в Академии реализуются направления подготовки бакалавриата и магистратуры: «Государственное и муниципальное управление», «Экономика», «Менеджмент», «Юриспруденция» и другие.

Несмотря на необходимость подготовки кадров для региона по программам высшего образования, более важным для системы управления является реализация мероприятий профессионального развития для государственных гражданских и муниципальных служащих. Вопросы профессионального развития служащих включают в себя:

а) дополнительное профессиональное образование (профессиональная переподготовка и повышение квалификации);

б) семинары, тренинги, мастер-классы, иные мероприятия, направленные преимущественно на ускоренное приобретение гражданским служащим новых знаний и умений;

в) конференции, круглые столы, служебные стажировки, а также мероприятия, направленные на изучение передового опыта, технологий государственного управления, обмен опытом;

г) самостоятельное изучение гражданским служащим образовательных материалов, курсов на специально созданных информационных ресурсах.

В организации мероприятий профессионального развития государственных и муниципальных служащих БАГСУ имеет определенный положительный опыт. Академия реализует более 100 программ профессиональной переподготовки и повышения квалификации. В 2018 году были значительно увеличены объемы дополнительного профессионального образования государственных гражданских и муниципальных служащих, так,

по программам профессиональной переподготовки количество обученных государственных служащих выросло в 7 раз, а муниципальных служащих почти в три раза, по программам повышения квалификации количество обученных государственных и муниципальных служащих было также увеличено почти в 2 раза. Такая динамика роста основных показателей дополнительного профессионального образования сохраняется и в 2019 году, в котором ожидается двукратное увеличение доходов от реализации программ дополнительного профессионального образования по сравнению с 2018 годом.

В 2018-2019 гг. на порядок были увеличены объемы электронного образования государственных и муниципальных служащих. Этому способствовало создание портала электронного обучения государственных и муниципальных служащих с функциями оценки уровня компетенций госслужащих на основе модели компетенций госслужащего, формирования индивидуальных траекторий обучения и портфолио служащего. Используя данный портал, мы можем организовать массовое обучение чиновников за короткий период за небольшие деньги, портал также может использоваться как банк знаний по актуальным вопросам государственного и муниципального управления.

В перспективе имеются планы реализации проекта «Цифровая Академия», предусматривающего глубокую модернизацию IT-оснащения Академии, что позволит ей стать центром формирования IT-компетенций госслужащих для будущей цифровой экономики страны. Пока же совместно с Университетом Иннополис и РАНХиГС БАГСУ реализует крупные образовательные проекты для государственных и муниципальных служащих республики по программам «Цифровая экономика». Только в 2019 году пройдут обучение 500 человек.

Другим важным направлением деятельности БАГСУ является обучение участников реализации федеральных национальных проектов, которые реализуются в России, начиная с прошлого года. В структуре БАГСУ создан Центр проектного управления, который организует совместно с Центром проектного менеджмента РАНХиГС обучение участников

проектной деятельности по программе «Управление проектами в органах власти». Этим БАГСУ стремится повысить эффективность реализации национальных проектов в республике.

В рамках сотрудничества с Росатомом в области реализации проекта «Бережливое правительство» организовано обучение по программам «Бережливое производство», «Бережливое правительство», «Бережливая администрация», «Бережливая школа». Планируется ежегодно обучать 250 госслужащих.

БАГСУ более 20 лет участвует в Федеральной программе подготовки управленческих кадров для организаций народного хозяйства Российской Федерации. За эти годы подготовлено более 1700 высококвалифицированных руководителей, востребованных в сфере управления организациями и предприятиями. Каждый третий из них прошел зарубежную стажировку в странах Евросоюза, Китая и Японии, 80 % выпускников в течение года после завершения программы реализуют подготовленные в ходе обучения проекты развития своих предприятий, более 60 % выпускников повышаются в должности, 30 % создают собственный бизнес.

Немаловажное значение имеет кадровая оценка государственных и муниципальных служащих в Республиканском центре кадрового тестирования (РЦКТ) БАГСУ. Миссией РЦКТ является внедрение инновационных HR-технологий в кадровую политику государственных органов и органов местного самоуправления Республики Башкортостан.

РЦКТ осуществляет все виды оценки кадров, в том числе: компьютерное тестирование, HR-интервью, технология ассесмент-центра, личностно-психологическое тестирование, психофизиологическое тестирование на полиграфе.

Опыт работы Центра кадрового тестирования отмечен на федеральном уровне. В конкурсе «Лучшие кадровые практики» в номинации «Центр кадровой оценки», организованном Министерством труда и социальной защиты Российской Федерации, БАГСУ заняла 1 место.

Важно отметить, что большинство перечисленных проектов были успешно реализованы благодаря совместной работе с нашими партнерами. БАГСУ сотрудничает с РАНХиГС, Финансовым университетом при Правительстве Российской Федерации, с Росатомом, с Университетом Иннополис, есть планы по реализации совместных образовательных проектов с Академиями государственного управления стран СНГ. Сетевое взаимодействие при реализации образовательных программ, коллаборация с различными научными и образовательными учреждениями, проведение совместных научных исследований в области государственного управления в рамках межрегионального и международного сотрудничества позволяют реализовывать масштабные проекты, дают возможность формировать более широкий спектр компетенций у наших слушателей – государственных и муниципальных служащих.

МИНАКОВА ИРИНА ВЯЧЕСЛАВНА,

декан факультета государственного управления и международных отношений,
Юго-Западного государственного университета, доктор экономических наук, профессор,
Курск, Россия
Irene19752000@mail.ru, +7-920-720-07-30

КОВАРДА ВЛАДИМИР ВАСИЛЬЕВИЧ,

Юго-Западный государственный университет, доцент,
кандидат физико-математических наук,
Курск, Россия
kovarda@yandex.ru, +7-980-015-79-58

**АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ ДИНАМИКИ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ
В СТРАНАХ МИРА**

Аннотация

Государственная политика регионального развития занимает центральное значение в общей политике любой страны, основной акцент которой долгое время был направлен на устранение значительных дифференциаций посредством дополнительного финансирования. Однако, в настоящее время наблюдается трансформация в сторону повышения самостоятельности органов власти регионов и создания инструментов стимулирования эндогенных факторов роста. Так, в ЕС, несмотря на преобладание механизмов выравнивания уровней регионального развития постепенно расширяется инструментарий интенсификации внутренних источников экономического роста. В США и Китае региональная политика

направлена на формирование макрорегионов. В Российской Федерации также сформированы макрорегионы, и органам региональной власти предоставлена большая самостоятельность, а также расширена практика применения территорий с особым правовым статусом, как инструментов стимулирования экономического роста.

Ключевые слова: *регион, региональное социально-экономическое развитие, государственная политика, дифференциация.*

МИНАКОВА ИРИНА ВЯЧЕСЛАВНА,

декан факультета идорақунии давлатӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ
Донишгоҳи давлатии Ҷанубу Ғарбӣ, д.и.и., профессор,
Курск, Россия
Irene19752000@mail.ru, +7-920-720-07-30

КОВАРДА ВЛАДИМИР ВАСИЛЬЕВИЧ,

Донишгоҳи давлатии Ҷанубу Ғарбӣ, н.и.ф.-м., дотсент,
Курск, Россия
kovarda@yandex.ru, +7-980-015-79-58

**Таҳлили тамоюлоти динамикаи сиёсати давлатии минтақавӣ
дар кишварҳои ҷаҳон**

Аннотатсия

Сиёсати давлатии рушди минтақавӣ дар сиёсати умумии ҳар гуна давлат аз аҳаммияти вижа бархӯрдор мебошад, ки тавачҷуҳи асосӣ тайи муддати тӯлонӣ ба бартарафсозии тафриқаҳои назаррас бо ҷудо кардани маблағгузориҳои иловагӣ дода мешуд. Аммо, дар замони ҳозира гузариш ба самти афзоиши мустақилияти мақомоти ҳокимияти давлатии минтақаҳо ва таъсиси афзорҳои ҳавасмандкунии омилҳои дохилии рушд ба мушоҳида мерасанд. Чунончи, дар Иттиҳоди Аврупо, сарфи назар аз афзалияти механизмҳои баробаркунии сатҳи рушди минтақавӣ, тадриҷан афзори тавсеаи манбаъҳои дохилии рушди иқтисодӣ густариш меёбад. Дар ИМА ва Хитой сиёсати минтақавӣ ба ташаккули макроминтақаҳо нигаронида шудааст. Дар Федератсияи Россия ҳам макроминтақаҳо ташкил шудаанд ва ба мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ҳамчун афзори ҳавасмандкунии рушди иқтисодӣ мустақилияти бештар, инчунин мақоми ҳуқуқии махсус дода шудааст.

Калидвожаҳо: *минтақа, рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ, сиёсати давлатӣ, тафриқасозӣ, афзори ҳавасмандкунӣ*

MINAKOVA IRINA VYACHESLAVNA,

Dean of the Faculty of Public Administration and International Relations, Southwestern State University, Doctor in Economics, Professor,
Kursk, Russia
Irene19752000@mail.ru, +7-920-720-07-30

KOVARDA VLADIMIR VASILIEVICH,

Southwest State University, Associate Professor, Candidate of Physics and Mathematics,
Kursk, Russia
kovarda@yandex.ru, +7-980-015-79-58

**Analysis of major trends of dynamics
of state regional policy in foreign countries**

Annotation

The state policy of regional development is central to the general policy of any country, the focus of which has been long aim at eliminating significant differentiations through additional financing. However, at the present it is being observe a transformation towards increasing the independence of regional authorities and the creation of tools to stimulate endogenous growth factors Thus, in the EU, despite the predominance of equalizing mechanisms of the regional development levels, the toolbox for intensifying internal sources of economic growth is gradually expanding. In the USA and China, regional policy is aimed at the formation of macro-regions. In the Russian Federation, also, have been form macro-regions. Regional authorities have been giving more independence, and the practice of using territories with special legal statuses as the tools to stimulate economic growth has been expanded.

Key words: region, regional socio-economic development, state policy, differentiation.

Введение. Региональная политика имеет важное значение в формировании фундамента устойчивого развития любого государства независимо от размеров. Длительное время многие страны мира проводили политику сглаживания различий в уровнях регионального развития посредством дополнительного финансирования отстающих регионов, тем самым осуществляя искусственное выравнивание. Однако, данный вектор постепенно трансформируется в политику стимулирования развития регионов за счет использования и активизации эндогенных факторов роста, направляя финансирование в повышение конкурентоспособности регионов. В результате, меняется и нормативная правовая база региональной политики, в т.ч. в императиве повышения степени самостоятельности органов власти регионов, а также формируются дополнительные инструменты стимулирования экономического роста [4].

Трансформация региональной политики Европейского Союза. Принципы политики регионального развития на европейском уровне были приняты в 1957 г., когда был подписан договор об учреждении экономического Европейского сообщества, который предусматривает, что миссия сообщества, в частности, заключается в том, чтобы содействовать во всем сообществе гармоничному, сбалансированному и устойчивому развитию экономической деятельности, высокой трудовой и социальной защите, повышению уровня жизни, экономической и социальной сплоченности и солидарности между государствами-членами [2]. В целом, страны Европы, в процессе развития региональной политики, прошли ряд этапов. На первом этапе усилия были направлены на социальное выравнивание региональных различий и, посредством этого, предполагалось стимулировать спрос и экономическое развитие в целом. На втором этапе основной целью региональной

политики являлась проблема безработицы, которую пытались решить финансовыми ресурсами (субсидии, льготы), однако региональные различия значительно не изменились.

В настоящее время в некоторых странах Европы реализуется новая парадигма экономической региональной политики, ключевые особенности и отличия от традиционной парадигмы представлены в таблице 1 [6].

Таким образом, акцент был перенесен с политики сокращения региональных различий на политику повышения конкурентоспособности региона.

В настоящее время старая парадигма все-таки превалирует в Европе, однако все чаще применяются механизмы стимулирования эндогенных факторов развития региональной экономики. В целом, новый подход ориентирован на адаптацию инструментов развития к конкретному региону.

Таблица 1 - Различия старой и новой парадигмы региональной политики [6]

Характеристики парадигмы	Традиционная региональная политика	Новая парадигма
Цели	Выравнивание экономического развития за счет компенсаций для снижения региональных диспропорций	Стимулирование недостаточно используемого потенциала региона для обеспечения конкурентоспособности
Стратегии	Секторальный подход	Проекты комплексного освоения территорий
Инструменты	Субсидии и государственная помощь	Различные методы стимулирования
Действующие силы	Центральное правительство	Различные уровни власти
Объект воздействия	Административные регионы	Функциональные регионы
Результат	Перераспределение ресурсов от ведущих к отстающим регионам	Создание конкурентоспособных регионов

Следует отметить, что осуществление политики повышения конкурентоспособности регионов посредством стимулирования более эффективного использования внутренних факторов требует определенной степени децентрализации, т.е. предоставления определенной свободы органам региональной власти с целью развития эндогенных факторов.

Региональная политика выравнивания развития в США. В США разработкой и реализацией региональной политики занимаются Администрация экономического развития, которая входит в состав Министерства торговли и в основе деятельности которой лежит реализация программ развития отстающих и депрессивных регионов, Управление по разработке политики и административно-бюджетного управления при Президенте страны, Федеральный консультативный совет по экономическому развитию, Комиссия по междуштатной торговле [5].

Интересным представляется политика США по развитию укрупненных регионов страны (макрорегионов). Так, в 1965 г. Конгресс США принял закон о региональном развитии Аппалачей. Сочетание федерального (государственного) и местного участия обеспечило инновационную комбинацию развития, которая, как утверждают многие, послужила основой для продолжения успехов в будущем [1]. Опыт Региональной комиссии гор Аппалачей интересен тем, что Комиссия использует свою систему оценки для выявления

и контроля экономического состояние региона (неоднородного по ресурсному, промышленному, инфраструктурному потенциалу), в результате округа подразделяются на депрессивные и конкурентоспособные [3].

Динамика политики регионального развития в Китае. В Китае в 1958 г. на основе шести административных районов (отмененных в 1954 г.) образовали семь зон экономического сотрудничества, с целью наибольшей мобилизации потенциала различных областей и повышения эффективности использования природных ресурсов, в рамках восстановления после войны. Данная мера была также направлена на содействие формированию независимых промышленных систем и достижению сбалансированного развития Китая [8].

С 1979 г. началось создание особых экономических зон, и региональное развитие стало рассматриваться как важная часть реформирования и политики открытости. Центральное правительство дало привилегии свободных экономических зон и открытых городов для того, чтобы «протестировать» реформы и политику открытости, практику децентрализации власти и передачи прибыли, финансовую и налоговую политику, инвестиции и другие реформы сначала в определенных областях, а затем постепенно распространило данные практики в других регионах. К тому же, оно выделяло большой объем инвестиций этим территориям. На этом этапе открытые города в прибрежном регионе получили быстрое экономическое развитие и являлись новым двигателем экономического развития в Китае.

Седьмой пятилетний план экономического и социального развития КНР, принятый в 1986 г., четко поставил задачу градиентного развития региональной экономики и разделил Китай на три экономических зоны, а именно прибрежный регион Восточного Китая, внутренний регион Среднего Китая и Западный Китай.

Однако, за более чем 30 летний период с момента начала осуществления политики открытости, несмотря на рост всех экономических показателей, разрыв в уровнях социально-экономического развития между районами (Восточный Китай, Средний Китай и Западный Китай) и регионами Китая увеличился.

Начиная с 2006 г. центральное правительство приняло в качестве национальной стратегии ряд документов по модернизации развития Среднего Китая, по созданию нескольких национальных экспериментальных зон, экономических зон и демонстрационных зон в его провинциях, по оказанию поддержки развитию, а также созданию платформы для национальной стратегии подъема. Средний Китай – это единственная территория в Китае, где каждая провинция имеет стратегическую платформу национального уровня [8].

Интерес представляет такой факт, что в рамках государственной политики осуществляется партнерская помощь более сильного региона с развитой экономикой отстающему в социально-экономическом аспекте территориальному образованию, т.е. скоординированное развитие взаимодействия между регионами под руководством центрального правительства и с участием органов местного самоуправления.

В целом, можно отметить тот факт, что проблема сбалансированного регионального развития не является только российской спецификой и характерна для развитых и развивающихся экономик. Опыт рассмотренных выше стран в сфере регионального развития показывает, что на уровне государства с позиции региональной политики территория рассматривается и как отдельные регионы по административно-территориальному делению, и как крупные ареалы (макрорегионы).

Анализ динамики государственной региональной политики в России. В Российской Федерации основы государственной региональной политики отражены в Указе

Президента РФ от 16.01.2017 г., №13 «Об утверждении Основ государственной политики регионального развития Российской Федерации на период до 2025 года». Основной акцент сделан на повышение самостоятельности региональных органов власти

В основах государственной политики регионального развития России отражены механизмы ее реализации, в т.ч. в рамках решения задач по инфраструктурному обеспечению пространственного развития экономики и социальной сферы Российской Федерации, привлечению частных инвестиций, совершенствование механизмов регулирования внутренней и внешней миграции, совершенствование механизмов стимулирования регионов России к наращиванию собственного экономического потенциала, уточнение полномочий федеральных органов государственной власти, органов государственной власти субъектов Российской Федерации и органов местного самоуправления, совершенствование их финансового обеспечения и организация эффективного исполнения указанных полномочий (с максимальным привлечением населения к участию в государственном и муниципальном управлении) [7].

В настоящее время расширяется практика применения таких инструментов, как территории с особым правовым статусом, например, территорий опережающего социально-экономического развития. В продолжении данного направления с 1.07.2019 г. вступила в силу глава 25 Федерального закона «О таможенном регулировании в Российской Федерации и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» от 3.08.2018 г., №289-ФЗ, которая предоставляет возможность развития в России такого института, как свободные склады.

При оценке эффективности деятельности органов власти регионов используется механизм конкуренции, когда регионы с наибольшими показателями результативности имеют право на дополнительное финансирование.

Заключение. Таким образом, развитие экономической политики и политики регионального развития имеет тенденцию к повышению самостоятельности органов власти регионов в сфере распределения финансовых ресурсов. При этом общемировой тенденцией является формирование территорий с особым статусом, однако их эффективность неодинакова и зависит, прежде всего, от администрирования.

Библиографический список

1. Hewings J.D., Feser E., Poole K. Spatial/territorial development policies in the United States// Background paper, 2009 [Электронный ресурс] // URL: <https://siteresources.worldbank.org/INTWDR2009/Resources/4231006-1204741572978/Hewings.pdf> (дата обращения: 10.10.2019).

2. Mateoc-Sîrb N., Otiman P.I., Mateoc T., Gavrilescu C., Goşa V., Mănescu C. The importance of regions in the regional development policy of the European union// Agricultural Economics and Rural Development, New Series, Year VI, no. 1, p. 61–78, 2009. [Электронный ресурс]

3. Батманова В.В. Направления использования в регионах России американского опыта реализации комплексных программ регионального развития // Вестник Волгоградского гос. Ун-та (Сер. 3). 2014. №3 (26). С. 93-103.

4. Коварда В.В. Анализ государственной политики регионального развития в Российской Федерации [Электронный ресурс] // URL: <https://esj.today/PDF/40ECVN418.pdf> (дата обращения: 14.10.2019).

5. Петросянц В.З. Арсланова Х.Д., Ниналалова Л.Г. Зарубежный опыт государственного регулирования регионального развития // Региональные проблемы преобразования экономики. 2016. №10. С. 99-105.

6. Соболева Г. В., Попова И. Н. Стимулирование экономического развития регионов средствами бюджетной и налоговой политики // Вестник Санкт-Петербургского университета. 2014. Сер. 5. Вып. 1. С. 5-26.

7. Указ Президента РФ от 16.01.2017 №13 «Об утверждении Основ государственной политики регионального развития Российской Федерации на период до 2025 года» [Электронный ресурс] // URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_210967/ (дата обращения: 14.10.2019).

8. Экономическое развитие регионов: опыт России и Китая: монография / под науч. рук. В. А. Ильина, А. А. Шабуневой, К. А. Гулина, Д. Мао. – Вологда: ИСЭРТ РАН, 2017. – 402 с.

ФОМИНА МАРИЯ ГЕННАДИЕВНА,

доцент кафедры «Конституционного и муниципального права»
Среднерусского института управления-филиала РАНХиГС,
кандидат политических наук, доцент,
Российская Федерация, г. Орел, ул. Панчука 1.
E-mail: mgfomina@rambler.ru
Тел. 8-910-307-70-73

**КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ:
ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ**

Аннотация

В статье автором предпринята попытка проанализировать понятие «право на образование». Несмотря на то, что в настоящее время существует достаточное число трудов отечественных правоведов относительно изучения концепта «право на образование», автором высказано собственное видение данной дефиниции. В результате проведенного исследования автор делает логичный вывод о том, что право на образование является одним из основных и фундаментальных прав человека, предусматриваемых в международно-правовых актах и гарантируемых конституцией государств.

Ключевые слова: права человека, образование, право на образование, конституционное право на образование

ФОМИНА МАРИЯ ГЕННАДИЕВНА,

дотсенти кафедраи «Хукуқи конституционӣ ва муниципалӣ» -и
Донишқадаи миёнарусии идоракуни-филиали АХХ ва ХДР,
н.и.с., кандидат политических наук, дотсент,
Федератсияи Россия, ш. Орел, кўчаи Панчук 1.
e-mail: mgfomina@rambler.ru
тел. 8-910-307-70-73

Ҳуқуқи конституционӣ ба таҳсилот: мафҳум ва муҳтаво

Аннотатсия

Дар мақола муаллиф кўшиш намудааст, ки мафҳуми «ҳуқуқ ба таҳсилот»-ро таҳлил намояд. Сарфи назар аз он ки дар замони ҳозира миқдори кофии пажӯҳишҳои ҳуқуқшиносони ватанӣ оид ба омӯзиши мафҳуми «ҳуқуқ ба таҳсилот» мавҷуданд, муаллифи мақола мафҳуми онро аз дидгоҳи худ бозгў менамояд. Дар натиҷаи таҳқиқоти худ муаллиф ба хулосаи мантиқӣ меояд, ки ҳуқуқ ба таҳсилот яке аз ҳуқуқҳои асосӣ ва бунёдии инсон мебошад, ки дар санадҳои байналмилалӣ пешбинӣ гардида, онро конститутсияҳои давлатҳо қафолат медиҳанд.

Вожаҳои калидӣ: *ҳуқуқи инсон, таҳсилот, ҳуқуқ ба таҳсилот, ҳуқуқи конституционӣ ба таҳсилот*

FOMINA MARIYA GENNADIEVNA,

Associate Professor of the Department of Constitutional and municipal law of middle-Russian
Institute of Administration – the branch of

E-mail: mgfomina@rambler.ru

Phone: 8-910-307-70-73

Constitutional right to education: concept and content

Annotation

The author made attempt to analyze the concept of “the right to education” in the article. Despite the fact that at present there is a sufficient number of works by domestic lawyers about the study of the concept of “the right to education”, the author has expressed her own vision of this definition. As a result of the research, the author makes a logical conclusion that the right to education is one of the basic and fundamental human rights provided in international legal acts and guaranteed by the constitutions of states.

Keywords: *human rights, education, the right to education, constitutional right to education*

Права человека в демократическом правовом государстве выступают одной из форм свободы. Право на образование - одно из наиболее существенных конституционных прав человека, создающее предпосылки для развития личности и общества в целом. Статья 43 Конституции РФ 1993 г. закрепила право каждого на образование, создав ориентиры для формирования национального законодательства в данной сфере.

Анализ теоретических источников показывает, что термин «образование» трактуется в литературе неоднозначно. Это связано с тем, что исследованием вопросов образования занимаются многие науки: педагогика, психология, социология, юриспруденция, экономика, философия и др. При этом каждая из наук рассматривает «образование» со своих позиций, соответствующих предмету данной науки. Однако в юридической науке применение терминов, не имеющих четких правовых критериев, может привести к разночтению нормативных правовых актов и, в конечном счете, к возникновению правовых коллизий [1].

В советской юридической науке под образованием понимался «процесс и результат усвоения систематизированных знаний, умений и навыков» [3]. С точки зрения социальной ценности образования можно определить как относительно самостоятельную систему, целевой функцией которой является систематическое обучение и воспитание членов общества [4].

Данное определение образования интересно и с позиций юриспруденции, т.к. любая система может быть описана юридическими характеристиками (объект, юридическое содержание, субъекты, их права и обязанности и т. д.). В этом определении выделены причины и условия развития образования как системы (социально-экономический строй и материально-техническая база). Однако логичнее определять образование как социальное благо, право пользования которым закрепляется конституционно.

В связи с этим представляется целесообразным толкование термина «образование» на основе действующего законодательства в исследуемой сфере. Это понятие определено в ст. 2 Закона РФ от 29 декабря 2012 года, № 273 -ФЗ «Об образовании в Российской Федерации».

В соответствии с указанной нормой образование представляет собой «единый целенаправленный процесс воспитания и обучения, являющийся общественно значимым благом и осуществляемый в интересах человека, семьи, общества и государства, а также совокупность приобретаемых знаний, умений, навыков, ценностных установок, опыта деятельности и компетенции, определенных объема и сложности в целях интеллектуального, духовно-нравственного, творческого, физического и (или) профессионального развития человека, удовлетворения его образовательных потребностей и интересов» [7]. При этом под получением гражданином (обучающимся) образования понимается достижение и подтверждение им определенного образовательного ценза, которое удостоверяется соответствующим документом.

Именно данное определение более всего подходит для целей юридической науки и правового регулирования. Во-первых, оно определяет образование как целенаправленный процесс, осуществление которого может в принципе гарантироваться и регулироваться государством. Во-вторых, оно вводит юридические критерии качества осуществления этого процесса - достижение установленного государством ценза. В-третьих, это определение не ограничивает процесс образования обязательным обучением в специализированном учреждении, однако в качестве основного условия ставит достижение человеком определенного образовательного уровня, что соотносится с появлением в современной России новых форм обучения [11].

Следует отметить, что право на образование получило свое конституционно-правовое признание значительно позднее других основных прав и свобод человека и гражданина. Его официальное признание приходится на начало прошлого столетия, а Россия одной из первых провозгласила право на образование на наивысшем - конституционном уровне. Начиная с Конституции РСФСР 1918 г., во всех советских основных законах право на образование последовательно получало свое закрепление и развитие. С укреплением общественного и государственного строя, накоплением экономического, интеллектуального и культурного потенциала страны на конституционном уровне расширились содержание и система гарантий реализации, права на образование [2].

Именно в Конституции РФ 1993 г. право на образование получило свое полное и системное юридическое закрепление. В законодательстве не может быть ничего, что бы ни проистекало из положений Конституции, в особенности, если вопрос касается прав и свобод человека и гражданина. В этом заключается ее роль как базового учредительного акта, определяющего все необходимые параметры правового регулирования.

Закрепив это право в ст.43, Основной закон ввел его в качестве элемента в конституционный статус личности, придал ему исходное значение, послужил основой для создания национального образовательного законодательства, призванного конкретизировать положения ст.43 Конституции РФ, гарантии и порядок их реализации, а также способы защиты.

Полнота конституционно-правового регулирования прав и свобод личности, в том числе и права на образование, определяется еще и тем, что оно осуществляется в системном и содержательном единстве с общепризнанными принципами и нормами международного права, без учета которых понимание соответствующих положений Конституции Российской Федерации оказывается ограниченным.

Международно-правовое признание права на образование произошло значительно позднее, чем в нашей стране, однако оказало существенное влияние на национальное образовательное законодательство. Право на образование находит отражение во многих международных документах. Всеобщая декларация прав человека 1948 г. (п.1 ст. 26) закрепила право каждого человека на образование. В п. 1 ст. 26 декларации закреплено: «Каждый человек имеет право на образование. Образование должно быть бесплатным, по меньшей мере, в том, что касается начального и общего образования». «Обязательным должно быть начальное образование. Техническое и профессиональное образование должно быть общедоступным, высшее образование должно быть одинаково доступным для всех на основе способностей каждого человека» - гласит п. 1 ст. 13 Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах 1966 г. и Конвенция о правах ребенка 1989 г. (ст.28).

Действующая Конституция РФ и федеральное законодательство продолжило традицию закрепления права на образование с развернутой системой принципов и гарантий его обеспечения в таком объеме, который в полной мере соответствует нормам международного права. Так российские федеральные законы во взаимосвязи с общепризнанными принципами и нормами международного права закрепляет следующие принципы в области образования:

- 1) гуманистический характер образования;
- 2) приоритет общечеловеческих ценностей, жизни и здоровья человека, свободного развития личности;
- 3) единство федерального культурного и образовательного пространства;
- 4) защита и развитие системой образования национальных культур, региональных культурных традиций и особенностей в условиях многонационального государства;
- 5) общедоступность образования;
- 6) светский характер образования в государственных и муниципальных образовательных учреждениях;
- 7) свобода и плюрализм в образовании;
- 8) демократический, государственно-общественный характер управления образованием;
- 9) автономность образовательных учреждений [11].

Конституция РФ определила общие законодательные рамки функционирования системы образования в России. В ст. 43, кроме закрепления всеобщности права на образование, провозглашена гарантированность общедоступности и бесплатности, в том

числе для высшего образования на конкурсной основе, а также введены федеральные государственные образовательные стандарты, реализация которых осуществляется за счет федеральных ресурсов. Способности каждого к высшему образованию определяются на основе конкурсного отбора.

Особое значение для понимания природы права на образование имеет вопрос о его месте в системе конституционных прав человека и гражданина. В большинстве современных конституций оно производно от права на труд, а правовое регулирование права на образование во многих государствах перенесено на уровень отраслевого законодательства. Например, в Конституции Ирландии 1937 г. и Конституции Испании 1978 г. оно закреплено в числе личных прав и свобод, а Конституция Греции 1975 г. определяет право на образование как личные и социальные права.

Однако в российской правовой науке конституционное право на образование занимает специфическое положение в системе прав граждан. Так, Б. Н. Топорнин относит право на образование к категории социально-экономических прав, С.С. Новикова включает данное право в систему социально-культурных прав. В.В. Невинский предлагает рассматривать в качестве духовно-культурных прав. Л.А. Резванова относит рассматриваемое право к категории социальных прав, а Н.В. Колотова, рассуждая о праве на образование, говорит о нем как о праве из разряда культурных [5].

Таким образом, большинство современных конституционалистов рассматривают право на образование в системе социальных, экономических и культурных прав и свобод и такой подход реализуется в конституциях многих зарубежных стран.

По нашему мнению, право на образование относится к группе социально-экономических прав, поскольку уровень образования во многом определяет социальный статус, степень социализации человека, а законодательно закрепленный и обеспеченный уровень обязательного образования является достижением социально-экономического развития общества. С другой стороны, право на образование необходимо связать с другим конституционным правом личности - правом на труд, поскольку оно делает возможным доступ к трудовой деятельности и к занятию определенных должностей. Именно в этом происходит юридическое объединение права на образование с правом на труд.

Несмотря на то, что отсутствует единое мнение о месте права на образование в системе прав и свобод личности, все российские исследователи исходят из того, что право на образование - такое же естественное право человека, как право на жизнь, честь и достоинство, тайну частной жизни, свободу мысли, совести и вероисповедания [11]. Так И.Ф. Никитина считает, что право на образование является не политическим или социально-экономическим, а естественным правом человека: «Естественный характер прав человека означает, что они возникают из самой природы человека и присущи ему как условие существования в обществе, как некий социальный воздух» [6].

Право человека на образование является неотъемлемым, неотчуждаемым. С юридической точки зрения это означает, что человек обладает правом на образование независимо от того, как это право интерпретировано в международном и национальном законодательстве [9].

Естественный характер конституционного права на образование позволяет выделить следующие его свойства:

- специфическое социальное содержание - удовлетворение естественной потребности человека в познании окружающего мира;

- непрерывный характер, т.е. оно реализуется на всей территории России как равное для всех;

- является неотъемлемым и неотчуждаемым правом. Человек не может передать это право обществу, государству, другому человеку ни по договору, ни в силу закона. Право на образование не даруется личности государством, не может быть ограничено или отобрано. Государство принимает на себя обязательство обеспечить условия для его беспрепятственной реализации;

- право на образование, в сущности, является индивидуальным правом, поскольку реализуется непосредственно конкретной личностью и направлено на ее развитие. Однако данное право реализуется в коллективном порядке, так как образовательный процесс осуществляется группами людей;

- универсальный характер данного права, т.к. оно является способом и предпосылкой осуществления иных конституционных прав и свобод человека и гражданина;

- относительный характер, потому что для его реализации необходимо наличие социально-экономических условий (образовательных учреждений с соответствующей организационной, правовой, хозяйственной инфраструктурой), делающих это право реальным;

- субъективный характер, который проявляется в ряде субъективных прав обучающихся и других участников образовательного процесса. В самом понятии «право на образование» присутствуют элементы долженствования (юридической обязанности), поэтому это право является одновременно обязанностью получать (иметь) образование;

- право на образование является небезграничным и имеет определенные пределы. Естественное ограничение права на образование вызвано психофизиологическими ограничениями самого человека, обусловленными его возрастом, способностями, состоянием здоровья, а также нормативным вмешательством государственных органов.

Таким образом, право на образование является одним из основных и фундаментальных прав человека, предусматриваемых в международно-правовых актах и гарантируемых конституцией государств.

Данное конституционное право реализуется в личной и политической сферах общественной жизнедеятельности, взаимосвязано с широким кругом основных прав и свобод личности и обосновывает и обеспечивает их осуществление. Реализация конституционного права на образование способствует более полному раскрытию возможностей человека во всех сферах общественной жизнедеятельности, в том числе во всем многообразии образовательных правоотношений.

Список литературы:

1. Бондаревский А.Е. Право человека на образование: сущность и принципы: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2013 – 230с.

2. Вечканова Н. В. Право на образование в Российской Федерации: Конституционный аспект // Теория и практика общественного развития. 2017. № 5.С.30-37.

3. Волохова Е.Д. Понятие и содержание конституционного права на образование // Право и образование. 2002. № 3.С.40-45.

4. Зубова Л.А. Понятие и содержание конституционного права на образование [Электронный ресурс] URL: <https://www.sovremennoepravo.ru/m/articles/view/>

5. Касаткин М. Н. Право на образование, его место и роль в общей системе прав человека // Вестник Московского университета МВД России. 2015. №2.С.63-64.

6. Никитина И.Ф. Конституционно-правовые основы высшего профессионального образования в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук. – Пенза, 2005 – 215с.

7. Федеральный закон Российской Федерации «Об образовании в Российской Федерации» от 29 декабря 2012 г. [Электронный ресурс] //URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_140174/ (дата обращения: 25.09.2019).

8. Петросян Т.Э. Гарантии и содержание конституционного права на образование в конституциях зарубежных государств // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки. 2014. №5. С. 145-149.

9. Третьяк Н.В. Специальные принципы права на образование // Право и государство: теория и практика. 2011. Том 5. С.31-37.

10. Третьяк Н.В. Юридическая природа право на образование и его место в системе конституционных прав и свобод личности // Юрист ВУЗа. 2011. № 8. С.13-16.

11. Шкатулла В.И. Образовательное право: учебник — М., 2001.

ШОЕВ АБДУХАМИД АБДУНАБИЕВИЧ,

устоди кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷики
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни,
номзади илмҳои филологӣ
E-mail: sayron80@mail.ru

ЧАНД НУКТАИ ИБРАТОМӮЗ АЗ ФАӮОЛИЯТИ СУЛӮОФАРИИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ МУӮТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАӮМОН

Аннотатсия

Дар ин мақола чанд нуктаи муҳими фаъолияти сулҳофарии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор гарифтааст, ки муҳтавои он ба ҳамаи алоқамандони таърихи миллат муфид ва ибратомӯз хоҳад буд.

Калидвожаҳо: Тоҷиистон, сулҳу ваҳдат, истиқлолият, Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олӣ, Эмомалӣ Раҳмон, роҳбари давлат, ҷанги шаҳрвандӣ, халқи тоҷик, таърих

ШОЕВ АБДУХАМИД АБДУНАБИЕВИЧ,

преподаватель кафедры теории и истории таджикской литературы
Таджикского государственного педагогического университета
имени Садриддина Айни, кандидат филологических наук
E-mail: sayron80@mail.ru

Некоторые показательные моменты из миротворческой деятельности

лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона

Аннотация

В данной статье исследуются и изучаются некоторые важные моменты миротворческой деятельности Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона. Результаты исследования представляют интерес для всех, кто интересуется национальной историей.

***Ключевые слова:** Таджикистан, мир и единство, независимость, 16 сессия Верховного Совета, Эмомали Рахмон, глава государства, гражданская война, таджикский народ, история.*

SHOEV ABDUKHAMID ABDUNABIEVICH,

Lecturer of Department of Theory and History of Tajik literature of Tajik State Pedagogical University named after Ayni. Candidate of Philology
E-mail: sayron80@mail.ru

Some important aspects of the peacemaking activities of the Leader of Nation, his Excellency Emomali Rahmon

Annotation

This article analyses some important aspects of the peacemaking activities of the Leader of Nation, His Excellency Emomali Rahmon. Results of the study provide information for all who interested on national history.

***Keywords:** Tajikistan, peace and unity, independence, 16th session of the Supreme Council, Emomali Rahmon, Head of State, civil war, Tajik people, history.*

Халқи фарҳангофару сулҳдӯсти тоҷик шахсиятҳои зиёдеро парварда, ба камол расонда, ки қору фаъолияти эшон ҳамеша ба хушбахтӣ, сулҳу озоиш, ҳамзистӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, неқӯаҳволии инсоният равона шудааст. Дар миён шахсияте, ки номашро ба осонӣ метавон пайдо намуд, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аст.

Хизматҳои ин шахсияти воқеан барҷаста ва пешво, барои мардуми олам, аз он ҷумла барои халқи тоҷик аён аст, ки бозгӯ кардани он дар ин муҳтасар нағунҷад. Аммо ба хотир овардану зикри чанде аз онҳоро амри вичдонию худмедонам, ки барои насли имрӯзу ояндаи мо лоиқи ибрату омӯзиш мебошад.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маъноии том ватандӯст ва фидоии миллат аст. Ҷамагон дар ёд доранд, ки солҳои 90-уми асри гузашта миллати мо ба ҷӣ аҳвол гирифта буд.

Ҷанги шахрвандӣ бо сабабҳои гуногун ба сари миллати мо таҳмил гардид ва талафоти бузурги молику ҷонӣ ва маънавии ҷуброннопазиреро ба вучуд овард, ки ин ба қавли соҳибназарон рушду пешрафти кишвари моро садсолаҳо ба ақиб бурд. Идораҳои ҳукумати, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ вазифаҳои худро дар шаҳри Душанбе ва атрофу акнофи он ба пуррагӣ иҷро карда наметавонишанд. Он солҳои мудҳишро устод Лоиқ бо сӯзу гудоз ва дарду ҳасрат чунин ба қалам додаст:

Субҳе ба тоҷи бесари миллат гиристам,
Шоме ба марги мазҳари миллат гиристам.
Якпорагиширо ҳамекардам орзу, дарег,
Бар пора-пора пайкари миллат гиристам.
Чун на саре, на сарваре буд ин саройро,
Ман бар чанозаи сари миллат гиристам.
Дар роҳи рост мехӯрад ҳар дам сикандарӣ
Бар Қайсару Сикандари миллат гиристам.
Занги диرو зи гардани астар чӣ нағмаест?
Бар зангхӯрда афсари миллат гиристам.
Хуни бародаре ба бародар раво шудааст,
Бар мадфани бародари миллат гиристам.
Азбас талофие ба талафҳо надоштам,
Ҳар лаҳза дар баробари миллат гиристам.
Гаҳвораҳо тихӣ шуданд аз тифлу гирияҳош
Бар фаҳри ҳар музаффари миллат гиристам.
Фарзандҳош беҳадаф мурданду бемазор,
Ман бар мазори модари миллат гиристам [4, 409-410].

Дар чунин вазъият ба қавли Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон: «Касе даркор буд, ки худро қурбон кунаду миллатро сарчамъ». Вай бо забони фасеҳи тоҷикӣ, дарди ҷомеаро ба самъи вакилони Шӯрои Олӣ, ки нисбат ба дигар шоҳаҳои ҳокимият фаъолтар буд, расонид. Вакилони мардумӣ ба суханони зебою шево ва ҷолиби муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гӯш доданд ва дар симои ӯ шахсе намудор шуд, ки ин эътимоду боварии онҳоро қавӣ мекард.

Зебову равон ва фасеҳ сухан гуфтан аз фазилат, донишу хирад ва ҳунари шахс гувоҳӣ медиҳад. Аз тарафи дигар, яке аз нишонаҳои худшиносӣ ва ватандӯстии шахс низ маҳсуб меёбад. Ба нигоҳи мо, ин вижагиҳо барои ҳар шахс, махсусан, барои инсонии сиёсатмадор бисёр ҳатмист, то дигаронро аз паси худ ба сӯйи некӣ бурда тавонад ва муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ӯҳдаи ин кор, бо лаҳни зебою фасеҳ ва шевою тоҷиконаи хеш ба хубӣ баромад. Ба қавли донишмандон: «Бузургтарин шахс, ҳамонест, ки бо забони модарии хеш озодона сухан гуфта тавонад». Эмомалӣ Раҳмон на танҳо аз ин фазилати олий бархӯрдор аст, балки ӯ ҳомию пешоҳанги беҳтарин дорой ва муқтадиртарин сипари таърихии миллат, забони тоҷикӣ буду ҳаст. Суханрониҳои зебоаш ва таълифоти таҳассусиаш гувоҳи ин гуфтаҷост.

Моҳи ноябри соли 1992 эътимоди намояндагони мардумӣ ба камолоти худ расид. Онҳо дар Иҷлосияи 16 -уми Шӯрои Олӣ Эмомалӣ Раҳмонро раиси Шӯрои Олӣ, ҳамзамон роҳбари давлати Тоҷикистон интихоб карданд. Зеро сухани ӯ созанда ва шахсияташ умедбахш буд. Вақт нишон дод, ки онҳо дар интихоби худ хато накарда буданд. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар назди намояндагони мардумӣ ва халқи азияткашидаи худ савганди садоқат ёд карда, бо қатъият иброз дошта буд, ки «Ман қасам ёд мекунам, ки тамоми донишу таҷрибаамро **барои дар ҳар хона ва ҳар оила барқарор шудани сулҳ равона карда**, барои гулгулшукуфии Ватани азизам садоқатмандона меҳнат мекунам. **Барои ноил шудан ба ин нияти муқаддас агар лозим шавад, ҷон нисор мекунам**, чунки ман ба ояндаи неки ватанам ва ҳаёти хушбахтонаи халқи азияткашидаам бовар дорам» [1,7].

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хуб медонист, ки сулҳу салоҳ, оромӣ, ваҳдати миллӣ, ҳусни тафоҳум беш аз ҳар чиз барои халқи ҷангзадаи тоҷик зарур аст. Бинобар ин, ӯ аз рӯзҳои аввали роҳбарии худ роҳи мазкурро пеш гирифта, ҳамаи озурдагон ва умедворонро ба толори иҷлосия даъват карда, дар пояи аввалин парчами миллӣ, ки ба тозагӣ қабул шуда буд, дӯстона дасти ҳамдигарро гирифта, ҳамдигарро ба оғӯш кашиданд. Баъдан, дар саҳни Қасри Арбоб «оши оштӣ» ташкил намуда, афкори созанда, сулҳ ва тафоҳумро ба миён гузоштанд, ки ташаббускори бевоситаи он муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буд. Дар он замон ба чунин кор даст задан, ниҳоят хатарнок буд, зеро амнияти касеро касе кафолат намедод. Вале азму иродаи Роҳбари давлат қавӣ буд ва аз касеву чизе ҳарос надошт. Ӯ ба такрор таъкид мекард, ки «Шумо (вакилони халқ А.Ш.) бовар кардед, халқ борвар кардааст, ман ба шарту шароити касе кор надорам, сулҳу салоҳ гуфтем, сулҳу салоҳ мешавад. Мо роҳи дигар надорем».

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои ҳарчи зудтар ба сулҳу салоҳ расидан ҳатто аз хурдтарин имконот фурӯгузори намекард. Пеш аз ҳама, ӯ вақтро ғанимат медонист. Зеро ҳар дақиқа барои миллат ҳалқунанда маҳсуб меёфт. Ба андешаи ӯ: «Зудтар табобат кардани захмиҳои хуншори аз ин ҷанг пайдогаштаи ҷисми мамлакат вазифаи таъхирнопазири миллии мост» [1,62]. Аз ин рӯ: «Мо ба хотири таъмини мусолиҳаи миллӣ, сулҳу амонӣ дар Тоҷикистон ба гуфтушунид бо тамоми нерӯҳои ҷамъиятӣ тайёрем» [1,63]. Барои амалӣ шудани ин андешаҳо, вай аз ҳамаи фаъолон, аъзои ҳукумат даъват менамуд, ки дар миёни халқ бошанд, аз халқ канораҷӯӣ нақунанд, моҳияти сулҳу салоҳ ва ниятҳои ҳукуматро ба ҳамаи қишрҳои ҷомеа, аз он ҷумла, қишри «камондорон» дуруст фаҳмонанд. Дар ин кор ӯ собитқадамтарин маҳсуб меёфт.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳама ғушаву канори ҷумҳурӣ ва берун аз он, ки оташи ҷанг аланга дошту амниятро осоиширо касе кафолат дода наметавонист, сафарҳои корӣ анҷом дода, халқро ба худшиносӣ, худогоҳӣ, сари нангу номуси тоҷикӣ омадан, фирефтаи гурӯҳҳои мунофиқ нашудан, силоҳхоро ба замин гузоштан, гуноҳи ягдигарро бахшидан, хонаву дар ва Ватани худро соҳибӣ кардан, аз сари ҷаҳлу кина фурӯ омадан, адовату душманиро аз қалбҳо берун овардан ва монанди ин даъват кардааст.

Роҳбари огоҳи давлат вазъиятро бо назорат таҳлил карда, дар иҷлосияҳои Шӯрои Олӣ ва муроҷиатномаҳои худ бо хулосаву пешниҳодҳои амиқу ҷолибу роҳнамунсози худ баромад мекард. Аз ҷумла, дар яке аз суханронӣҳои худ чунин гуфта буд: «Масъалаи ваҳдати миллӣ, пойдевори ягонагии Тоҷикистон аст. Ҳукумати Тоҷикистон барои он мубориза мебарад, ки ин кишвар аз рӯйи маҳал тақсим нашавад. Мо тоҷикем, биёед тоҷикона биандешем, дар аввали ин аср (асри 20 дар назар дошта шудааст А.Ш.) тоҷикон хеле зиёдтар аз он буданд, ки имрӯзанд» [1,135].

Ҳамаи қишрҳои ҷомеа ба таҳлилу натиҷагирӣ ва даъватҳои роҳбарии давлати худ ҳамраҳӣ гардиданд. Чунки манфиати худро аз манфиати давлату миллат боло гузоштан, мансабталашӣ, тарафкашӣ, ақалиятҳои миллиро ҷудо намудан, аз ҳама бадаш маҳалгарой кардан ба авҷи худ расида буд. Бинобар ин, даъватҳои роҳбарии давлат бесабаб набуд ва аҳли зиёро ҳам бетараф гузошта наметавонист. Устод Лоиқ дар қатори садҳо зиёии тоҷик дар тақвияти суханҳои роҳбарии давлат фармуда буд:

Миёни мову ту ваҳшат набошад,

Гуноҳе мӯчиби нафрат набошад.

Илоҷи иллоти носури миллат,

Ба ҷуз ваҳдат, ба ҷуз ваҳдат набошад[5,173].

Албатта, ваҳшати ҷангу ҳамдигарҳаросӣ, ҳамдигаргурезӣ ва нобоварӣ ба ояндаро аз дили мардуми ҷангзадаи мо дур кардан кори сахлу осон набуд, ки ҳамагӣ ба зудӣ ба даст ояду осоиш таъмин гардад. Зеро қувваҳои манфиатдору пасипардагӣ буданд, ки ба раванди гуфтушунид ва баҳамии тоҷикон зиддият нишон дода, амалӣ шудани ҳадафҳои олии миллатро намехостанд. Аз ин рӯ, Роҳбари давлат огоҳона амал карда, ҳамоно аз сулҳ, осоиш, ҳамдигарфаҳмӣ ва ваҳдати миллӣ суҳан мегуфт ва амал мекард.

11 март соли 1996 дар иҷлосияи махсуси Маҷлиси Олии ҚТ, Президенти ҚТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамаи қишрҳои ҷомеа, ба вежа роҳбарону фаъолонро аз масъулияти вазифаи аввалиндараҷаашон дар вазъияти ҳассоси кишвар бори дигар огоҳ намуд ва ҳушдор дод, ки «Мо роҳбарону пешвоён, сарварони гурӯҳу табақаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, сарфи назар аз ақидаамон, дар кадом зинае, ки набошем, имрӯз дар назди таърих, дар назди халқу кишварамон масъулияти азимеро бар дӯш дорем.

Мо вазифадорем, ки хатоҳои гузаштаро ба ислоҳ оварем, захмҳои дили мардумро шифо бахшем, кинаҳоро аз дили мардум берун намоем, миллатамонро сарҷамъ ва саришта кунем, Ватанамонро аз таъну маломат раҳо сохта, онро ободу шуқуфон гардонем, зиндагии шоистаеро барои мардумамон муҳайё созем. Ору номуси ватандориро»-таъкид мекунад роҳбари давлат,- «ман дар ҳамин мебинам» [1,257]. Ҳамин тариқ, роҳбари огоҳи давлат бо дасту дили пок, забони шевою ширину гирои тоҷикӣ ҳадафҳои созандаи худро ба дили мардум ҷо карда, эшонро ба сӯйи ҳаёти осоишта ва сулҳу салоҳ, ки «паёми марказии ӯ буд» [2,13], беш аз пеш моил сохт.

Сипас, ба тадриҷ роҳи расидан ба сулҳу салоҳ ва эҳёи Тоҷикистон ҳамвор гардида, тоҷикон дастӣ якдигарро фишурда, оғӯши фараҳ, дӯстӣ ва ваҳдати ҷовидонаро баҳри ҳам кушоданд. Устод Лоиқ ин манзараи зеборо дар яке аз ғазалҳои худ хеле муассир тасвир карда, моҳияти ҷангу сулҳро шарҳ дода, ҷангро маҳкум ва сулҳро истиқбол намудааст:

Раҳми Парвардигори мо омад,

Нури Ҳақ бар диёри мо омад.

Ҷанги бунёдсӯзи мо бигзашт,

Сулҳи бунёдкори мо омад. ...

Ҷанги девонавори мо бигзашт

Сулҳи деринтизори мо омад [4, с.433].

Ин воқеаи фараҳбахшу таърихӣ, ки ҳар сол бошукӯҳ ҷашн мегирем, бо ташаббус, дастгирӣ ва ҷонфишониву ватандӯстии ҳар фарди огоҳи кишвар, ба вежа садоқату роҳбарии хирадмандонаи Эмомалӣ Раҳмон, ки барҳақ унвонҳои Каҳрамони Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллатро сазовор гаштааст, ба даст омадааст. Сулҳу ваҳдати тоҷикон ҷовидона бошаду халқи мо ин санаи муборакро ҳазорон сол ҷашн гирад.

Аз баррасии ин матлаб метавон ба натиҷаи зайл расид:

1. Рӯзгору фаъолияти Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шоистаи омӯзиш ва пайравии насли имрӯзу фардост. Ӯ чунон ки ҳамагон шоҳидем, халқу Ватани худро ниҳоят дӯст медорад, ҳар қору амале, ки рӯи даст гирифта, ба татбиқашон ҷаҳду талош меварзад, танҳо ба некӯахлоқии халқ ва беҳдошти зиндагии мардум равона мешавад.

2. Пешвои миллат тавонист, ки дар муддати начандон тӯлонӣ бо тақия ба хиради волою сулҳхоҳонаи мардум оташи ҷанги шаҳрвандиро дар Ватани азизамон, Тоҷикистон хомӯш кунад. Роҳбари давлат ба нахустсавганди худ содиқ монд, ба қавлаш вафо қард ва ба мардум сулҳ овард. Фирориёни иҷбориро ба Ватан баргардонид, хираду фарҳанги халқро беш аз ҳама шинохт, ба ҳарфи дили эшон гӯш дод. Бо ёри ва раъи халқ давлат сохт ва Тоҷикистонро эҳе қард ва ба ҷаҳониён шиносонд.

3. Пешвои миллат хотираи таърихии халқро, ки ба он андаке латма ворид шуда буд, барқарор қард ва моро асли хеш пайваст.

4. Тоҷикистонро аз рӯйхати давлатҳои ҷангзада берун овард ва онро ба гурӯҳи давлатҳои амнатариин сайёраю кишвари рӯ ба рушд табдил дод.

5. Дар ҳоли ҳозир бузургтарин дастоварди мо истиклолият, ваҳдати миллӣ ва Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аст. Дар замоне ки ҷаҳонро хатари терроризм, экстремизм ва дигар ташкилоту гурӯҳҳои ҷиноятпеша таҳдид мекунад, мо ҷавонон дар атрофи Пешвои худ, беш аз пеш, муттаҳид бошем, ибтикороту даъватҳои созандаи ўро дастгирӣ намоем. Дар ободии Ватан, ҳифзи марзу бум, истиклолият, ваҳдати миллӣ ҳамеша талош намоем. Аз таърихи гузаштаи худ ибрат гирем, хатоҳои гузаштаро тақрор накунем. Ба Ватан хиёнат нанамоем, ба оянда нигоҳи нек дошта бошем, ба маҳалгарой ҳеҷ гоҳ роҳ надихем, аз як гиребон сар барорем, дар фазои дӯстиву ваҳдат ва ҳамдигарфаҳмӣ зиндагӣ кунем.

Устод Мирзо Турсунзода хеле ба маврид гуфтаанд, ки:

Одамон аз дӯстӣ ёбанд бахт,
Душманӣ орад ба мардум рӯзи сахт.

Адабиёт:

1. Раҳмон, Эмомалӣ. Тоҷикистон: дар роҳи демократия ва ҷомеаи мутамаддин./Э. Раҳмон.- Душанбе: Ирфон, 1996.-312 с.

2. Раҳнамо, Абдуллоҳ. Эмомалӣ Раҳмон-Пешвои миллат: ҷанбаҳои назарӣ ва амалии масъала./А.Раҳнамо.- Душанбе: Ирфон, 2016.-54 с.

3. Усмонов И. Сулҳнома./И.Усмонов.- Душанбе: Матбуот, 2001.-552 с.

4. Шералӣ, Л. Куллийёт. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1 ашъор. Мураттибон: Б. Алавӣ, Р. Лоикзода, муҳаррир М. Акбарзод. /Л. Шералӣ. -Душанбе: Адиб, 2008.-560 с.

5. Шералӣ, Л. Фарёди бефарёдрас. Маҷмӯаи ашъор./ Л.Шералӣ. -Душанбе: Адиб, 1997.-240 с.

БОБОЗОДА ФАРИДУН ТОЛИБҶОН,

декани факултети муносибатҳои байналмилалии
Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.и.т., дотсент,
734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33,
тел.: (+992) 901-11-20-02; bfarid@list.ru

РАҶАБЗОДА АЎЗАМҶОН НУРАЛИ,

магистранти Донишқадаи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33,
тел.: (+992) 917-60-40-67; ran.13031996@mail.ru

**АҚИДАҶОИ СИЁСАТМАДРОН ВА ОЛИМОНИ ХОРИҶИЮ ДОХИЛӢ ДАР БОРАИ
ФАӢОЛИЯТИ ДИПЛОМАТӢ ВА СИЁСИИ АКАДЕМИК ТАЛБАК НАЗАРОВ**

Аннотатсия

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи фаъолияти дипломатӣ ва сиёсии академик Талбак Назаров рафта, вобаста ба нақши ин дипломат ва сиёсатмадори маъруф дар таҳкими сулҳу субот дар Тоҷикистон ва ривочу равнақ додани ҳамкориҳо бо дигар давлатҳо ва созмонҳои байналмилалию минтақавӣ низ фикру ақидаҳои сиёсатмадорон ва олимони хориҷию ватанӣ пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: *сиёсат, сиёсатмадор, дипломат, дипломатия, фаъолият, муносибат, ҳамкорӣ, эътимод, инсондӯстӣ.*

БОБОЗАДА ФАРИДУН ТОЛИБДЖОН,

декан факультета международных отношений
Института государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан, к.и.н., доцент,
734003, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33,
тел.: (+992) 901-11-20-02; bfarid@list.ru

РАДЖАБЗОДА АЪЗАМДЖОН НУРАЛИ,

магистрант Института государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан,
734003, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33,
тел.: (+992) 917-60-40-67; ran.13031996@mail.ru

**Взгляды зарубежных и отечественных политиков и ученых
о дипломатической и политической деятельности
академика Талбака Назарова**

Аннотация

В статье приводятся взгляды отечественных и зарубежных политиков и ученых о дипломатической и политической деятельности академика Талбака Назарова и роль этого выдающегося человека в укреплении мира и стабильности в Таджикистане, а также об укреплении сотрудничества с другими странами, международными и региональными организациями.

Ключевые слова: *политика, политики, дипломат, дипломатия, деятельность, отношения, сотрудничество, доверие, гуманность.*

BOBOZODA FARIDUN TOLIBJON,

Dean of the Faculty of International Relations of the Institute
of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan,

PhD in historical sciences, associate professor,
734003, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 901-11-20-02; bfarid@list.ru

RAJABZODA AZAMJON NURALI,

Undergraduate of the Institute of Public Administration
under the President of the Republic of Tajikistan,
734003, Dushanbe, Said Nosir str., 33,
phone: (+992) 917-60-4067; ran.13031996@mail.ru

The opinion of foreign and domestic politicians and scientists about the diplomatic and political activities of academician Talbak Nazarov

Annotation

This article attempts to consider the opinion of foreign and domestic politicians and scientists about the diplomatic and political activities of academician Talbak Nazarov and the role of this outstanding person in strengthening peace and stability in Tajikistan, as well as on strengthening cooperation with other countries, international and regional organizations.

Keywords: *policy, politicians, diplomat, diplomacy, activity, relations, cooperation, confidence, humanity.*

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсоне ба монанди Талбак Назаров кам пайдо мешаванд, ки фаъолияти меҳнатии онҳо ин қадар гуногунҷабҳа бошад. Дар кадом соҳае, ки ӯ фаъолият накарда бошад, мебинем, ки дар ҳар яки онҳо ба мартабаҳои баландтарин ноил гаштааст. Дар ҳақиқат хеле шигифтангез аст, ки чӣ гуна як шахс метавонад дар ин қадар фаъолиятҳои гуногун ба комёбиҳо ноил гардад. Чӣ гуна писарбачаи оддӣ, ки дар оилаи деҳқон дар деҳаи дурдаст, дур аз марказҳои бузурги илмию маданӣ таваллуд шудааст, тавонистааст як арбоби барҷастаи сиёсӣ давлатӣ, олим ва омӯзгори бузург, академик, солҳои тӯлонӣ роҳбари Вазорати корҳои хориҷии кишвари худ гардад.

Вақте ки дар бораи шахсияти ҷавкуллода будани Талбак Назаров андеша намуда, ба зиндагиномаи ӯ мурур менамоям, ба хулосае меоям, ки ҳамаи дастовардҳои ӯ, пеш аз ҳама, ба саъю кӯшишҳои доимӣ барои ҳифзи манфиатҳои халқи худ, бо матонату устуворӣ бартараф кардани тамоми мушкилиҳои пайдошуда, муҳаббати беандоза нисбат ба одамон, табиати ошкоро ва инсондӯстии ӯ алоқамандӣ дорад. Маҳз барои ҳамаи ин сифатҳояш ӯ ба бисёр унвону ҷоизаҳо мушарраф гардида, аз ҷониби ходимони бузургу машҳури кишварҳои гуногун баҳои баланд гирифтааст. Барои корнамоиҳо ва фаъолияти беназири Талбак Назаров дар ин ё он соҳа асарҳо ва мақолаҳои зиёд

навиштан мумкин аст. Аммо дар ин мақола муаллифон танҳо дар бораи ақидаҳои сиёсатмадорон ва олимони хориҷию ватанӣ доир ба фаъолияти дипломатӣ ва сиёсии Талбак Назаров якчанд мисол оварда мешавад.

Шахсоне, ки ин олими тавоноро каму беш мешиносанд, инсонияти беҳамто ва хоксор будани ӯро ҳамеша тавсиф мекунанд. Масъалан, доктори илмҳои филологӣ Равшани Раҳмонӣ, ки дар ибтидои солҳои 80 – уми қарни гузашта ба ҳайси тарҷумон дар Афғонистон кор мекард, дар як мақолааш овардааст, ки ҳар гоҳ устод Талбак Назаров ба Кобул меомад, бо кормандони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мулоқот мекард ва таъкид менамуд, ки обрӯи ин махзани илми тоҷикро бояд бо қору бори худ нишон диҳанд.[5]

Равшани Раҳмонӣ, ки қабл аз сафар ба Афғонистон дар донишгоҳ фаъолият дошт, тарҷумони мушовири ректори Донишгоҳи Кобул Алексей Дедков буд, аз ин рӯ, чандин бор бо устод Талбак Назаров аз наздик ҳамсӯҳбат гардида, зимни сайру гашт дар пойтахти Афғонистон эшонро ҳамроҳӣ кардаанд. Солҳои баъд, вақте ки устод Талбак Назаров аз қорҳои давлативу сиёсӣ канор рафт, доктор Р. Раҳмонӣ дар хотироти худ хайрхоҳии эшонро тавсиф намуда, аз ҷумла аз ҷунин мисол меорад: “Соли 1996 ӯ (Р. Раҳмонӣ (Б.Ф,Р.А.) барои анҷоми пажӯҳишҳои илмӣ ба Эрон сафар карда, аз китобхонаҳо маводи фаровон пайдо мекунад, аммо қабл аз бозгашт ба Тоҷикистон хабар меёбад, ки Туркменистон роҳи оҳани худро бастааст. Он вақт миёни Тоҷикистону Эрон ҳавопаймоҳо парвоз намекарданд. Доктор Раҳмонӣ аз гузоришҳои расонаҳои Эрон иттилоъ меёбад, ки ҳайати Ҳукумати Тоҷикистон барои ширкат дар даври навбатии музокироти сулҳ ба Техрон ташриф овардааст, аз ин рӯ, ба меҳмонхонаи “Истиқлол” рафта, вазири қорҳои хориҷӣ Талбак Назаровро пайдо карда, аз ин мушкили худ ба эшон мегӯяд. Устод ваъда медиҳад, ки ин мушкилро ҳал мекунад ва дар ҳақиқат, баъди муддате китобҳои доктор Раҳмонӣ ба Душанбе мерасанд”. [5]

Собиқ вазири қорҳои хориҷии Тоҷикистон Ҳамроҳон Зарифӣ дар бораи шахсияти Талбак Назаров ҷунин мегӯяд: “Замоне, ки Талбак Назаров вазири қорҳои хориҷӣ буд, ӯ бо боварии комил бар дӯши дипломатон масъулияти бузургро мегузошт. Бо эътимоди комил ҳамчун роҳбари хирадманд ба дипломатон имконият меод, то ки онҳо мустақилона роҳҳои ҳалли проблемаҳои бавучудомадаро дарёфт намоянд. Ба туфайли ин ҳама эътимодҳо мо тавонистем қорҳоеро анҷом диҳем, ки иҷро кардани онҳо имконнопазир буд. Қоре, ки ибтидоаш бо эътимод сар мешавад, пойдевори мустаҳкам дорад. Маҳз барои ҳамин, новобаста аз мушкилиҳои мавҷудбуда, дипломатони мо тавонистанд дар ҳамаи самтҳо ба қомебиҳо ноил гарданд. Аммо на ҳама ҷунин эътимодро қадр карданд: ҳолатҳои буданд, ки баъзе аз ҳамкорон ин эътимодро ба таври манфӣ истифода бурданд. Ман фикр мекунам, ки ҳангоми интиҳоб кардани роҳбари Фонди ҷамъиятии хайриявии Тоҷикистон Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон, пеш аз ҳама, бовиҷдонӣ, ростқавлӣ, инсондӯстӣ, боадолатӣ, саъю талош барои хизмат ба халқу Ватан ва дигар сифатҳои олиҳимматонаи Талбак Назаровро ба инобат гирифта, бар дӯши ӯ ҷунин масъулияти бузургро гузоштааст”. [1]

Устод Т.Назаров гӯе барои роҳбарии ташкилоти хайриявӣ тавлид шуда бошанд. Аз рӯзи аввалини таъсисёбии Фонди ҷамъиятии хайриявии Тоҷикистон, ки муассиси

ягонааш шахрванди Тоҷикистон, фарзанди фарзонаи миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд, устод Т.Назарович дар вазифаи раиси он фаъолият доранд ва ин шаҳодати боварии комили муассиси ягонаи Фонд ба шахсияту касбияти Т.Назаров мебошад. Идораду сафарбарии оқилонаи маблағҳои хайриявӣ, ҷалби саховатмандони дохилию хориҷӣ, пешниҳодҳо ва қарорҳои саривақтӣ барои сарфаву сариштаи маблағҳои Фонд, махсусан дар солҳои душвори бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ иқтисодӣ кори сахл нест. Вале таҷрибаи ғанӣ ва обрӯи бевоситаи профессор Т.Назаров боиси фаъолияти самараноки ин Фонди бонуфуз гардид.

Яке аз ҷанбаҳои ҷолибтарини фаъолияти Т.Назаров – ин қобилияти ба роҳ мондани равобити нек бо ҳамкоронаш, роҳбарони созмонҳои байналмилалӣ ва умуман касе, ки майли ҳамкорӣ ё ҳал кардани проблемаҳои сиёсӣ иқтисодии глобалии муосирро дар кадом сатҳе (хоҳ минтақавӣ хоҳ байналмилалӣ) мебошад. Баъди аз мансаби вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон рафтаниш бисёре аз сиёсатмадорону олимони кишварҳои дуру наздик ба номи ӯ номаҳои сипос ирсол карда, барои робитаҳои судманд эҳтироми хоса изҳор намуданд. Барои исботи ин суханҳо дар ин ҷо чанде аз он номаҳо мисол оварда мешаванд.

Вазири корҳои хориҷии Федератсияи Россия С.В. Лавров 1 декабри соли 2006 дар номаи худ чунин менависад: “Меҳроҳам ба Шумо аз самими дил эҳтиром ва сипосгузорӣ намуда, барои саҳми шахсии худро дар мустақкам намудани робитаҳои судманд миёни кишварҳои гузоштанатон, изҳори миннатдорӣ намоям. Бо як ҳиссиёти баланд бисёр вохӯриҳои шахсиямонро барои ҳамкориҳои мутақобила ва ҳифзи манфиатҳои сиёсати хориҷии Россия ва Тоҷикистонро ба ёд меоварам. Фаъолияти тӯлонии Шумо ба ҳайси вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он шаҳодат медиҳад, ки бо доштани малакаи зиёде касбӣ ва дорои таҷрибаи калони ҳаётӣ тавонистед он ҳадафҳо, ки барои инкишоф додани робитаҳои Россия ва Тоҷикистон гузошта шудаанд, дар амал татбиқ намоед, то ки муносибатҳои дӯстӣ ва шарикӣ стратегӣ миёни ин ду кишвар боз ҳам мустақкамтар шаванд. Ба хотири ба нафақа рафтаниш аз самими дил ба Шумо тансиҳатӣ комил, умри дароз, иқболи баланд ва хушбахтии оилавӣ хоҳонам”. Бояд дар ин ҷо боз қайд намоям, ки ба хотири хизматҳои шоёнаш барои боз ҳам мустақкам намудани муносибатҳо миёни ин ду кишвар бо фармони Президенти Федератсияи Россия Владимир Путин аз 28 март соли 2007 Т.Назаров бо мукофоти баланди давлатӣ – ордени “Дӯстӣ” мукофотонида шуд. [2]

Бояд инҷо қайд кард, ки Талбақ Назаровро бо Россия пайвандие ҳаст. Ин пайвандҳо овони ҷавонӣ, таҳсилу донишандӯзӣ, ишқу муҳаббат ва зиндагии якҷояи қариб 60-сола бо завҷаи меҳрубонашон Татьяна Григоревна мебошад. Албатта, пешниҳоди кор ва фаъолият дар Маскво ба устод Т.Назарович шудааст. Лекин устод ҳамчун дӯстдорандаи миллату сарзамини тоҷик на дар солҳои даҳшатбори ҷанги шахрвандии Тоҷикистон ва на дар солҳои нафақа будан бо аҳли оилаи худ берун аз кишвар нашудаанд. Таърих гувоҳ аст, ки баъзе аз академикону шоиру нависандагони мо дар солҳои вазнинӣ на балки аз хизмати давлат даст кашиданд, ҳатто аз қаламрави

кишвар гурехта рафтанд ё зану фарзандони худро (ки намояндагони дигар миллат буданд) ба дигар давлатҳо фиристоданд.

Оид ба фаъолияти академик Т. Назаров дар мансаби вазири корҳои хориҷӣ аз ҷониби Котиби давлатии ИМА хонум Кондолиза Райс низ баҳои баланд дода шудааст. Ӯ дар номааш чунин навиштааст: “Ман мехоҳам ба Шумо барои фаъолиятатон ба сифати вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми 12 соли охир миннатдории худро баён намоям. Боиси хушбахтист, ки дар чунин як вазъияти бисёр ҳам мураккаби дохилӣ ва даврони гузариш дар Тоҷикистон Шумо ва маҳорату дониши Шумо ба ин кишвар ёрӣ расонид. Ман ба Шумо барои саҳми худро дар робитаҳои мутақобила ва муносибатҳои дӯстонае, ки миёни Тоҷикистону Иёлоти Муттаҳидаи Амрико мавҷуданд, миннатдории худро изҳор намоям. Ман ба Шумо дар марҳилаи нави ҳаёт ва пешрафти касбиятон муваффақиятҳо хоҳонам. Изҳори самимона ва хушбахтиро ба Шумо ва аҳли оилаатон таманно дорам. Бо эҳтиром – Кондолиза Райс”. [6]

Академик Т. Назаров дар замони ҳозира ҳам дар нишасту ҳамоишҳои байналмилалӣ фаъолона ширкат меварзад. Моҳи июни соли 2007 бо даъвати СММ ба Конфронси байналмилалӣ дар қароргоҳи он дар шаҳри Нью – Йорк, ки бахшида ба 15-солагии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон доир гардид, ба сифати яке аз маърузачиёни асосӣ иштирок кард. Моҳи ноябри соли 2007 СММ дар шаҳри Тунис Конфронси байналмилалиро оиди терроризм баргузор кард. Ба сифати яке аз маърузачиёни асосӣ дар Конфронси мазкур академик Т. Назаров баромад кард. Иштироки ӯро дар конфронс муовини Котиби Генералии СММ оид ба масъалаҳои сиёсӣ Б. Линн Паско баҳои баланд дода, 28 ноябри соли 2007 ба ӯ чунин пайғом фиристод: “Доктор Талбак Назарови гиромӣ. Ман мехоҳам ба Шумо барои иштироки фаъолонаатон дар Конфронси байналмилалӣ оид ба терроризм, ки аз рӯзи 15 то 17 ноябр доир гашта буд, миннатдории бепоёни худро расонам. Дидгоҳ ва таҳлилҳои Шумо, ки сарчашмаи асосии маърузаатон буд, барои ташкил кардани муколама дар байни қариб 200 иштирокчиёне, ки намояндагони ҳамаи қитъаҳо, инчунин Созмони Милали Муттаҳид, институтҳои таҳқиқотӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ буданд, минбари бисёр муҳимро ба вуҷуд овард. Барои саҳмгузориатон сипосгузорам. Дар конфронс ба таври қатъӣ тадбиру чораҳои нав барои мубориза бо терроризм қабул гардида, фазои муборизаро боз ҳам васеътар гардонид. Саҳми Шумо барои бомуваффақият амалӣ кардани Стратегияи умумиҷаҳонии мубориза бар зидди терроризм, ки аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ моҳи сентябри соли 2006 қабул шудааст, бениҳоят калон буда, барои муборизаи якҷояи ҷомеаи ҷаҳонӣ бар зидди терроризм як такони ҷиддӣ бахшид. Давлатҳои аъзои СММ натиҷаи яксолаи амалигардидаи ин Стратегияро моҳи декабри соли 2007 дида мебароянд ва яке аз мувоҳисаҳои асосии ин вохӯрӣ дар моҳи декабр оид ба маърузаи Шумо хоҳад буд. Ман ба Шумо муваффақиятҳои беназир дар ҳамаи корҳои ояндаатон таманно дорам ва бесаброна интизорӣ аз нав барқарор кардани муносибатҳои судманди муштаракамон дар дигар лоиҳаҳо ҳастам. Бо эҳтиром Б. Линн Паско”. [3]

Ҳамон гуна, ки қаблан зикр гардид, академик Т. Назаров самтҳои илм ва сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар форумҳо, симпозиумҳо ва конфронсҳои минтақавию

байналмилалӣ бомуваффақият муаррифӣ менамояд. Бисёр иқдоми ӯ натанҳо дар Тоҷикистон, инчунин дар кишварҳои дуру наздик эътироф гардида, аз ҷониби сиёсатмадорону олимони баҳои баландро соҳиб шудааст. Масъалан, соли 2003 барои дар самти робитаҳои иқтисодӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ кори илмӣ карданиш, академик Т.Назаров ба Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯалӣ ибни Сино сарфароз гардонида шуд.

Имрӯзҳо бисёре аз таҳқиқоти илмии академик Т.Назаров дар ҳақиқат ба хазинаи тиллоии илми ватанӣ дохил шуда, илми иқтисодии Тоҷикистонро бо назарияҳои нав ва усулҳои таҷрибавии муайян бой гардонида, барои татбиқ кардани масъалаҳои иқтисодии бозаргонӣ, рушди иқтисодӣ ва муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ), Созмони иқтисодии Авруосиё, Созмони ҳамкории Шанхай ва дигар созмону ташкилотҳо мебошад, ки фаъолияти онҳо бештар дар самти ба вучуд овардани фазои ягонаи иқтисодӣ равона карда шудааст, инчунин барои озодона ҳаракат кардани молу маҳсулот, сармоя, технология ва хизматрасонӣ шароити мусоид фароҳам меоваранд. Масалан, китоби “Тоҷикистон: иқтисодиёт, сиёсат ва ҳамкории байналмилалӣ”, ки соли 2001 аз ҷоп баромадааст, яке аз китобҳои рӯйимизии олимону сиёсатмадорони ватанӣ гардидааст. Дар ин китоб таҳлилҳо дар бораи ҳолати иқтисодии ҷумҳурӣ дар замони дигаргуниҳои кулӣ дар ҷомеа ба вучуд омада аз ҳисоби васеъ истифода бурдани таҷрибаи ҷаҳонӣ ва афзалиятҳои ҳамгироии иқтисодии байнидавлатӣ амалӣ гардидаанд. Ин китоб на танҳо дар байни мутахассисони соҳаи иқтисодиёт ҳаводорони зиёд дорад, инчунин дар байни коргарони муассисаҳои давлатӣ хонандагони зиёд дорад.

Масалан, дар бораи ин китоб собиқ сафири Ҷумҳурии Ҳиндустон дар Тоҷикистон Ҷаноби Б. Ҷайшанкар чунин навиштааст: “Ман бо шавқи зиёд китоби «Тоҷикистон: ҳамкории иқтисодӣ, ҳамгирӣ ва ҳамкории минтақавӣ», ки Шумо муаллифаш ҳастед ва ба ман ду нусхаи ин китобро ирсол кардед, аз назар гузаронидам. Ман аз ин имконият истифода бурда, як нусхаи онро ба вазири корҳои хориҷаи ҷаноби К. Натвар Сингх фиристодам. Бисёр ақидаҳое, ки Шумо дар ин китоб баён кардаед, аз ҷумла рушди ҳамкории иқтисодӣ дар минтақа, мубориза бар зидди фурӯши ғайриқонунии маводи муҳаддир, ҳамкорӣ дар доираи минтақаи Осиёи Марказӣ, инчунин миёни Тоҷикистон ва дигар давлатҳо, барои мо бисёр диққатҷалбкунанда буд. Ман ба хотири нашр намудани ин китобатон Шуморо муборакбод гуфта, ба Шумо ва Ҳукумати Тоҷикистон ояндаи дурахшону саодатмандона таманно дорам”. [3]

Китоби дигари академик Т.Назаров “Тоҷикистон: ҳамкории иқтисодӣ ва беҳатарӣ” (Душанбе, соли 2003) дар бораи таҳқиқоти назариявӣ ва амалии проблемаҳои азнавбарқароркунии иқтисодиёти Тоҷикистон тавассути гузаронидани ислоҳот ва ҳамкории байналмилалӣ ва ба инбат гирифтани омилҳои сиёсӣ, таъмини суботи миллию минтақавӣ ва амнияти иқтисодӣ бахшида шудааст. Масъалаҳое, ки дар ин китоб баррасӣ гардидаанд, барои дарёфти роҳҳои нисбатан беҳтари ҳалли он масъалаҳо барои пешрафти Тоҷикистон ва баланд бардоштани шароити зиндагии мардум нигаронида шудаанд.

Соли 2004 китоби навбатии академик Т.Назаров «Дар бораи масъалаҳои рушди иқтисодӣ, ҳамгирӣ ва ҳамкориҳои минтақавӣ» интишор гардид. Ин китоб натавон аз ҷониби мутахассисон ва олимони Тоҷикистон, инчунин аз ҷониби олимони дигар кишварҳо баҳои баланд дода шудааст. Аз ҷумла, директори институти илмҳои сиёсии донишгоҳи Варшава профессор Тадеуш Мотодов дар бораи ин китоб чунин навиштааст: «Иҷозат диҳед, то ба Шумо барои китоби нави нашргардидаатон «Тоҷикистон: иқтисодиёт, сиёсат ва ҳамкориҳои байналмилалӣ», ки дар он Шумо дидгоҳи худро оид ба ҳал кардани проблемаҳои муҳимтарини Тоҷикистон пешниҳод кардаед, аз самими дил миннатдорӣ худро баён намоям. Диққати асосӣ дар мавзӯҳои ин китоб ба масъалаҳои рушди иқтисодиёти байналмилалӣ ва ҳамкориҳои сиёсӣ, муҳайё сохтани шароити мусоид барои афзоиши сармоягузориҳои хориҷӣ – яке аз омилҳои калидии азнавбарқароркунии иқтисодиёти кишвари Шумо маҳсуб мешавад, нигаронида шудааст. Мо барои иҷозат доданатон оид ба истифода бурдани маълумоти китоби Шумо, инчунин дигар мақолаҳо ва маҷаллаҳои Шумо сипосгузorem, ки бешубҳа дар онҳо мутахассисону олимони ва ҳам одамон, ки ба вазъияту шароити муносири Тоҷикистон таваҷҷуҳи зиёд доранд, маълумотро оид ба масъалаҳои илмию амалӣ дарёфт карда метавонанд». [3]

Дар давраи истиқлоли кишвар ва махсусан дар замоне, ки кишвари мо низоми иқтисодиро тағйир дода, ба иқтисоди бозорӣ рӯ овард, бо дарки ниёзи ҷомеа Т. Н. Назаров ду китоби муҳимро таълиф намуд, ки онҳо таҳти унвони «Тоҷикистон: ҳамкориҳои иқтисодӣ, ҳамгирӣ ва ҳамкориҳои минтақавӣ» ва «Иқтисоди бозорӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ» ба нашр расиданд.

Чунон ки мебинем, дар унвони ҳамаи ин китобҳо номи Тоҷикистон зикр ёфтааст ва ин ба он ишорат мекунад, ки асосу бунёди консепсияҳои илмию олимро манофеи иқтисодии ҷумҳурӣ фароҳам овардааст. Бояд гуфт, ки устод ҳангоми дар мансабҳои муҳими давлатию дипломатӣ будани худ барои ба амал баровардани ин назарияҳои илмӣ шахсан саҳмгузори намудааст. Ба қавли академик Н. Қаюмов «ин китобҳо дар баробари ифода намудани манзараи умумии иқтисодии кишвар, нишон додани бурду бохтҳои сиёсати иқтисодӣ ва захири истифоданашудаи иқтисодӣ, дурнамои рушди онро бо дарназардошти равандҳои минтақавию ҷаҳонӣ ифода мекунанд».

Дар Паёми солони худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар назди Вазорати қорҳои хориҷӣ ва дигар мақомоти бахши иқтисодии давлат вазифа гузоштанд, ки фаъолияти худро дар самти ҷалби сармояи хориҷӣ, муаррифии маҳсулоти ватанӣ, дарёфти бозорҳои содирот, шарикони истеҳсолию тиҷоратӣ ва ҳифзи манфиатҳои соҳибкорони ватанӣ дар хориҷи кишвар тақвият бахшанд. [4]

Дар ин замина, кормандони хадамоти дипломатӣ ва иқтисоддонони Тоҷикистонро мебояд, ки аз таҳқиқоти илмию назариявии доктор Т.Назаров бештар истифода баранд ва ҷиҳати амалигардонии дастуру қарорҳои Пешвои миллат сайъ намоянд.

Хулоса, Т.Назаровро на танҳо дар дохили ҷумҳурӣ, балки берун аз он низ чун шахсияти бонуфуз ва донишманди забардаст эътироф кардаанд. Дар доираи Созмони Милали Муттаҳид низ бо таҳлилҳои илмӣ ва пешниҳоди муфиди амалиаш дар бораи

раванди сулҳ, ҷалби тавачҷӯҳ ба ҳалли проблемаҳои низои тоҷикон ва пешрафти гуфту-шундҳои ҳукумат ва ҷониби муҳолифин нақши равшан дошт.

Дар байналмилалии илмие, ки дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай соли 2010 дар шаҳри Пекин доир шуд ва дар он академик Т. Назаров маърузаи пурмуҳтавое карда буд, бори дигар мо шоҳиди обрӯю нуфузи олими тоҷик гаштем, ки мӯҷиби ифтихори илми тоҷик аст. Академик Т. Назаров бо дониши васеъ, таҳлилҳои амиқи илмӣ ва тамкину дурандешии сиёсӣ барои афзудани обрӯи давлат ва миллат дар арсаи байналмилалӣ қорҳои хеле пурарзишро анҷом дод. Бесабаб нест, ки имрӯз ҳам бисёр сиёсатмадорон ва дипломатҳои кишварҳои дигар бо ӯ дар тамос шуда, аз маслиҳатҳо ва таҷрибаи ғани дипломатиаш истифода мебаранд.

Адабиёт:

1. Зарифи, Х. Мудрый человек и искусный политик: Талбаку Назарову исполнилось 70 - лет // Народная газета. – 2008. – 9 апреля.
2. Назаров Талбак Назарович. – Душанбе: Эр-граф, 2008. – сах. 44.
3. Назаров Талбак Назарович: К 80 – летию со дня рождения (Третье дополненное, исправленное издание) – Душанбе: ОАО “Чопхонаи Дониш”, 2018. Саҳ. 58 – 59.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018.
5. Раҳмонӣ Р. Фидоии илми тоҷик: Чанд сухан дар бораи академик Талбак Назаров // Омӯзгор. – 2008. – 29 феврал.
6. Тоҳир Фозилов – //Государственный и политический деятель, учёный, педагог и дипломат// – 28 феввали соли 2008.

КАРИМЗОДА МИРЗО БАДАЛ,

заместитель директора Института развития образования
имени Абдурахмана Джами, кандидат филологических наук,
734024, г. Душанбе, проспект. Айни, 45,
Тел: 90-085-35-35. Email: takmil-bbk@mail.ru

ХАСАНОВ ЮНУСХОДЖА ЮСУПХУДЖАЕВИЧ,

научный сотрудник отдела педагогики, психологии и инклюзивного образования
Института развития образования имени Абдурахмана Джами
734024, г. Душанбе, проспект. Айни, 45,
Тел: 882-20-22-77, Email: ynus_hasanov_87@mail.ru

**ВЛИЯНИЕ ИНТЕРНЕТ-ЗАВИСИМОСТИ
НА ЛИЧНОСТЬ ПОДРОСТКА**

Аннотация

В данной статье рассматривается актуальная проблема современного общества – влияние Интернет-зависимости на личность подростка, механизмы её формирования, особенностям личности, способствующим формированию зависимости и симптомы её проявления.

Ключевые слова: интернет-зависимость, подростки, интернет, социальные сети, онлайн-игра.

КАРИМЗОДА МИРЗО БАДАЛ,

муовини директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф
ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, номзади илмҳои филологӣ,
734024, ш. Душанбе, хиёбони Айнӣ, 45,
Тел: 90-085-35-35. Email: takmil-bbk@mail.ru

ҲАСАНОВ ЮНУСХОҶА ЮСУПХУЖАЕВИЧ,

ходими илмии шуъбаи педагогика, психология ва таҳсилоти фарогир, Пажӯҳишгоҳи
рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ,
734024, ш. Душанбе, хиёбони Айнӣ, 45,
Тел: 882-20-22-77. Email: yunus_hasanov_87@mail.ru

Таъсири интернет-вобастагӣ ба шахсияти наврас

Аннотатсия

Дар ин мақола мушкилоти рӯзмарраи ҷомеаи муосир, таъсири Интернет-вобастагӣ ба шахсияти наврас, механизмҳои ташаккули он, хусусиятҳои шахсият, ки ба ташаккули вобастагӣ ва нишонаҳои зуҳури он мусоидат мекунанд, баррасӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: Интернет-вобастагӣ, наврас, интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ, онлайн бозӣ.

KARIMZODA MIRZO BADAL,

Deputy Director of the Institute for Educational Development
named after Abdurahman Jami, Candidate of Philology,
734024, Dushanbe, 45, Ayni Avenue,
Phone: 90-085-35-35, Email: takmil-bbk@mail.ru

KHASANOV YUNUSKHOJA YUSUPKHUZHAEVICH,

Researcher of the Department of Pedagogy, Psychology and Inclusive Education of the Institute
for Educational Development named after Abdurahman Jami,
734024, Dushanbe, Ayni Avenue, 45,
Phone: 882-20-22-77, Email: yunus_hasanov_87@mail.ru

The impact of internet disorder on the personality of teenager

Annotation

This article discusses the urgent problem of modern society - the influence of Internet disorder on the personality of teenager, the mechanisms of its formation, personality characteristics that contribute to the formation of dependence and symptoms of its expression.

Key words: *Internet disorder, teenagers, internet, social networks, online game.*

В настоящее время дети и подростки социализируются, самовыражаются и общаются на стыке виртуального мира и реальности. Значимый пласт развития личности современных подростков происходит в сети интернет, где они создают собственные страницы в социальных сетях и блогах, общаются посредством сервисов мгновенных сообщений, участвуют в сетевых играх и различных интернет-сообществах. Особую актуальность сегодня приобретает профилактика информационно-психологической безопасности подростков в сети интернет. Значительная часть рисков и угроз сети обусловлена психологическими особенностями подростков «цифрового поколения», которые характеризуются эмоциональной холодностью, склонностью к многозадачности, сложностями в идентификации личности (соединение реального и виртуального), нарушением границ личного пространства и наличием интернет-зависимости [8, 9].

Главной движущей силой поведения и жизнедеятельности человека является стремление к значимости собственной личности со всевозможными нюансами (А. Адлер, А. Маслоу, А. И. Розов, Е. П. Никитин, Н. Е. Харламенкова, А. С. Шаров), если эта движущая сила не удовлетворяется, юноша находит ее в интернет-сети, виртуальном пространстве [1].

В социальную сферу жизни подростков включено несколько систем отношений – это семья, учебное заведение, компания друзей, кружки (клубы, секции, хобби, увлечения), а в последнее время это еще и медиасреда: средства массовой информации, телевидение и Интернет. Интернет является мощным средовым фактором, под влиянием которого происходит формирование личности современных подростков.

По данным Службы связи, в Таджикистане интернетом пользуется от 15% до 40% населения страны, на сегодняшний день в республике порядка трех миллионов пользователей Сети [2]. К наиболее активным потребителям контента относится молодежь 16-24 лет. Именно пользователи данной возрастной группы являются наиболее активными в интернет-пространстве. Вместе с тем, дети и подростки наиболее уязвимы для разного рода негативных воздействий.

Можно отметить, что Интернет облегчил жизнь людей: теперь находить новых друзей, интересующую информацию, играть в интересные игры, а также делать покупки можно не выходя из дома. Все это очень важно и стало неотъемлемой частью жизни каждого. Но хотелось бы затронуть другую сторону влияния Интернета, с которой столкнулось современное общество, а именно негативную, в некоторой степени аморального влияния информации, особенно на детей и подростков, которой наполнен Интернет.

Внедрение интернета в общество современной молодежи, как правило, приводит к неутешительным показателям, живое общение заменяется виртуальным. Отсутствие запрета на разный род информации, которую размещают на сайтах, бесконтрольное использование интернета может привести к непредсказуемым деформациям личности, возникает отделение виртуальной жизни личности в юношеском возрасте от жизни реальной [3]. Виртуальный мир является средством общения, информационным пространством и главным и значимым средством ухода от реальности или получения удовольствия [4].

Вначале определим историю возникновения интернет зависимости. Интернет-зависимость начала изучаться в зарубежной психологии с конца 80-х годов. Первыми с ней столкнулись врачи-психотерапевты, а также компании, которые используют в своей деятельности Интернет и несут потери в случаях, когда у сотрудников появляется патологическое влечение к пребыванию в сети. Появляется усталость, иммунная система человека становится ослабленной, после чего повышается вероятность заболевания. К тому

же, сидячий образ жизни может привести к возникновению проблем с позвоночником, а неправильное освещение – к различным заболеваниям глаз. Среди всех описанных диагнозов, как наиболее близкую модель, можно использовать «патологическое влечение к азартным играм». Если следовать этой модели, то привыкание к Интернету можно определить как расстройство привычек и влечений, не вызванное химическими веществами. Сейчас существует предположение, что Cyber Disorder (кибер-зависимость) войдет в международную классификацию болезней DSM-V наряду с другими нехимическими аддикциями – гэмблингом, любовными, ургентными, аддикциями избежания отношений, патологическим влечением к трате денег и работоголизмом.

Родоначальниками психологического изучения феноменов зависимости от Интернета могут считаться два американских ученых: клинический психолог К. Янг и психиатр А. Голдберг. Голдберг в 1995 г. предложил набор диагностических критериев для определения зависимости от Интернета, а также и сам термин «интернет-зависимость» для описания неоправданно долгого, возможно патологического, пребывания в Интернете [1].

Среди отечественных специалистов последовательно отстаивает самодостаточность психологических форм зависимостей (аддикций) Ц.П. Короленко. «Элементы аддиктивного поведения, - пишет он вместе с Н.В. Дмитриевой, - свойственны любому человеку, уходящему от реальности путем изменения своего психического состояния. Проблема аддикций начинается тогда, когда стремление ухода от реальности, связанное с изменением психического состояния, начинает доминировать в сознании, становясь центральной идеей, вторгающейся в жизнь, приводя к отрыву от реальности» [5].

В настоящее время выделяют 5 типов компьютерной зависимости :

- навязчивый серфинг (путешествие в сети, поиск информации по базам данных и поисковым сайтам);
- страсть к онлайн-биржевым торгам и азартным играм;
- виртуальные знакомства;
- увлечение порносайтами;
- компьютерные игры.

Существует разница и между типом деятельности в сети.

Компьютерные аддикты большую часть времени втянуты в социальную активность, такую как участие в новых группах, чатах, форумах, интернет-пейджерах. (М-агент, ICQ, QIP). Не-аддикты большую часть времени путешествуют в сети в поисках информации на сайтах и используют свой почтовый ящик (e-mail). Ключевая разница состоит в том, что аддикты пробуют создать новые взаимоотношения в сети, в то время, как не-аддикты лишь поддерживают уже существующие связи посредством почты.

Зависимые от компьютера чаще испытывают дистресс как минимум в одном из пяти сфер: социальной, профессиональной, учебной, финансовой или физической. Проблемы всегда возникают как следствие зависимости от компьютера и пренебрежения различными аспектами жизни взамен на виртуальную реальность. Согласно гипотезе Д.Гриффина, развитие компьютерной зависимости может быть обусловлено разными факторами: процессом печатания, средой коммуникации, отсутствием межличностного общения,

чрезмерным интересом к порнографическим сайтам, социальной активностью в сети (чаты, компьютерные игры).

Компьютеризация может вызывать как позитивные, так и негативные эффекты.

Позитивные эффекты взаимодействия человека и компьютера:

- развитие логического, прогностического и оперативного мышления;
- усиление интеллектуальных способностей при решении все более сложных и неординарных задач;
- адекватная специализация познавательных процессов – восприятия, мышления, памяти;
- повышение самооценки и уверенности в себе;
- формирование позитивных личностных черт: деловая активность, точность и аккуратность, уверенность в себе.

Негативные эффекты взаимодействия человека и компьютера:

- снижение интеллектуальных способностей при решении примитивных задач (например, использование функции «Проверка орфографии», «математические действия» и т.п., что провоцирует редукцию элементарных школьных знаний);
- при длительной работе с компьютером – снижение гибкости познавательных процессов;
- чрезмерная психическая вовлеченность в работу или игры с компьютером порождают зависимое поведение;
- деформация личностной структуры;
- деструктивные формы поведения.

Однако взаимодействие человека и компьютера не ограничивается только позитивными и негативными эффектами. Оно гораздо глубже и многоаспектнее.

Широкое распространение компьютеров дает основание говорить о том, что наступает эпоха киберкультуры. Николай Носов в своей книге «Виртуальная психология» отмечает, что современная культура сейчас вступила в очередной виток повышенного интереса к необычным явлениям человеческой психики. Этот интерес находит свое выражение в самых разных формах: от изучения и практикования различных эзотерических систем до увлечения трансперсональной психологией, мистикой, астрологией и т.д. вплоть до широкого употребления наркотиков. Наличие этого интереса является проявлением определенной потребности. Виртуальная компьютерная технология вполне может стать таким средством. В психологии был описан особый тип психических состояний, существующих только актуально. Этот тип психологических состояний был назван «виртуальными состояниями» [6].

Можно указать еще на один случай употребления термина «виртуальный» в современной психологии. Крупнейший советский психолог А.Н. Леонтьев, решая проблему существования высших психических функций, пришел к выводу, что в веществе мозга они не могут находиться: «Виртуально Мозг заключает в себе не те или иные специфические человеческие способности, а лишь способность к формированию этих способностей» [7].

Из понятия виртуальности следует, что человек может осуществить полноценно свою жизнь только на своей родине, понимая ее в виртуальном смысле. Человек может жить своей жизнью и умереть своей смертью только там, где жизнь его виртуальна, т.е. там, где все центрировано на нем, там, где он может сам строить свою жизнь, – это и будет его родиной. Так, может, киберпространство и становится для многих этой «родиной»?

Подросток – это развивающаяся личность, ищущая ответы на жизненно-необходимые для него вопросы: «Кто я?», «Зачем я?», «Для кого я?» и «Каков я?». В подростковом возрасте индивид выходит на качественно новую социальную позицию, в это время формируется его сознательное отношение к себе как к члену общества. Следовательно, от того, как протекает социальная ориентация в этот период, зависит очень многое в формировании социальных установок человека.

Подростковый возраст относится к критическому периоду психического развития. Остро протекающий психический перелом обуславливает его исключительную сложность и противоречивость. В возрастной физиологии критические периоды рассматриваются с точки зрения возможности нарушения нормального хода развития, а в психологии этим термином обозначается чувствительность ребенка к формированию воздействий. В отличие от стабильных, критические периоды являются поворотными пунктами развития, когда в относительно короткий промежуток времени происходят кардинальные сдвиги в формировании личности. Известно, что важнейшим психологическим новообразованием данного возраста является становление самосознания. Важным признаком, характеризующим самосознание подростка, считается чувство взрослости. Таким образом, подросток ставит себя в ситуацию взрослого в системе реальных отношений.

Таким образом, интернет является привлекательным в качестве средства ухода от реальности за счет возможности анонимных социальных интеракций. Особое значение здесь имеет чувство безопасности и сознание своей анонимности при осуществлении интеракций. Во-вторых, это возможность для реализации каких-то представлений, фантазий с обратной связью. И последний пункт – это неограниченный доступ к информации – информационный вампиризм.

Как правило, те, кто становятся интернет-зависимыми, меняются. Это уже не та гармоничная личность, а аддиктивная. И главная опасность заключается в том, что очень часто, рано или поздно, аддиктивные личности становятся социально дезадаптированными.

Существует мнение, что интернет-зависимость это не официальный диагноз, что она скорее является симптомом других серьезных проблем в жизни личности (например, депрессия, трудности в общении и т.д.). А если учесть, что подростковый возраст наиболее подвержен к разному роду отклонениям в поведении, то можно сделать вывод, что формирование зависимости от интернета наиболее вероятно у подростков, а также можно констатировать, что она будет оказывать разрушающее воздействие на личность ребенка. Таким образом, психологические механизмы воздействия информационных технологий на человека должны стать предметом тщательного анализа.

Статистики о детях, которые стали «заложниками» компьютера, а также их интересов в интернете, к сожалению, нет. Но есть конкретные примеры, когда подросток ограбил квартиру родителей, чтобы иметь деньги на Интернет-кафе. Также известны неоднократные случаи побега детей из дома и школы, для того, чтобы провести время в интернете, или за компьютерными играми.

Существуют серьезные опасности, с которыми дети встречаются непосредственно в Сети:

– доверие к «воображаемому другу», который может соблазнить на совершение непристойных действий;

– доступ к порнографическим сайтам. Дети могут наткнуться на порнографию ввиду ее широкого распространения в Сети. К сожалению, программное обеспечение, ограничивающее доступ детей на такие сайты, не всегда доступно для потребителей;

– доступ к сайтам с деструктивным содержанием, например, с инструкциями по изготовлению бомбы. Родителям следует интересоваться сайтами, которые посещают дети, и быть внимательными к любым изменениям в поведении ребенка;

– дети, много играющие в игры с сюжетами насилия, ведут себя более агрессивно. Родителям надо знать, в какие игры играет ребенок, быть готовыми предложить конструктивную альтернативу.

В жизни подростка увлечение чатами становится доминирующим. Круг иных интересов сужается. Заинтересованность и эмоциональное оживление в беседе возникает лишь при затрагивании компьютерной темы: в этот момент подросток преображается – у него учащается дыхание, появляется блеск в глазах и краснеет лицо. Диалог превращается в монолог: он может подолгу рассказывать о преимуществах той или иной системы, о возможностях, открывающихся при работе с компьютером. Подростки почти не замечают окружающего, не откликаются на реакции собеседника (элементы аффективно суженного сознания), в ситуациях выбора в подавляющем большинстве случаев предпочтение отдается деятельности, имеющей отношение к компьютеру. Общение с реальными сверстниками ограничивается, они начинают делиться, прежде всего, по признаку наличия компьютера. Все свободное время и карманные деньги тратятся на аксессуары. Широко распространены случаи, когда подростки остаются голодными, откладывая деньги, даваемые родителями на обед, на покупку очередной детали для модернизации компьютера. Непосредственно перед ночным сном отмечаются трудности засыпания, чрезмерная экзальтация¹. Попытки родителей ограничить общение подростков с компьютером вызывает бурную реакцию протеста.

При вынужденном перерыве возникает чувство опустошенности, скуки («не знаю, куда себя деть»). Чат приобретает характер сверхценного увлечения с явным ущербом другим видам деятельности, прежде всего общению с реальными людьми и выраженным аффективным напряжением.

Именно поэтому, погружаясь все больше, как в пучину, в сети интернета ребенок становится зависимым от него. И это легко понять по некоторым признакам. Если подросток испытывает беспокойство, не выходя в сеть даже непродолжительное время, то уже можно констатировать факт зависимости. Таким образом, для того чтобы ребенок не подвергся зависимости от интернета, необходимо как минимум чтобы родители уделяли внимание своему ребенку и следили за тем, в какие игры он играет и какие сайты посещает, так как однажды погрузившись в завлекательный мир интернет-паутины, ребенок может больше не появиться на поверхности нашей реальности [10].

Несмотря на негативные моменты влияния Интернета на подростка, можно говорить и о положительных выводах, которые учёные ставят в противовес такому понятию как «интернет-зависимость»:

- Интернет помогает расширить кругозор за короткий срок.
- Расширяет доступ к получению информации в различных сферах (вебинары, онлайн-консультации, мастер-классы, видео-уроки).
- Улучшает качество жизни подростков, с ограниченными возможностями (миллионы инвалидов получили шанс реальной удаленной работы, способ общаться с друзьями).

---

¹ Экзальтация – приподнятое настроение с оттенком восторженности. В высокой степени усиленное раздражение психической сферы, проявляется то в виде мечтательного настроения, то безграничного воодушевления.

– Через Интернет можно найти друзей, родственников, с которыми давно оборвана связь.

На сегодняшний день мы можем получить доступ во всемирную сеть буквально из любого места, где бы не находились, достаточно иметь под рукой телефон или же любой другой подходящий для этого гаджет. В настоящее время существует множество игр, большая их часть ориентирована на онлайн участие, конечно же, через интернет. Это позволяет подросткам проводить больше времени за играми. Достаточно продолжительное количество времени, несколько десятилетий, среди психологов, педагогов, ученых, родителей подростков имела место быть дискуссия: несут ли игры вред или же приносят пользу, а может быть и вовсе не оказывают никакого влияния. Бытовало мнение, что именно из-за пристрастия к интернет-играм у подростков возникают вспышки гнева, ярости, агрессии. Подростки под влиянием игр, которые зачастую носят элементы насилия в своем сюжете, становятся злее, у них обостряется жестокость. Но достаточно недавно взгляд на данную проблему подвергся кардинальным изменениям. Учеными на основе исследований было доказано, что онлайн – игры не оказывают негативного влияния. Интерес к играм нельзя сравнить с алкогольной или наркотической зависимостью, как это считалось раньше. Наоборот, приводятся доказательства даже пользы игрового процесса. Ученые считают, что некоторые виды игр помогают развивать внимание, реакцию и в целом развивают мозг – играя, формируются тысячи новых соединений нейронов. Отрицательным явлением, по-прежнему остается тот факт, что подростки сильно увлечены игровым процессом, проводят за ним большое количество времени, предпочитая реальному миру виртуальный.

Таким образом, нельзя однозначно судить о влиянии Интернета на личность подростка. Конечно же, во всем есть свои минусы и плюсы. Следует лишь помнить, что всё нужно делать с чувством меры, в том числе и пользоваться Интернетом. Это поможет избежать тех негативных аспектов, о которых мы говорили выше, а также приумножить имеющиеся положительные стороны. При всей неоднозначности рассмотренного вопроса необходимо помнить, что интернет является неотъемлемой частью развития подростка в условиях современных технологий и каким образом будет сказываться данное влияние зависит, прежде всего, от правил взаимодействия с глобальной сетью.

Литература:

1. Янг К. Диагноз – Интернет-зависимость / К. Янг // Мир Интернет. -2000. -№ 2. - С. 24–29.
2. <https://tj.sputniknews.ru/infographics/20190315/1028482347/tajikistan-internet-cena-stoimost-mobilnyy.html>
3. Войскуновский А. Е. Интернет – новая область исследований в психологической науке / А. Е. Войтунский // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ. Выпуск 1. –М. : Смысл. - 2002. - с. 82-101.
4. Шаров А. С. Жизненные кризисы в развитии личности : учебное пособие для студентов, аспирантов и практических работников в области психологии / А. С. Шаров –Омск : Издательство ОмГТУ, 2005. – 166 с.
5. Лихачев Б.Т. Педагогика Курс лекций учебное пособие для студентов педагогического учебного заведения и слушателей ИПК и ФПК - М.: Прометей, Юрайт, 1998г.- с 64
6. Носов Н.А. Виртуальная психология - М.: «Аграф», 2000г.-с 432
7. Леонтьева А Н. Россия молодая//Воспитание школьников. – 2003. - № 3

8.Годик Ю.О. Угрозы и риски безопасности детской и подростковой аудитории новых медиа. Медиаскоп. Электронный научный журнал Факультета журналистики МГУ им. М.В. Ломоносова. 2011;

9.Available at: <http://www.mediascope.ru/node/841>

10.Чернухина Н.В., Матвиюк В.М. Информация в сети интернет и проблемы ее достоверности // Современное инновационное общество: динамика становления, приоритеты развития, модернизация: экономические, социальные, философские, правовые, общенаучные аспекты. 2015. С. 139-141.

ҚОДИРОВ ДОВАР САЙИДАЛЛОЕВИЧ,

саромӯзгори кафедраи идорақунии давлатии
Донишқадаи идорақунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33,
Тел: +992 987103625, E-mail: dovar.qodirov.88@mail.ru

**ПАЖЎҲИШИ ҲАҚНАЗАР НАЗАРОВ АНДАР ШИНОХТИ
САЙИД ҶАМОЛИДДИНИ АФҶОНӢ**

Мақолаи мазкур ба пажӯҳиши Ҳақназар Назаров андар шинохти равшанфигри афғон Сайид Ҷамолӣддини Афғонӣ бахшида шудааст. Муаллиф бо тақя ба осори муаррих Ҳақназар Назаров ва дигар муҳаққиқон ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакатҳои Шарқи Миёна ва Наздикро дар замони Сайид Ҷамолӣддини Афғонӣ мавриди баҳсу баррасӣ қарор медиҳад. Дар мақола ҳамчунин сабабҳои зулм ва истибдодӣ феодалӣ ва дигар кирдорҳои ношоиста аз ҷониби шахсони мансабдор дар давлатҳои Шарқи Миёна ва Наздик аз нигоҳи таълимоти Сайид Ҷамолӣддини Афғонӣ муайян карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: Ҳақназар Назаров, Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ, маорифпарвар,
истибдоди феодалӣ, мутлақияти феодалӣ, низоми маршрута, наҳзатҳои миллӣ-
озодихоӣ

КОДИРОВ ДОВАР САЙИДАЛЛОЕВИЧ,

старший преподаватель кафедры государственного управления
Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан,
г. Душанбе, ул. Саида Носира 33.
Тел.: +992 987103625, E-mail: dovar.qodirov.88@mail.ru

**Исследование Хакназара Назарова о взглядах
Саида Джамаладдина Афгани**

Настоящая статья посвящена исследованию Хакназара Назарова о взглядах Саида Джамаладдина Афгани. Автор статьи исследовал труды историка Хакназара Назарова и других исследователей, проанализировал экономическую и социальную жизнь стран Среднего и Ближнего Востока времен Саида Джамаладдина Афгани. Также в статье определены причины притеснения и феодальной деспотии и других поступков должностных лиц в государствах Среднего и Ближнего Востока, по мнению Саида Джамаладдина Афгани.

Ключевые слова: Хакназар Назаров, Саид Джамаладдин Афгани, просветитель,
феодалная деспотия, феодальный абсолютизм, конституционная система, национально-
освободительное движение.

QODIROV DOVAR SAYIDALLOEVICH,

Senior Lecturer of Public Administration Department of the Institute of Public Administration
under the President of the Republic of Tajikistan,
33, Said Nosir str.,
Phone: +992 987103625, E-mail: dovar.qodirov.88@mail.ru

The study of Haqnazar Nazarov on view of Said Jamaliddin Afghani

This article is dedicated to Haqnazar Nazarov studies about view of Said Jamaliddin Afghani. The author studied the works of the historian Haqnazar Nazarov and the other researchers, analyses the economic and social life of Middle East at the times of Said Jamaliddin Afghani. Also the article determined the reasons of oppression and feudalistic despotism and other actions of authorities in Middle East states in the view of Said Jamaliddin Afghani.

Keywords: Haqnazar Nazarov, Said Jamaliddin Afghani, enlightener, feudal absolutism,
constitutional system, national-liberation movement.

**Ман ба золим ва мазлум яксон адоват дорам,
золиро барои зулмаш ва мазлумро барон он ки
зулмо кабул кардааст.**

Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ

Шодравон профессор Ҳақназар Назаров дар баробари дигар мавзуҳои муҳими таърихнигорӣ ба шахсиятҳои мондагори таърихӣ низ тавачҷӯҳи хосса дошт. Яке аз ин чехраҳои таърихӣ Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ (1838-1897) маҳсуб меёфт. Донишманд Ҳақназар Назаров аз солҳои 80-уми қарни XX ба афкори С. Ҷамолиддин мароқ зоҳир намуда, дар ин бобат як қатор асару мақолоти ҷолиб мунташир намуд. Ба қатори асару мақолоти мунташирнамудаи муҳаққиқ Ҳақназар Назаров бо забонҳои тоҷикию русӣ «Омолу афкори Саид Ҷамолиддини Афғонӣ», «Саид Джамаладдин Афгани и его концепция «мусульманской солидарности», «Истиқлол бо гуфтор фароҳам намеояд», «Саид Джамалиддин Афгани – предвестник конституционного движения на Востоке», «Ҷамолиддини Афғонӣ», «Саид Джамаладдин Афгани и его общественно-политическая школа», «Афкор ва андешаҳои Сайид Ҷамолиддини Асадободӣ» ва амсоли инҳо баромад менамояд [1;2;3;4;5;6;7].

Мубориза ба муқобили зулм ва истибдоди феодалӣ яке аз мавзуҳои марказии таълимоти Саид Ҷамолиддинро ташкил медиҳад, ки устод Ҳақназар Назаров дар осораш онро ба таври муфассал дарҷ намудааст. Мо низ дар назди худ мақсад гузоштем, ки дар ин мақола дар таърих бо осори Ҳақназар Назаров онро ба риштаи таҳлил кашем.

Саид Ҷамолиддин ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакатҳои Шарқи Миёна ва Наздикро таҳлил намуда, ба чунин натиҷа мерасад, ки сабаби ақибмондагӣ ва зулму ситам дар ин сарзаминҳо маҳз бедодгарии мутлақияти феодалӣ мебошад. Дар ин асос муҳаққиқ Ҳақназар Назаров аз афкори Саид Ҷамолиддин дар осорашон чунин иқтибос овардааст: «... асоси ақибмондагӣ ва шӯрбахтии мамлакатҳои мусулмон ба он вобастагӣ дорад, ки онҳо аз нури илму маърифат маҳрум гаштаанд ва маншаи ҳамаи ин мутлақияти феодалӣ мебошад ва то он даме, ки ҷойи онро ҳукумати машрута ишғол нанамояд, орзу дар бораи пешравӣ ва тараққиёти ин мамлакатҳо ҷуз хобу ҳаёл чизи дигаре нахоҳад буд» [1,28].

Барои андешаҳои Саид Ҷамолиддинро ба муқобили зулм ва истибдоди феодалӣ пурратар дарк намудан, устод Ҳақназар Назаров аз асарҳои донишмандони бисёре мисолҳои аҷиб дар осори худ пешкаши хонанда намудааст. Барои намуна афкори М.Табатабаиро, ки аз Саид Ҷамолиддин тавсиф намудааст, таҳлил намуда, аз ин донишманд оид ба ӯ (С. Ҷамолиддин-Д.Қ.) далелҳои тозаи илмӣ меорад: «...барои он ки адлу инсоф ва баробарӣ ва бародарӣ вучуд дошта бошад ва хунрезии ноҳақ ба амал наояд ва халқ орому осоишта бошад, бояд бунёди зулму бедодгарӣ барҳам дода шавад. Хулосаи фикр ва андешаҳои Саид Ҷамолиддин аз рӯйи ин масъала дар ҷумлаи зерин хуб ифода карда мешавад: «Таърихи саҳеҳ ин ақидаи саҳеҳро собит мекунад, ҳар ҷо зулм ба вучуд омад, осоиш маъдум (нобуд Қ.Д.) шуд ва аз давлат асаре боқӣ намонд. Давлат ба адл устувор буда ва миллат бо илм зинда мешавад» [1,30-31].

Албатта, афкори Саид Ҷамолиддин барои ҷомеаи он замон бисёр пешқадам буданд. Махсусан, дар бораи идораи давлатии Эрон ин мутафаккири ақидаҳои ҷолибе пешниҳод намуда буд. Барои мисол Саид Ҷамолиддин дар хусуси шоҳ ва шахсони

мансабдор, фасод ва дигар амалҳои номатлуби онҳо андешаи ҷолибе пешниҳод намудааст.

Дар ин хусус устод Ҳақназар Назаров бо ишора ба осори М.Таботабой аз Саид Ҷамолӣдин чунин андешаҳоро иқтибос меорад: «Дар Эрон, -навишта буд ӯ,- ҳеҷ гуна қонун ва ҳукумате нест, ки масъули қор ва аъмоли худ бошад. Шох дар ҳоле аксаран масту мадхуш аст, аз рӯйи ҳавою ҳаваси пӯсидаи худ ҳукмронӣ мекунад. Вазирони шох шахсони камсавод ва бесавод мебошанд, ки ҳатто имзои худро дуруст гузошта наметавонанд. Фақат ҳамон касоне соҳиби амал ва вазифаи ҳукуматӣ мешаванд, ки ба шох ва вазирон бештар ҳада пешкаш намоянд...»[1,28-29]. Умуман, аз ин иқтибоси овардашуда маълум мегардад, ки ҷомеаи Эронро он замон фасоди идорӣ ба таври пурра фаро гирифта буд. Амалдорони давлатӣ бо мақсади бештар дар мансаби давлатӣ боқӣ мондан нахуст аз зердастон ва баъдан аз ҳисоби талаю тороҷи оммаи халқ ҳамени худро пур менамуданд, чунки онҳо ба хубӣ дарк мекарданд, ки дар сурати бештар пешкаш намудани маблағ аз ҷониби ашхоси дигар ба шох ва вазирон онҳо аз вазифаи худ озод карда мешуданд.

Саид Ҷамолӣдин дарвоқеъ душмани оштинопазири истибдоди феодалӣ буд. Лекин шароити таърихӣ имкон намедоданд, ки ин орзуҳои худро ба таври осон амалӣ созад. Аз ҷониби дигар маҳдудиятҳои синфӣ ва мафкуравӣ дар мамолики Шарқи Миёна ва Наздик ба Саид Ҷамолӣдин имкон намедоданд, ки роҳи дурусти чунин муборизаро дарёбад. Аз таҳлили фаъолияти сиёсии Саид Ҷамолӣдин чунин бармеояд, ки тамоми кӯшишҳои ӯ дар ҷиҳати муҳайё сохтани бахту иқбол ва саодатмандӣ барои халқ нигаронида шудааст. Барои ба ин мақсадҳо расидан, ба қавли Саид Ҷамолӣдин зулму ситам ва истибдоди феодалиро бояд ба пуррагӣ маҳв намуд.

Саид Ҷамолӣдин ҷонибдори тарзи кишвардории давлатҳои Аврупои Ғарбӣ буд. Дар баробари ин Саид Ҷамолӣдин аз дастовардҳои иқтисодию маданӣ ва аз ҳукумати миллии маршруаи ин мамлакатҳо барои Эрон ва дигар кишварҳои Ховари Миёна пуштибонӣ менамуд. Дар ин бора низ устод Ҳақназар Назаров ба тафсил дар осори худ маълумот додааст.

Фикру ақоиди худро Саид Ҷамолӣдин дар вақти дар қайди ҳаёт будани худ амалӣ сохта натавонист, аммо баъд аз вафоти ӯ шогирдон ва ҷонибдорони мактаби сиёсии ӯ дар кишварҳои Туркия, Эрон, Миср, Ҳиндустон ва Афғонистон таълимоти ӯро дар байни ҷавонони озодихоҳу тараққиҳоҳ паҳн менамуданд. Аз ин лиҳоз, ба қавли муҳаққиқ Ҳақназар Назаров ӯро метавон пешоҳанги инқилобҳои маршруа дар Эрон ва Туркия ва ҳаракати милли-озодихоҳии Миср, Ҳиндустон ва Афғонистон ҳисоб намуд.

Хулосаи калом, ба қавли Ҳақназар Назаров, Саид Ҷамолӣдини Афғонӣ аз зумраи он равшанфикроне буд, ки бо назариёти иҷтимоию сиёсии худ дар инкишофи наҳзатҳои милли-озодихоҳии халқҳои Шарқи Миёна ва Наздик хидмати босазое анҷом додааст. Саид Ҷамолӣдин муқобили зулм ва истибдоди феодалӣ, таассуботи динӣ ва истеъмори сармоядорӣ баромад намуда, асоси ақибмондагии мамолики Шарқро маҳз дар он медид. Ин мутафаккир ба ҳамин сабаб гузариш аз низоми мутлақият ба низоми маршрутиятро барои мамолики Шарқ пешниҳод намуда буд. Умуман, доираи ҷаҳонбинии иҷтимоию сиёсӣ ва фалсафии Саид Ҷамолӣдин фарох аст ва месазад, ки имрӯз ақидаҳои

пешқадами ин маорифпарвар мавриди омӯзиш қарор гирифта, дар байни ходимони давлатӣ ва оммаи мардуми Шарқ паҳн карда шаванд.

Адабиёт:

1. Назаров Ҳ. Омолу афкори Саид Ҷамолиддини Афғонӣ /Ҳ.Назаров. /Муҳаррири масъул Ғ. А. Ашӯров. Акад. фанҳои РСС Тоҷикистон. Шуъбаи фалсафа.-Душанбе: Дониш, 1980.-105 с.

2. Назаров Х. Саид Ҷамаладдин Афгани и его концепция «мусульманской солидарности» /Х.Назаров // Современный ислам: проблемы политики и идеологии.- М.,1985.-Вып.3. ч.3.-С.41-48.

3. Назаров Ҳ. Истиқлол бо гуфтор фароҳам намеояд /Ҳ.Назаров//Газ. муаллимон.-1987.-5 май.

4. Назаров Х. Саид Ҷамалиддин Афгани-предвестник конституционного движения на Востоке / Х.Назаров // III всесоюзная конференция востоковедов «Взаимодействие и взаимовлияние цивилизации культур на Востоке»: Тез. докл. и сообщ. (Душанбе, 16-18 мая 1988 г.). -М., 1988- Т.2.-С.138-139.

5. Назаров Ҳ. Ҷамолиддини Афғонӣ /Ҳ. Назаров //Энциклопедияи советии тоҷик.-Душанбе, 1988.- Ҷилди 8. -С.451-452.

6. Назаров Х. Саид Ҷамаладдин Афгани и его общественно-политическая школа Х.Назаров. /Отв. ред. М. Диноршоев; АН Республики Таджикистан.-Душанбе: Дониш,1993-268 с.

7. Назаров Ҳ. Афкор ва андешаҳои Саид Ҷамолиддини Асадободӣ /Ҳ.Назаров. Ба хати форсӣ. Баргардони Сайид Ҷамолиддини Шафей ва Муҳаммад Али Аҷамӣ. Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва ҳунари исломӣ -Техрон, 1999.-119 с.

УДК 379.85 (575.3)

ҚОДИРОВ ФАЗЛИДДИН САДРИДДИНОВИЧ,

дотсенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ, рекреатсия ва меҳмондорӣ
Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат
734055, Душанбе, х. Борбад, 48/5,
E-mail: edelvis-07@mail.ru, Тел: 934-11-96-42

**САЙЁҲИИ ФАРҲАНҒӢ: ИҚТИДОРҶО ВА МАСОИЛИ
РУШД ДАР ТОҶИКИСТОН**

Аннотатсия

Дар мақолаи мазкур тамоюлҳои муҳими рушди сайёҳии фарҳангӣ дар Тоҷикистон, инчунин истифодаи амалии ташкили саёҳати фарҳангӣ дар асоси истифода аз захираҳои фарҳангӣ ва эҷодӣ ҳамчун воситаи муҳим барои рушди сайёҳии фарҳангӣ дар ҷаҳон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, саёҳати фарҳангӣ, захираҳои фарҳангӣ, анъанаҳои мардумӣ, идҳои миллӣ, раёбатҳои сайёҳон, захираҳои сайёҳӣ, комплекси сайёҳӣ-рекреатсионӣ

КОДИРОВ ФАЗЛИДДИН САДРИДДИНОВИЧ,

доцент кафедры туристского бизнеса, рекреации и гостеприимства
Института предпринимательства и сервиса, кандидат педагогических наук
734055, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5,
E-mail: edelvis-07@mail.ru, Тел: 934-11-96-42

Культурный туризм: Потенциалы и вопросы развития в Таджикистане

Аннотация

В статье отражены актуальные тенденции развития культурного туризма в Таджикистане, а также применение практического опыта организации культурного туризма на основе использования культурных и творческих ресурсов, что является значимым мировым трендом развития культурного туризма.

Ключевые слова: туризм, культурный туризм, культурные ресурсы, народные традиции, национальные праздники, туристские интересы, туристские ресурсы, туристско-рекреационный комплекс

QODIROV FAZLIDDIN SADRIDDINOVICH,

Associate Professor of the Department of Tourism, Recreation and Hospitality
of the Institute of Entrepreneurship and Service, Candidate of Pedagogy,
Tajikistan, Dushanbe, 48/5, Borbad Avenue,
Email: edelvis-07@mail.ru, Phone: 934119642

Cultural tourism: potentials and development issues in Tajikistan

Annotation

The article reflected actual tendencies of the development of cultural tourism in Tajikistan, and application of practical experience of organization of cultural tourism based on usage of cultural and creative resources, that is a significant world trend of development of cultural tourism.

Keywords: tourism, cultural tourism, cultural resources, national traditions, national holidays, tourist interests, tourist resources, a touristic -recreational complex

Саноати сайёҳӣ аз ҷумлаи пешрафтатарин соҳаҳои иқтисодиёти ҷаҳон маҳсуб мегардад. Назар ба маълумоти оморӣ, ҳар 16-умин корманд дар миқёси ҷаҳон дар соҳаи сайёҳӣ қору фаъолият дорад, ки ин дар маҷмӯъ зиёда аз 130 млн. нафарро ташкил менамояд. Зиёда аз 10 % маҷмӯи маҳсулоти ҷаҳон ба соҳаи сайёҳӣ рост меояд. Аз ин рӯ, солҳои охир дар миқёси ҷаҳон сайёҳӣ ба ҳайси омили танзими мақсадноки иқтисодиёт ва боло бурдани сатҳи сифати зиндагӣ ва неқӯаҳволии мардум шинохта шудааст.

Амалияи фаъолияти сайёҳӣ гувоҳ бар он аст, ки вобаста ба рағбатҳои сайёҳон он шаклу намудҳои гуногуни зоҳиршавӣ дорад: саёҳати экологӣ, саёҳати саргузаштӣ, саёҳати дину мазҳабӣ, саёҳати табобатӣ-истироҳатӣ, илмӣ, корӣ, варзишӣ, маърифатӣ (фарҳангӣ, фарҳангӣ-маърифатӣ) ва ғайра.

Таснифоти сайёҳӣ аз рӯи мақсади сайру саёҳат, сирфан якмаром набуда, он дар аксари ҳолатҳо дар омехтагӣ бо ҳам амалӣ мегардад. Зеро дар ҳар қадоме аз намудҳои сайру саёҳат бархурдорӣ аз зухуроти фарҳангии сокинони маҳалли сайру саёҳат ба назар мерасад.

Саёҳати фарҳангӣ ҳамчун шакли алоҳидаи фаъолият дар сайёҳӣ мақоми хоса касб кардааст. Ин шакли сайёҳӣ таваҷҷӯҳи бештари гардишгаронро ба худ ҷалб намуда, дорои имконот ва иқтидори васеи рушди минбаъда мебошад. Зеро барои ҳар як сокини сайёра дарки воқеии таърихи рушди ҷомеаи инсонӣ, воқеияти ҳар як халқу миллат, зухуроти фарҳангии ифодакунанда ва таҷассумсозандаи тамаддуни инсонӣ басо ҷолиб буда, инро табиати инсон тақозо менамояд.

Доир ба моҳияти саёҳати фарҳангӣ бояд ёдовар шуд, ки он таърихи қадима дошта, имрӯз аз ҳарвақта дида, бештар ва босуръат паҳн мегардад. Тибқи нишондиҳандаи Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ саёҳати фарҳангиро ин аз ҷое ба ҷое сафар кардани одамон бо мақсадҳои фарҳангӣ ва қонеъ намудани ниёзҳои маърифатӣ дар шаклҳои зерин ифода мекунад:

- таҳсилот;
- тамошои мавзеъҳои ҷолиби таърихию фарҳангӣ;
- сафар кардан барои ширкат дар ҷашнвораҳо ва дигар рӯйдодҳои ҷолиби фарҳангӣ-маърифатӣ;
- сайру саёҳат ба мақсади омӯзиши фолклор, санъат, анъанаҳои миллӣ, фарҳанги маишӣ...[4,44]

Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки саёҳати фарҳангӣ навъи фаъолиятест, вобаста ба ҷалби сайёҳон барои тамошо ва ошноӣ ба ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ, ҷойҳои ҷолибу диданӣ, осорхонаҳо, урфу одат ва анъанаҳо, арзишҳои маънавию динӣ, ширкат дар ҷашнҳои миллӣ, ҷашнвораҳо ва ғайра мебошад.

Дар моддаи 4 «Кодекси глобалии ахлоқи сайёҳӣ», ки соли 1999 аз ҷониби Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ қабул гардидааст, бори нахуст сиёсати сайёҳӣ дар ҷодаи рушди саёҳати фарҳангӣ-маърифатӣ мушаххас гардидааст:

«Сиёсат ва фаъолияти сайёҳӣ дар асоси эҳтиром ба мероси бадеӣ, бостоншиносӣ ва фарҳангӣ, бо мақсади ҳимоя ва ҳифзи он барои наслҳои оянда амалӣ мегардад; аини замон диққати асосӣ барои ҳифзи ёдгориҳо, осорхонаҳо, мавзеъҳои муқаддас равона гардида, онҳо бояд барои сайёҳон дастрас бошанд; арзишҳои фарҳангӣ ва ёдгориҳои дар ихтиёри

шахсони алоҳида дар ҳоли истифода аз ҷониби ҳамагон, минҷумла сайёҳон қадр карда мешаванд; ҳамзамон ба ҳуқуқҳои соҳибмулкони эҳтиром гузошта мешавад»...[2]

Аз ин метавон чунин хулоса кард, ки саёҳати фарҳангӣ аз ҷумлаи шаклҳои муҳими ташкили фаъолияти сайёҳӣ дар сиёсати сайёҳии ҷаҳонӣ ба шумор рафта, он батадрич дар ҳоли рушд мебошад.

Бо дарназардошти ҳолати бозори сайёҳии ҷаҳонӣ дар самти рушди саёҳати фарҳангӣ кишварҳои ҷаҳон кӯшиш бар он доранд, ки дастовардҳои таърихию фарҳангӣ, баҳусус ёдгориҳои таъриху фарҳанг, расму оин, урфу одат, ҷашну маросимҳои хоси миллӣ ва ба ин монанд зуҳуроти фарҳангиро ҳамчун маҳсулоти сайёҳии миллӣ барои сайёҳони ватанию хориҷӣ пешкаш намоянд.

Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои таърих, фарҳанг, урфу одат ва анъаноти хоса дар ин миён дар канор буда наметавонад.

Таърихи халқи тоҷик решаҳои бостонӣ дошта, аз ибтидои тамаддуни инсоният сарчашма мегирад. Баъзе бозёфтҳои бостонии Тоҷикистон ба давраҳои Асри санг мансуб буда, ба ҳазорсолаи VIII-V пеш аз милод рост меоянд. Маълумот ва иттилооти таърихию оид ба кӯҳҳо, қуллаҳо ва мардумони сокини ҳудуди Тоҷикистони имрӯзаро метавон дар таълифоти муаллифони Юнони қадим Плиний ва Птоломей пайдо кард. Сайёҳи венетсиягӣ Марко Поло дар бораи саёҳаташ ба Помир маълумоти басо ҷолибу хонданӣ овардааст.

Тоҷикон дар рушди маънавиёти тамаддуни ҷаҳонӣ тавассути фаъолияти эҷодии нобиғаҳо-олимони варзида, файласуфон, адибон саҳми арзишманду нозудудани худро дар саҳифаҳои таърихи тамаддуни инсоният боқӣ гузоштанд. Офаридаҳои ҳунармандону олимони ва адибони тоҷик қисми ҷудонопазири тамаддуни ҷаҳонӣ ба ҳисоб мераванд. Овозаи ашъори оламгири Одамушуаро Абуабдуллои Рӯдакӣ, «Шоҳнома»-и безаволи Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ, «Қонуни тиб»-и Абуалӣ ибни Сино, ситораҳои пурҷилои осмони шеърӯ адаби ҷаҳонӣ Хайём, Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, ҳунарварони шуҳратёр Борбад, Монӣ, Бехзод на танҳо дар ҳудуди Суғду Хуросон ва Мовароуннаҳр, балки то дуриҳои дур парвоз карданд. [5]

Ҳудуди Тоҷикистон аз замони қадим дар масири Шоҳроҳи бузурги абрешим воқеъ буд ва он албатта, ба тичорати байналмилалӣ, мубодилаи фарҳангии халқҳо таъсири амиқ гузоштааст. Аслиҳа, маҳсулоти пӯст, ҷавоҳироти ороишӣ, матоъ, намаки ранга, ки аҷдодони мо истеҳсол мекарданд, шуҳрати ҷаҳонӣ касб карда буд. Ҳоло баробари рушди робитаҳои байналмилалӣ иқтисодӣ-фарҳангӣ Шоҳроҳи бузурги абрешим рамзи дӯстӣ, якдигарфаҳмӣ, муносибати судманди миёни халқҳоро кишварҳо гардидааст. Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ (UNWTO) ва ЮНЕСКО ҳамроҳи ташкилотҳои сайёҳии Тоҷикистон бо дарназардошти мероси пурғановати фарҳангӣ-таърихӣ халқҳое, ки дар минтақаи Шоҳроҳи бузурги абрешим сукунат доранд, масъалаҳои рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори меҳмонхонавиرو тадричан татбиқ менамоянд.

Бунёди роҳҳои автомобилгарди мутобиқ ба меъёрҳои байналмилалӣ ва баромадан ба шоҳроҳи Қароқурум, амалест дар мавриди татбиқи амалии мубодилаи

сайёҳон ва лоиҳаи Созмони умумичаҳони сайёҳӣ бо номи «Сайёҳӣ дар Роҳи абрешим» мебошад.

Шаҳрҳои қадимаи Тоҷикистон - Истаравшан, Панҷакент, Хоруғ, Кўлоб, Исфара Хучанд, Хулбук, Ҳисор, Конибодом ва ғайра бо нигоҳ доштани симои қадимӣ, анъанаҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва ҳунармандӣ мавриди таваҷҷӯҳи ҳазорон сайёҳон қарор мегиранд. Ҳунармандони маҳаллӣ, аз қабилҳои заргарон, зардӯзон, читгарон, мисгарон, кулолгарон, кандакорон, оҳангарон, наққошон, гачкорон, хаттотон бо ҳунари волои худ шуҳрати ҷаҳонӣ касб карда, имрӯз низ анъанаҳои мактаби ҳунарии миллиро идома медиҳанд. [3,146]

Фарҳанги рӯзгордорӣ, маишию манзилӣ, таомҳои миллӣ, сарулибос, фолклори мардумии тоҷикон сарчашмаи рушди туризми фарҳангӣ маҳсуб меёбад. Захираҳои табиӣ-фароғатӣ, шумораи зиёди ёдгориҳои фарҳангӣ-таърихӣ, анъана ва маросимҳои миллӣ, муомилаи шарқӣёнаи меҳмондорӣ, табиати зебо заминаи асосии ташкили маҳсулоти сайёҳии миллӣ буда, пешниҳоди он ба бозори хизматрасонии сайёҳии ҷаҳонӣ ҷалби ҳарчи бештари сайёҳони хориҷиро таъмин хоҳад намуд.

Солҳои охир таваҷҷӯҳи дӯстдорони саёҳатро мавзёҳои таърихӣ-фарҳангии Тоҷикистон ба худ ҷалб намудааст. Бозиди шаҳрҳо ва шаҳракҳои қадима, аз қабилҳои Саразм, Панҷакенти қадим, Хулбук, Истаравшан, Кўлоб ва ғайра гувоҳи таваҷҷӯҳи беандозаи сокинони сайёра нисбат ба таъриху фарҳанги тоҷикон мебошад.

Ёдгориҳои таърихӣ-фарҳангии Тоҷикистони имрӯза ба монанди Мамнӯъгоҳи таърихӣ-фарҳангии Ҳисор (ш. Ҳисор), Оромгоҳи Шайх Муслиҳиддин ва ёдгории таърихӣ-меъмории Ҳазрати Шоҳ (Хучанд), Қасри шоҳони Хулбук, (н. Восеъ) Мадрасаи Хоҷа Машҳад (н. Қубодиён), Маҷмааи меъмории Мирсайид Алии Ҳамадонӣ (ш. Кўлоб), қалъаҳои Қаҳқаҳа ва Ямчун (ВМКБ) ва ғайра, ки шумораашон хеле зиёд аст, метавонанд ба ҳайси маҳсулоти сайёҳии миллӣ дар рушди саёҳати фарҳангӣ ҳаматарафа мусоидат намоянд.

Ёдгориҳои бостонии Тоҷикистон, ки дар натиҷаи ковишҳои бостонии пайдарпай дар замони шӯравӣ пайдо гардидаанд, сайёҳонро тасхир менамоянд. Деворнигораҳои рангини Панҷакент, муҷассамаи Буддо, ки айни ҳол дар Осорхонаи миллии бостоншиносӣ маҳфуз буда, дарозиаш 13 метрро ташкил медиҳад, сиккаҳои аҳди Кӯшонӣ дар Осорхонаи миллӣ, бозёфтҳои беандоза зиёди санъати косибӣ аз мавзёҳои ковишҳои бостоншиносӣ, баҳусус аз Панҷакенти қадима (ш. Панҷакент), дайри буддоии Ачинатеппа (н. Вахш), шаҳри асримиёнагии Бозордара (ВМКБ), димнаи шаҳри Бунҷикати бостонӣ (н. Шаҳристон), ёдгории шаҳраки Сайёд (н. Мирсайид Алии Ҳамадонӣ), Қалъаи Бешкент (н. Бешкент) ва ғайра гувоҳи тамаддунофарии халқи тоҷик мебошанд. Ин дастовардҳо муаррифгари симои воқеии халқи тоҷик буда, метавонанд Тоҷикистонро ҳамчун кишвари дорои захираҳои пурғановати сайёҳӣ ба ҷаҳониён муаррифӣ созад.

Маҳсулоти ҳунарҳои косибии Тоҷикистон бо гуногунрангию ҷилонокии худ ҳамто надорад. Санъати кулолгарӣ, заргарӣ, гачкорӣ, читгарӣ, созтарошӣ, кандакорӣ, аҷубасозӣ, оҳангарӣ ва амсоли инҳо боиси таваҷҷӯҳи ҳамагон гаштаанд.

Тоҷикон дар самти эҷоди маҳсулоти касибӣ мактабҳои хоссаи худро доштанд ва миёни дастовардҳои касибии халқҳои ҷаҳон бо вижагии худ фарқ мекунанд. Намунаи ин дастоварҳо, ки дар натиҷаи кӯшишҳои бостоншиносӣ дарёфт гардидаанд, дар осорхонаҳои кишвар ва берун аз он ба маърази тамошо гузошта шудаанд. Аз ҷониби дигар, ҳунарварони мардумӣ имрӯз низ анъанаҳои санъати касибиро идома медиҳанд, ки дар ин миён читгарон, аҷубасозон, куллогарон ва оҳангарони истаравшанӣ, заргарон ва дӯзандагони кӯлобӣ, намадрезон, ҷуроббофон ва созтарошони бадахшонӣ, зардӯзон ва қолинбофони водии Ҳисор, кандакорони Конибодому Исфара ва ғайраро ёдрас шудан ба маврид аст. Анъанаҳои ҳунарварии тоҷикон имрӯз на танҳо дар чорабиниҳои фарҳангии дохили кишвар, балки берун аз он низ ба маърази тамошо гузошта шуда, бинандаро мафтун месозанд. Дар иншооти меъморие, ки имрӯз дар кишвар бино мешаванд, маҳсули дасти ҳунармандони ватаниро баръало эҳсос намудан мумкин аст. Бунёди босуръати ҷойхонаҳои ороишӣ бо нақшу нигор ва кандакории миллии дорои ҳазорон ҷойи нишаст дар шаҳрҳои Душанбе, Хоруғ, Данғара, Кӯлоб, Истаравшан, Хучанд, Исфара, Панҷакент ва ғайраҳо на танҳо ҷойи тановули таомҳои миллӣ, балки мавзеи тамошобобу دیدани маҳсуб меёбанд. Маҳсули дасти касибону ҳунармандони тоҷик ҷолибу دیدани буда, на танҳо дар дохили мамлакат, балки берун аз он низ харидорони зиёд дорад. [3,145]

Чашну маросимҳо ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик, аз қабилҳои Наврӯз, Меҳргон, Сада, Сайри лола, маросими тӯйи арусӣ, маросимҳои дигари оилавӣ ва ғайра таҷассумгари фарҳангу фароғати мардуми мо мебошанд. Ин зухуроти фарҳангии мардуми мо саршор аз лаҳзаҳои фараҳбахш, ба монанди намоиши бозиҳои миллӣ дар шакли гуштини миллӣ, бузқашӣ, пойга, машшоқӣ, рақсу суруд, базм, ҳазлу шӯҳӣ ва ғайра ҳеч гоҳ аз назари сайёҳон дур буда наметавонад ва баръакс, омили ҷалби ҳарчи бештари сайёҳон ба Тоҷикистон мебошанд.

Санъати тасвирии халқи тоҷик решаҳои қадимӣ дорад. Камолиддини Беҳзод ҳамчун поягузори санъати тасвирии касбӣ на танҳо дар Тоҷикистон, балки берун аз маъруфу машҳур аст. Намунаҳои мухталифи санъати тасвирие, ки дар натиҷаи кӯшишҳои бостонӣ аз минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон бозёфт гардидаанд, шаҳодати онанд, ки ин зухуроти фарҳангии тоҷикон ҳанӯз аз миёнаҳои ҳазорсолаи IV пеш аз милод сарчашма мегиранд. Офаридаҳои санъатварони тоҷик дар жанри санъати тасвирӣ дар намоишгоҳҳои ҷаҳонӣ дили ҳазорон тамошобинро тасхир мекунад.

Санъати мусиқии тоҷикон беҳамтоост. Имрӯз тоҷикистониён бо поягузори мусиқии касбии хеш Борбади марвазӣ ифтихордоранд.

Мусиқии миллии тоҷикон - «Шашмақом» ва «Фалак» кайҳо боз ҳамчун ганҷинаи тиллоии фарҳанги ҷаҳонӣ эътироф гардидааст, ки фазои фарҳангии кишварро ҷилои тоза мебахшанд. Аз ҷониби Ҳукумати мамлакат расман эълон гардидани рӯзҳои «Шашмақом» (12 май) ва «Фалак» (10 октябр) ва бад-ин васила тавачҷӯҳи бештар ба фарҳанги мусиқии миллӣ на танҳо барои Тоҷикистон, балки барои ҷаҳониён-ихлосмандони фарҳанги миллии тоҷикон воқеаи фараҳбахш маҳсуб меёбад.

Гӯруғлисарой аз намунаҳои санъати мусиқӣ ва овозхонии тоҷикон буда, имрӯз аз ҷониби ҳунармандони кишвар ҳифз ва пешкаши мардум гардонида мешавад.

Эҳёи ҷашну маросимҳо, анъанаҳои миллӣ, ёдгориҳои таърихӣ-фарҳангӣ, фарҳанги шаҳрсозӣ ва тавачҷуҳи беандозаи Ҳукумати мамлакат гувоҳӣ аз он медиҳад, ки дар ояндаи наздиктарин фазои фарҳангии Тоҷикистон боз ҳам бою рангинтар гардида, Тоҷикистон ба мақонни сайру саёҳат табдил хоҳад ёфт.

Ҷиҳати рушди сайёҳии фарҳангӣ ва пешкаши ҷаҳониён гардонидани дастовардҳои фарҳангии халқи тоҷик чунин корҳоро бояд анҷом дод:

- таҳияи стратегияи рушди комплекси сайёҳӣ-рекреатсионии Тоҷикистон бо дарназардошти иқтидори фарҳангии мамлакат ва татбиқи амалии он;
- табдили муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ ва мувофиқсозии фаъолияти онҳо ба меъёрҳои байналмилалӣ;
- густариши доираҳои хизматрасонӣ дар шаҳрҳо ва мавзеҳои таърихӣ фарҳангии дорои аҳамияти сайёҳӣ;
- баргузори мунтазами фестивали ҷашнвораҳои миллӣ ва байналмилалӣ дар Тоҷикистон;
- ҷопи роҳнамоҳо, буклетҳо, варақаҳои иттилоотӣ-тасвирӣ роҷеъ ба дастовардҳои фарҳанги миллӣ;
- тарғиби ҳарчи бештари дастовардҳои фарҳанги миллӣ ба воситаи шабақаҳои иттилоотии ҷаҳонӣ, бахусус Интернет;
- таъмини ширкати фарҳангӣ ва санъатварони тоҷик дар ҳамоишу ҷашнвораҳои байналмилалӣ.

Адабиёт

1. Гафуров Б.Г. Таджики: Древнейшая, древняя и средневековая история. Книга. II. - Душанбе: Ирфон, 1989.- 480 с.
2. Глобальный этический кодекс туризма/ Одобрен на Генеральной ассамблее Всемирной туристской организации (ВТО) в Сантьяго (Чили) 1 октября 1999 г.
3. Қодиров Ф.С. Ҳунарҳои мардумӣ-омили тарбияи завқи бадеӣ.-Душанбе: «Адабиёти бачагона», 2014.-144 с.
4. Хамдамов Б.О., Кодирова М.И. Туристские ресурсы Таджикистана. -Душанбе: Ирфон, 2013.-с.44-49
5. Самобытная древняя культура Таджикистана. -Манбаъ: <http://www.advantour.com/rus/tajikistan/culture.htm>.
6. Обычаи и традиции Таджикистана.- Манбаъ: <http://www.centralasia-travel.com/ru/countries/tajikistan/custom>.
7. История и культура таджикского народа.- Манбаъ: <http://narodudm.unatlib.org.ru/istoriya-i-kultura-tadzhikskogo-naroda>.
8. Литература и искусство таджиков. Фольклор и литература.-Манбаъ: <http://lib7.com/narody-srednej-azii-i-kazahstana/1556-literatura-i-iskusstvo-tadzhikov-folklor-i-literatura.html>

УДК 338.2

МОРОЗОВА Н.Н.,

доцент кафедры экономики предприятий
Академии управления при Президенте Республики Беларусь,
канд. экон. наук, доцент,
morozova7373@mail.ru

ТЕРЕЩЕНКО Е. А.,

студентка 3 курса
факультета инновационной подготовки
Академии управления при Президенте Республики Беларусь,
elizaveta2201@gmail.com

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИННОВАЦИОННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ
В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ**

Аннотация

В статье раскрываются инновации в построении цифровой экономики в зарубежных странах. Особая роль отводится развитию цифровой экономики в Республике Таджикистан. В заключении автор приводят основные направления развития инновационных технологий в Республике Беларусь.

***Ключевые слова:** инновационная деятельность, промышленность, научно-технический прогресс, наукоёмкость, конкурентоспособность, машиностроение, информационные технологии, интеллектуальный потенциал.*

МОРОЗОВА Н.Н.,

дотсенти кафедры іктисодіёти муассисаҳои Академія ідоракуні назды
Прэзідэнта Чумхурыі Беларус, н.і.і., дотсент,
morozova7373@mail.ru

ТЕРЕЩЕНКО Е. А.,

донишчўи соли 3-юми
факультэти тайёрыі інноватсіоніі Академія ідоракуні
назды Прэзідэнта Чумхурыі Беларус,

elizaveta2201@gmail.com

**Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба фаъолияти
инноватсионӣ дар шароити рақамикунии иқтисодиёт**

Аннотатсия

Дар мақола фаъолияти инноватсионӣ оид ба ташкили иқтисодиёти рақамӣ дар кишварҳои хориҷӣ баррасӣ мегардад. Ба масъалаи рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам, таваҷҷуҳи махсус дода шудааст. Дар хотима муаллифон самтҳои асосии рушди технологияҳои инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Беларусро номбар кардаанд.

Калидвожаҳо: фаъолияти инноватсионӣ, саноат, пешрафти илмию техникӣ, рақобатпазирӣ, мошинсозӣ, технологияҳои иттилоотӣ, иқтидори билқувваи зеҳнӣ.

N.N. MOROZOVA,

Associate Professor of Business Economy Department of Academy of Administration under the President of the Republic of Belarus, Candidate in Economy, Docent

Email: morozova7373@mail.ru

E.A. TERESHENKO,

Third year student of Faculty of innovative training of Academy of Administration under the President of the Republic of Belarus,

elizaveta2201@gmail.com

**Foreign countries experience on innovative activity of enterprises
in conditions of economy digitalization**

Annotation

The article reveals the innovations in building of digital economy in foreign countries. Development of digital economy in the Republic of Tajikistan has a special role in the article. In conclusion, the authors give main directions of innovative technology development in the Republic of Belarus.

Key words: innovative activity, industry, progress in science and technology, knowledge-based, competitiveness, machinery, informational technologies, intellectual potential.

Введение

В современных условиях темпы развития экономики в наибольшей степени зависят от достижений научно-технического прогресса, а их практическое воплощение значительно упрощает выполнение множества трудоемких задач, делает возможным производство продукции, ранее недоступной вследствие технологического несовершенства. В общемировых масштабах и в рамках отдельных государств всё более и более актуальным становится внедрение инноваций и, в частности, информационных технологий, энергоэффективных и экологичных производств. Высокая конкуренция в разных сферах заставляет организации привлекать инвестиции с помощью дополнительных факторов, которыми как раз и являются вышеназванные технологии.

Одним из перспективных вариантов для мировой экономики по части стимулирования, активизации и решения проблем промышленности является следование по пути передовых зарубежных государств. Так, в развитых экономиках мира и развивающихся государствах большое внимание уделяется стимулированию инновационных процессов. Лидерами по расходам на НИОКР в % к ВВП за 2015 год были: Израиль 4,3%; Южная Корея (4,2%); Япония (3,3%); Финляндия, Германия и США по 2,9%. Позиции стран СНГ по затратам на НИОКР следующие: Россия имеет значение 1,1% к ВВП, Беларусь – 0,5%, Казахстан – 0,2% [1]. Потому Республике Беларусь в процессе модернизации промышленной сферы необходимо перенимать как опыт союзных государств, так и наиболее развитых стран, уделяющей данной сфере большое внимание в процессе стратегического планирования.

Основная часть

Большая часть достижений научно-технического прогресса приходится на сферы, создающие активную часть основного капитала экономики – машиностроение. Продукция этого вида экономической деятельности, включающая в себя машины и оборудование различных сфер применения, транспортные средства, агрегаты, приборы, которые в процессе инвестиционно-строительной деятельности трансформируются в основной капитал экономики, тем самым формируя производственный аппарат страны.

Машиностроение занимает одну из наиболее весомых частей в структуре обрабатывающей промышленности. Важной задачей этого вида деятельности является реализация достижений научно-технического прогресса, обеспечение комплексной механизации и автоматизации производства, снабжение народнохозяйственных сфер новой техникой, удовлетворение населения современными потребительскими товарами. Исходя из данных статистики по объему валового выпуска за год, крупнейшими мировыми центрами машиностроения являются: Европейский союз (502,1 млрд. долл. в 2014 г.), Китай (480,6 млрд. долл.), США (221,6 млрд. долл.) и Япония (151,9 млрд. долл.) [2]. Основой для развития экономики, как показал опыт Китая, явилась выработка приоритетных направлений: снижение до 30 % уровня зависимости страны от иностранных технологий; повышение затрат на НИОКР до 2,5 % ВВП; увеличение вклада наукоёмких производств в экономическое развитие – до 60 % [3, с.114]. С учетом современного состояния особенно актуальным становится решение вопроса развития национального машиностроения. Одним из перспективных вариантов для мировой экономики по части стимулирования, активизации и решения проблем машиностроения является следование по пути передовых зарубежных

государств. Так, в развитых экономиках мира и развивающихся государствах большое внимание уделяется стимулированию инновационных процессов и активизации машиностроения.

С целью детального анализа инновационной деятельности зарубежных предприятий были выбраны следующие высокоразвитые страны: США, Япония, Германия, Россия, где машиностроение выступает основой рынка промышленности [4]. Эффективность производства зависит, в первую очередь, от прогрессивности машин и оборудования, которыми снабжены предприятия, а, во-вторых, от принципов управления, используемых на микроуровне. Выводы из исследования зарубежного рынка машиностроения представлены в табл. 1.

Машиностроение Таджикистана создано во времена бывшего СССР для обеспечения потребностей республики и других среднеазиатских республик. Предприятия машиностроения в городах Душанбе, Куляб, Худжанд и Канибадам производили машины и запчасти для сельского хозяйства [5].

В результате развития в 70-80-х гг. машиностроительной промышленности, Таджикистан стал вывозить в другие экономические районы страны ткацкие станки, нефтеаппаратуру, кабельные изделия, трансформаторы и т.д.

Так, ткацкие станки поставлялись предприятиям текстильной промышленности РСФСР и Узбекской ССР, запасные части к тракторам и автомобилям, вентили и клапаны для нефтедобывающей и газовой промышленности – во все союзные республики; силовые трансформаторы – на Украину, в Беларусь, Грузию, Азербайджан, Литву, Эстонию, Молдавию; электронные – во все республики Закавказья, Казахстан.

В 70-80-е гг. в Таджикистане более высокими темпами развивались цветная металлургия, химическая промышленность, численность занятых в них возросла в несколько раз, в то же время легкая и пищевая промышленность, машиностроение и металлообработка развивалась медленнее, т.е. проблема вовлечения трудовых ресурсов в общественное производство не была решена [5].

На первый взгляд, развитие и размещение в Таджикистане таких отраслей промышленности, как химическая и алюминиевая, серьезно повлияли на уровень экономического роста и появлении качественно нового отряда рабочих-металлургов. Но решения экономических проблем и защита социальных интересов республики, таких как, проблема занятости населения, должна была решаться не только созданием крупных промышленных гигантов, а именно улучшением показателя трудоемкости. Развитие крупных производств можно было обеспечить за счет строительства трудоемких, землесберегающих машиностроительных предприятий.

В этом отношении было наиболее предпочтительно из традиционных производств развивать предприятия, выпускающие оборудования для легкой и пищевой промышленности и комплектующие изделия для сельскохозяйственной техники, а из новых целесообразно размещение высокотрудоемких сборочных машиностроительных предприятий электротехнического, приборостроительного и радиотехнического направления, выпускающих продукцию межрайонного значения. Однако, развитие и размещение этих производств в республике, как считалось якобы некоторыми специалистами, затруднено, в

связи с отсутствием высококвалифицированных кадров, сложностью технологического процесса и т.д. Следует подчеркнуть особо то, что в силу массового и поточного производства на предприятиях этих отраслей распространено узкофункциональное разделение труда, производство сложной продукции разделялось бы на простейшие операции, требующие умения выполнять лишь отдельные из них.

В условиях всеобщего среднего образования и ускорения профессионально-технической подготовки, большого притока трудоспособного населения и остроты решения проблемы его занятости, развитие указанных высокотрудоемких производств в Таджикистане, больше всего соответствовало бы требованию времени, чем развитию высокофондоэнергоёмких производств, существенно воздействующих на окружающую среду в густонаселенном районе.

С другой стороны, не на должном уровне использовались и уже имеющиеся производственные мощности. Поэтому руководство Таджикистана не раз указывало на то, что местные органы, добиваясь открытия на своей территории филиалов предприятий, порой забывают позаботиться о подготовке для них квалифицированных рабочих кадров. На многих предприятиях, где можно было бы организовать работу в две смены, оборудование даже в одну смену не было загружено полностью.

Согласно заседанию белорусско-таджикской межправительственной комиссии по вопросам торгово-экономического сотрудничества в апреле 2019 года, Беларусь и Таджикистан будут активно развивать сотрудничество в сферах машиностроения и сельского хозяйства. Товарооборот между странами в 2018 году составил \$37,4 млн. Большой спектр белорусских товаров уже положительно зарекомендовал себя на таджикском рынке: тракторы и седельные тягачи, ДСП, ДВП, ковры и напольные покрытия, полиацетали и полиэфир, шины [6].

Развитие инновационной сферы машиностроения в направлении широкого освоения прогрессивных технологий обеспечит переход на качественно новый уровень промышленного производства. Широкое внедрение технологий и оборудования нового поколения позволит достичь такого уровня экологической безопасности, ресурсо- и энергосбережения, качества выпускаемой продукции, которые могут способствовать существенному повышению степени импортозамещения и конкурентоспособности на внешнем рынке продукции машиностроения.

Заключение

Изучив опыт зарубежных стран, делаем вывод, что данные инновации можно внедрить на таких белорусских предприятиях, как ОАО «МАЗ», ООО «БелАЗ», ОАО «Минский тракторный завод», ОАО «Амкодор», ПО «Гомсельмаш». Республика Беларусь в процессе модернизации промышленности в полной мере может опираться на опыт зарубежных стран в сфере привлечения внешних инвестиций и внедрения экологичных и энергоэффективных инноваций в промышленности. Однако для получения наиболее эффективных результатов данные процессы должны происходить при взаимной заинтересованности и совместной деятельности всех субъектов экономики Республики Беларусь [7]. Среди важнейших мер, способствующих развитию инновационной деятельности промышленных предприятий Республики Беларусь, выделяются:

- создание комплексной программы реиндустриализации белорусской промышленности с долгосрочным горизонтом планирования и с учетом межотраслевых потребностей при ставке на поддержку именно отечественных предприятий;
- создание или возрождение системы общенациональных центров технических и технологических компетенций на базе государственных университетов, отраслевых научно-исследовательских институтов и инновационных технопарков;
- повышение требований к уровню локализации производства компаний с участием иностранного капитала как обязательном условии их работы на отечественном рынке и отказ от льготных таможенных режимов для них в будущем;
- выделение из предприятий промышленного комплекса технологически развитых предприятий или создания на их основе новых компаний, способных работать на массовых рынках и в конкурентных условиях;
- применение цифровых технологий при проектировании и выпуске продукции как обязательном условии проведения НИОКР за счет средств госбюджета, развития индустриальных технопарков.
- создание отечественных облачных платформ для сетевого взаимодействия между промышленными компаниями, а также правовое регулирование их работы с зарубежными платформами, с целью обеспечения требований безопасности.

Безусловно, данные меры должны быть увязаны с другими мероприятиями макроэкономического характера, включая правовую, налоговую, таможенную политику.

В заключении отметим, что Республика Беларусь нуждается в коренном изменении вектора развития промышленной политики. Новая политика должна решить три кардинальные задачи:

- 1) запустить процесс реиндустриализации белорусской промышленности на основе возрождения отечественного выпуска высокопроизводительных машин и оборудования, требующихся для модернизации всех отраслей экономики;
- 2) направить развитие промышленности на ускоренное инновационное и технологическое совершенствование через формирование механизмов координации взаимодействия университетских центров, индустриальных парков и отраслевых центров прикладной науки;
- 3) формирование и утверждение национальной промышленной Программы, учитывающей стратегические приоритеты защиты и усиления статуса отечественного производственного сектора, роста экономики, повышения производительности отраслей и получения максимальных преимуществ от цифровизации экономики.

По нашему мнению, наращивание промышленных и научных компетенций в машиностроении, производстве цифрового электронного и ИКТ-оборудования является залогом успеха цифровизации, повышения добавленной стоимости, создаваемой внутри страны, появления высокотехнологичных компаний и разработок, обеспечения дальнейшего роста производительности и непрерывного научного и технологического прогресса, что является важнейшим залогом роста экономики и национального благосостояния страны.

Литература

1. Расходы на НИОКР, в % к ВВП [Электронный ресурс] / Информационный ресурс «Кноема». – Москва, 2017. – URL: <https://knoema.ru/atlas/topics/>. (дата обращения: 04.10.2019).

2. World development indicators 2015 (English) [Electronic resource]. –URL: <http://documents.worldbank.org/curated/World-development-indicators-2015>. (mode of access: 04.10.2019).

3. Морозова Н.Н. Развитие человеческого потенциала в инновационной экономике: опыт Китая / Н.Н. Морозова // Проблемы прогнозирования и государственного регулирования социально-экономического развития: материалы XVIII Междунар. науч. конф., Минск, 19-20 окт. 2017 г. В 3 т. Т. 2 / редкол.: В.В. Пинигин [и др.]. – Минск: НИЭИ М-ва экономики Респ. Беларусь, 2017. – С. 114-115.

4. World Manufacturing Production Statistics for Quarter II, 2018 [Электронный ресурс]. – <https://www.unido.org/sites/default/files/files/2018-09/World>. (дата обращения: 04.10.2019).

5. Машиностроение Таджикистана [Электронный ресурс] / Информационно-познавательный портал о Таджикистане. – URL: <https://www.tajik-gateway.org/wp/industry/mashinostroenie-tadzhikistana/>. (дата обращения): 20.10. 2019).

6. Белорусское телеграфное агентство «БЕЛТА» [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/belarus-i-tadzhikistan-budut-razvivat-sotrudnichestvo-v-mashinostroenii-i-selskom-hozjajstve-344531-2019/>. (дата обращения: 20.10. 2019).

7. Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.belstat.gov.by/>. (дата обращения: 04.10.2019).

НОСИРОВ МИРШАРОБ САНГИНОВИЧ,

муаллими калони кафедраи идорақунии захираҳои инсонии
Донишқадаи идорақунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33,
тел.: (+992) 93 999 60 92

**МАВҚЕИ ҶУҒРОФӢ, ТАЪРИХИ ТАЪСИСӢ ВА ТАРКИБИ
ЭТНИКИИ СОКИНОНИ НОҲИЯИ ДЕВАШТИЧ**

Аннотатсия

Топонимика як баҳши муҳими забоншиносӣ буда, ба пажӯҳиши номҳои ҷуғрофии маҳалҳо ихтисос дорад. Таҳаввулоти гуногуни этникие, ки бо мурури замон дар натиҷаи рӯйдодҳои таърихӣ иҷтимоӣ ва ё ҳаводиси табиӣ дар ин ё он минтақа ба вуқӯ меояд, осори худро баъзан дар номҳои ҷуғрофӣ мегузорад.

Омӯзиш ва таҳқиқи топонимикаи маҳалҳои аҳолинишини кишвар барои равшан намудани бисёр саҳифаҳои норавшани таърихи фарҳанг ва тамаддуни сокинони он дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ мусоидат карда, яке аз омилҳои муҳими худшиносии миллат ба шумор меравад.

Вожаҳои калидӣ: *топонимика, забоншиносӣ, таҳаввулот, деҳа, минтақа, ноҳия, волост, округ, тақсимоти ҳудудӣ, шаҳрак, ҷамоати деҳот, маҳалли аҳолинишин, таркиби этникӣ, аҳоли, барӯйхатгирӣ, барҳам додан, ҳамроҳ кардан, нишонаи антропометрӣ, сарчашмаи хаттӣ, истихроҷ ва коркарди оҳан, фарзия, далели муътамад*

НОСИРОВ МИРШАРОБ САНГИНОВИЧ,

старший преподаватель кафедры управления человеческими ресурсами
Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734003, г. Душанбе, улица Саида Носира 33,
тел.: (+992) 93 999 60 92

**Географическое расположение, история образования
и этнический состав жителей района Деваштич**

Аннотация

Топонимика как важная часть языкознания специализируется изучением географических названий. Различные этнические изменения, которые происходят на протяжении веков в результате исторических и социальных потрясений и природных катаклизмов в том или ином регионе, иногда оставляют след в географических названиях территорий.

Изучение и исследование топонимика населённых пунктов страны, способствует освещению неизвестных страниц истории и культуры, проживающих на этой территории

народов на различных этапах истории, и является важным фактором национального самосознания.

Ключевые слова: *топонимика, языкознание, преобразования, село, регион, район, волость, округ, территориальное деление, посёлок, сельский джамоат, населенный пункт, этнический состав, население, перепись, ликвидация, присоединение, антропометрический признак, письменный источник, выработка и переработка железа, гипотеза, достоверный факт*

NOSIROV MIRSHAROB SANGINOVICH,

senior Lecturer of Human Resources Department
of Institute for Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 93 999 60 92

Geographical location, history and ethnicity of the people of Devashnich region

Annotation

Toponymy as an important part of linguistics specializes in study of geographical names. Different ethnical changes, which take place during the centuries as a result of historical and social breakdowns and natural disasters in any region sometimes leave a trail in geographical names of territories.

The study of toponymy of human settlements of the country contribute to lightening of unknown pages of history and culture of the peoples living in this territory on different stages of history, and it is important factor of national identity.

Keywords: *toponymy, linguistics, transformation, village, region, district, territorial division, jamoat, human settlement, ethnicity, population, census, liquidation, accession, anthropometric sign, written sources, development and reprocessing of iron, hypothesis, strict proof.*

Ноҳияи Деваштич бо масоҳати 1588,7 км², дар доманаи қаторкӯҳҳои Туркистон (ё дар ғӯиши сокинони маҳал кӯҳи Куромос Н.М.) ва самти ҷанубу шарқии водии Фарғона ҷойгир буда, дар шимол бо ноҳияҳои Зафаробод ва ноҳияи Спитамен, дар ғарб бо ноҳияи Истаравшан ва ноҳияи Шахристон, дар ҷануб бо ноҳияи Айнӣ ва ноҳияи Кӯхистони Мастҷоҳ ҳамсоя ва аз тарафи шарқ бо ноҳияи Лайлаки вилояти Бодканди Қирғизистон ҳаммарз аст. [ЭСТ.Ҷ.8, 865].

Тақсимои ҳудудиву маъмурии ноҳия, асосан аз солҳои 20-уми асри ХХ оғоз ёфта, то имрӯз ҷандин маротиба тағйир ёфтааст.

Дар солҳои 1924-1929, ки Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ба ҳайати ҶШС Ўзбекистон дохил мешуд, дар ҳудуди имрӯзаи ноҳияи Деваштич волостҳои Ғонҷӣ, Басманда ва Далён ташкил шуда буданд, ки ба ҳайати вилояти Ўротеппа шомил буданд. Солҳои 1929-30 вилояти Ўротеппа ба округи Ўротеппа табдил дода шуда, дар ҳудуди он ноҳияҳои нав, аз ҷумла ноҳияҳои Ғонҷӣ, Далён ва Басманда ташкил карда шуданд, ки ин ноҳияҳо дар ҳудуди имрӯзаи ноҳияи имрӯзаи Деваштич воқеъ буданд.

Аз соли 1932 то соли 1944 ҳудуди ноҳияи Ғонҷӣ ба ноҳияи Ўротеппа ҳамроҳ карда шуда, ноҳияи Ғонҷӣ барҳам дода шуд ва ҳудуди ноҳияи Далён бошад, ба ноҳияи навтаъсиси Шаҳристон ҳамроҳ карда шуд. Ҳудуди ноҳияи Басманда ва қисми ҳудуди ноҳияи Ғонҷӣ ба ноҳияи навтаъсиси Калининобод ҳамроҳ карда шуд.

То соли 1958 як қисми ҳудуди имрӯзаи ноҳияи Деваштич ба ҳайати ноҳияи Ўротеппа дохил мешуд.

30 сентябри соли 1958 бо фармони Президиуми Шӯрои Олии РСС Тоҷикистон ноҳияи Шаҳристон барҳам дода шуда, ноҳияи Ғонҷӣ ташкил карда шуд ва як қисми ҳудуди ноҳияи Шаҳристон ба ҳудуди ноҳияи Ғонҷӣ ҳамроҳ карда шуд. [Ведомостҳои Совети Олии РСС Тоҷикистон. – 1958. – №12. – с.313].

Бо фармони Президиуми Шӯрои Олии РСС Тоҷикистон аз 4 январи соли 1963 ноҳияи Ғонҷӣ ба ноҳияи Ўротеппа муттаҳид карда шуд. [Ведомостҳои Совети Олии РСС Тоҷикистон. – 1963. – №2. – с.54-56].

Ниҳоят, бо фармони Президиуми Шӯрои Олии РСС Тоҷикистон аз 6 январи соли 1965 ноҳияи Ғонҷӣ бо ҳудуди имрӯзаи он аз нав ташкил карда шуд. [Ведомостҳои Совети Олии РСС Тоҷикистон. – 1965. – №2. – с.18-20].

Ноҳия аз як шаҳрак, 7 ҷамоати деҳот ва 56 маҳалли аҳолинишин иборат мебошад. [ЭСТҶ.8, 865].

Бо қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 март соли 2012 таҳти № 306 номҳои ҷамоатҳои деҳот ва баъзе аз маҳалҳои аҳолинишин ба тариқи зерин иваз карда шуд :

Номи Ҷамоати деҳоти Овҷӣ ба Ҷамоати деҳоти Ваҳдат, ҷамоати деҳоти Калининобод ба ҷамоати Исмоили Сомонӣ;

деҳаи Кўчкина ба деҳаи Нурободи деҳоти Мучун;

деҳаи Кенагас ба деҳаи Меҳрободи деҳоти Мучун;

деҳаи Уртақўрғон ба деҳаи Ҳазорчашмаи деҳоти Мучун;

деҳаи Бешкал ба деҳаи Панҷбоғи деҳоти Мучун;

деҳаи Чағат ба деҳаи Гулшани деҳоти Мучун;

деҳаи Иторҷӣ ба деҳаи Истиқлоли деҳоти Мучун;

деҳаи Анбаргаз ба деҳаи Анбарини деҳоти Мучун;

деҳаи Манғит ба деҳаи Зароби деҳоти Мучун;

деҳаи Янгиариқи Поён ба деҳаи Зарнисори деҳоти Ғазантарак;

деҳаи Қаробўин ба деҳаи Гулободи деҳоти Ғазантарак;

деҳаи Янгиариқи Боло ба деҳаи Дархони деҳоти Калининобод;

деҳаи Дам ба деҳаи Бахти деҳоти Яхтан;

деҳаи Хуштоири Ҷар ба деҳаи Хоҷа Тоҳири деҳоти Яхтан;

деҳаи Ҷари Ғуломкуш ба деҳаи Боғистони деҳоти Яхтан;

деҳаи Қизилӣ ба деҳаи Лолазори деҳоти Яхтан;

деҳаи Қийғир ба деҳаи Шоҳини деҳоти Яхтан;

деҳаи Мўрияк ба деҳаи Офтобрӯи деҳоти Росровут; [Садои мардум №41 (2868) аз 10 апрели соли 2012]

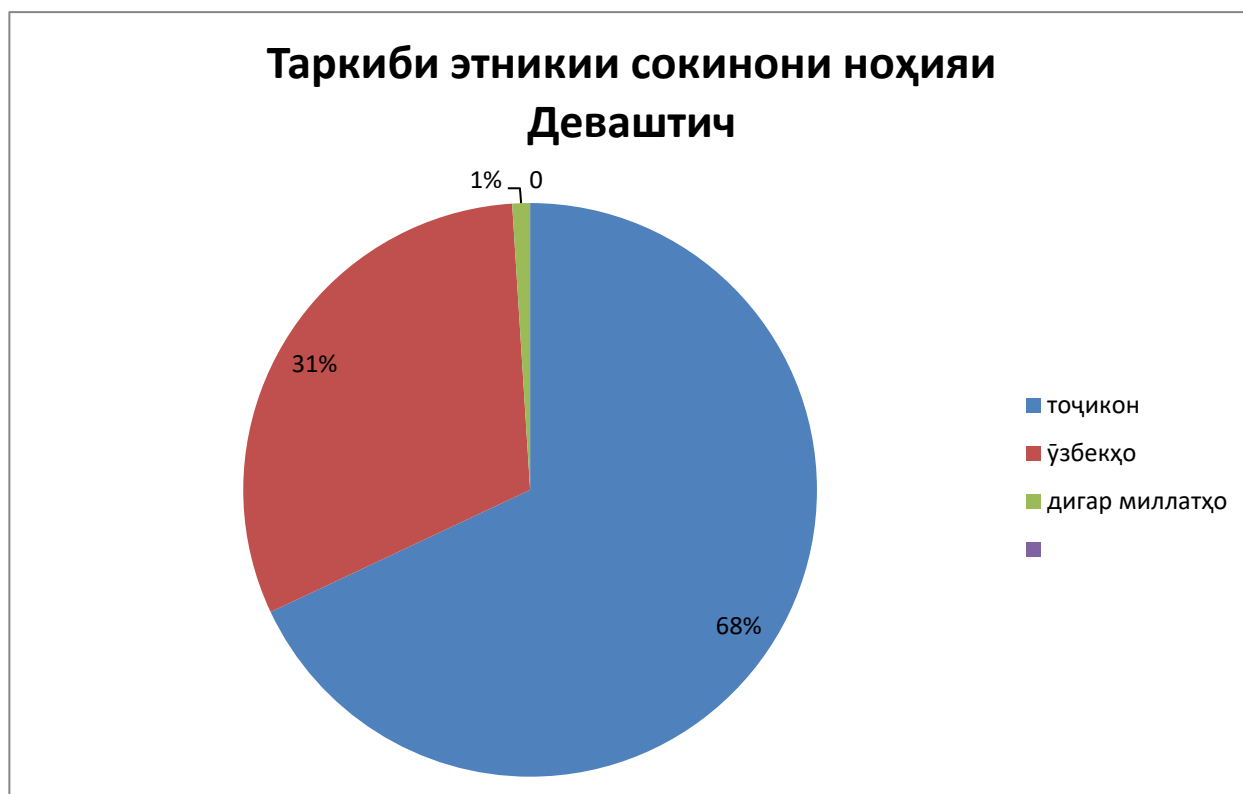
Ҷамчунин иваз намудани номи деҳаҳои Калининобод ба Дехқонобод ва Ҷўянҷӣ ба Ҷўянгарон дар назар аст.

Бо қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 март соли 2016 таҳти № 20 номи ноҳияи Ғонҷӣ ба ноҳияи Деваштич табдил дода шуд. [Садои мардум, №41 (2868) аз 10 апрели соли 2012]

Мувофиқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳолии ноҳия то 1 январи соли 2018 аз 165,7х. нафар иборат мебошад [Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2018, с.: 19]

Таркиби аҳолии ноҳияро асосан тоҷикон ва ўзбекон ташкил медиҳанд. Мувофиқи маълумоти расмии Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Деваштич, ки дар “Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии ноҳияи Ғонҷӣ барои солҳои 2011-2015” бо қарори Маҷлиси вакилони ноҳияи Ғонҷӣ аз 30 июли соли 2011 таҳти № 65 қабул гардидааст, оид ба таркиби этникии аҳолии ноҳияи Деваштич маълумоти зерин оварда шудааст:

[Барнома.: 12]

Муҳаққиқ Б.Р.Турсунов дар мақолаи худ таҳти унвони “Таркиби этникии аҳолии Тоҷикистони шимолӣ дар асрҳои XVII-XIX” маълумоти олими рус В.И.Бушковро оварда, навиштааст: “В.И. Бушков таркиби аҳолии Уструшанро ба таври зерин муайян кардааст: дар ноҳияҳои Ўротеппа ва Шаҳристон тоҷикон 78,86%, ўзбекон 32,82%, қирғизҳо 1,44%-и шумораи умумии аҳолиро ташкил медиҳанд. (Яъне, замони ҳозира-Н.М). Дар ноҳияи Ғонҷӣ (Деваштичи муосир) тоҷикон 51,8 %, ўзбекон 47,6 %, қирғизҳо 0,6 %-и шумораи умумии аҳолиро ташкил медиҳанд” (Яъне, замони гузашта М.Н).[Турсунов :19]

Мутаассифона, Б.Р.Турсунов, дақиқан ба қадом давра мутааллиқ будани ин маълумоти В.И.Бушковро зикр накардааст ва дар шарҳ(қавсайн) “Деваштичи муосир” навиштани муаллиф маъноӣ онро дорад, ки ин маълумот ба ҳудуди имрӯзаи ноҳияи Деваштич дахл дорад. Ҳол он ки маълумоти В.И. Бушков аз маводҳои ба рӯйхатгирии умумитифоқии соли 1926 (шояд аз аввалин саршумории аҳоли дар замони шӯравӣ дар ҶМШС Тоҷикистон бошад-М.Н) мебошад. [Бушков В.И,с. 30; Материалы: Всесоюзной переписи 1926 г. в Узбекской ССР. Вып. 1. Поселенные итоги. Самарканд, 1927. С. 169—

170, 178—183; Вып. 2. Поселенные итоги Таджикской АССР. Самарканд, 1927. С. 143—155]. Дар он айём дар худуди имрӯзаи ноҳияи Деваштич волостҳои Ғонҷӣ, Басманда ва Далён ташкил шуда буданд, аз ин рӯ, таносуби таркибии этникии онвақтаро ба ноҳияҳои Ҷротеппа (Истаравшан), Шахристон ва Деваштичи имрӯза нисбат додан нашоҷад ва он маълумотҳо ҳама ба замони гузашта тааллуқ доранд.

Ноҳия шартан ба ду минтақа: боло (чанубӣ) ва поён (шимолӣ) чудо мешавад. Ба минтақаи боло ҷамоатҳои деҳоти Дахкат, Ваҳдат, Ҷамоати деҳоти Исмоили Сомонӣ, Далён ва Мучун дохил мешаванд. Минтақаи боло ба ғайр аз ҷамоатҳои Далён ва Мучун, қисман дар доманаи қаторкӯҳҳои Туркистон ва қисман дар дараҳои ин қаторкӯҳҳо ҷойгир буда, ҷамоатҳои деҳоти Ғонҷӣ, Ғазантарак, Яхтан дар қисми ҳамвории водии Фарғона ҷойгиранд.

Дар минтақаи боло фақат сокинони ҷамоати деҳоти Мучун ўзбекзабонанд ва деҳаҳои Угук, Овҷӣ, Метк, Росровут, Дахкат, Хишекат, Качровут, Сурхоб дар дараҳои кӯҳистон воқеъ шудаанд ва сокинони деҳаҳои номбурда аз рӯйи бисёр вижагиҳо, аз ҷумла, ғуишу лаҳҷа, расму ойин, тарзи зиндагӣ аз бошандагони минтақаи поёнии ноҳия фарқ карда, бештар ба сабки наздик ба шеваҳои марказии забони тоҷикӣ (водии Ҳисору Рашт) гуфтугӯ мекунанд. Ҷой надоштани талаффузи садоноки *ӯ*, возеҳ талаффуз шудани ҳамсадоҳои ҳалқии *ҳ* ва *ъ*, нисбатан камтар итифода шудани калимаҳои иқтибосии туркию ўзбекӣ ва таркиби луғавию сохтори наҳвии ғуиш дар шеваи сокинони ҷамоатҳои деҳоти Росровут, Ваҳдат ва ҷамоати деҳоти Исмоили Сомонӣ далели гуфтаҳои боло шуда метавонанд.

Сокинони кӯҳистони ноҳия, махсусан, деҳоти Угук, Овҷӣ, Метк, Росровут, Качровут, Сурхоб ва Чорбасманда, ки деҳаҳои Басманда, Қалъаи Дўст, Қалъаи Мирзобой, Қалъаи Ҳоҷӣ ва Ҳўҷохову Чўянгаронро дар бар гирифта, дар гузашта Панҷшанбе ном бурда мешуд, симои ориёии худро нисбат ба сокинони минтақаи поёнии ноҳия бештар нигоҳ доштаанд.

Антропологи маъруфи рус Н.А. Дубова дар мақолаи худ “Оид ба масъалаи ташаккули наҷоди помириву бохтарӣ” андешаҳои олимони антрополог А. И. Ярхо, Л. В. Ошанин, Ю. Г. Рычкова, В. П. Алексеев, Т. А. Трофимовро ҳамачониба мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода, дар қатори дигар сокинони Тоҷикистони шимолӣ нишонаҳои антропометрии сокинони деҳоти Дахкат, Метк ва Росровутро ҳам истифода бурда, ба ҷунин хулоса омадааст: “Натиҷаи таҳлили тақсимооти ҷуғрофии нишонаҳои антропометрӣ дар Тоҷикистони шимолӣ нишон медиҳанд, ки дар ин ҳудуд се типи антропологӣ, ки шартан ғарбӣ, марказӣ ва шарқӣ номидан мумкин аст, мавҷуд аст. Навъи охирин, айнан, типи бештар равшани антропологии шимолитоҷикистонӣ мебошад, ки А.П. Пестряков муайян кардааст. Навъи ғарбӣ бо типи чануби (бохтарӣ)-и антропологӣ хусусиятҳои умумиро дорост. Варианти марказӣ натиҷаи омезиши муттасил мебошад, ки то алҳол идома ёфта истодааст.” [Дубова, 38]

Ин андешаи Н.А.Дубоваро В.И. Бушков низ тасдиқ намуда, дар мақолаи худ “Хусусиятҳои ташаккулёбии аҳолии Фарғонаи чанубу шарқӣ (дар мисоли ноҳияи Исфараи вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон) менависад: “Аҳолии Ворух аз рӯйи нишонаҳои антропологӣ бо аҳолии сокинони деҳоте, ки дар поёноби дарё ҷойгир буда, Чоркӯҳ ва Сурх ҳамчунин бо аҳолии соҳили ростии назди Сирдарёи ноҳияи Ашт, ки барои онон ҳаҷми калони сару рӯй, миёна будани токи абрӯ нисбат ба дигар гурӯҳҳо, ки токи абрӯи барҷаста доранд, пешонаи моил, пигментатсияи қавитар хос аст. Ба ин гурӯҳ тоҷикон - сокинони деҳоти Метк ва Росровут наздикӣ доранд, ки дар яқҷоягӣ ононро ба як гурӯҳи баландкӯҳ муттаҳид намудан мумкин аст”. Муаллифи ин таҳқиқоти антропологӣ Н.А.Дубова ҷунин мешуморад, ки ин гурӯҳи тоҷикон бо нишодихандаҳои

антропологӣ ба сокинони қадими Осиёи Миёна (навъи шарқӣ-бахримииёнзаминӣ) наздиканд. Пас, бо итминони комил метавон гуфт, ки сокинони минтақаи кӯхистони ноҳияи Деваштич ба ҷуз сокинони деҳаи Овҷӣ, ки қисман турктаборанд, аз ҷумлаи бошандагони қадимии ин сарзамин мебошанд.

Қобили зикр аст, ки топонимҳо ва таърихи пайдоиши деҳоти ноҳияи Деваштич ҳанӯз ба таври комплексӣ омӯхта нашуда бошад ҳам, оид ба бисёр номвожаҳо, таърихи пайдоиши бисёр маҳалҳои ноҳияи Деваштич маълумоти фаровони пароканда мавҷуданд.

Қадимтарин маълумот дар бораи ноҳияҳои Суғди бостон, аз ҷумла шаҳрҳои Истаравшан дар сарчашмаҳои хаттии юнониён дида мешаванд. А.Р. Аюбов дар ин хусус менависад: “Масъалаи таърихи Истаравшан дар асарҳои муаллифони Юнони қадим инъикос ёфтаанд. Аз ҷумла, маълумоти пурқимматро Арриан мидиҳад, ки лашкаркашиҳои Искандари Мақдунӣ ба Осиёи Марказиро тасвир намудааст. Маълумоти ӯ ба шаҳрҳои Курушкада (Қурқати имрӯза - Н.М.) ва Ғазза (Ғазантараки имрӯза - Н.М.), ҳамчунин ба номҳои қадимаи дарёҳои Сирдарё (Яксарт) ва Зарафшон (Плоитимет) дахлдоранд.” [Аюбов: 20] Аммо дар бораи мавқеи ҷойгиршавии шаҳри Ғазза дар байни олимон, аз ҷумла олимони тоинқилобии рус андешаҳои мухталиф ҷой доштанд. Масалан, В.В. Григорев, А.И. Макшеев шаҳри Ғаззаро дар соҳили Сирдарё, худуди имрӯзаи ноҳияи Спитамен ва дар деҳаи имрӯзаи Ғазантарак тахмин карда буданд, ки номи деҳа ва дар қисми ҷунуби деҳа мавҷуд будани боқимондаҳои қалъаи кӯҳна ба ҳақиқат наздик будани тахмини мазкурро тасдиқ мекунад.

Дар бораи яке аз қадимтарин шаҳрҳои Истаравшани бостон Марсманда низ дар сарчашмаҳои хаттии қадимиву асримиёнагӣ маълумот мавҷуд аст. Аз ҷумла, дар «Китоб - ул- масолик ал-л-мамолик»-и Абӯисҳок-ал-Истаҳрӣ, “Китоб-ул-масолик вал-мамолик”-и географ ва сайёҳони асримиёнагии араб Абулқосим Муҳаммад ибни Ҳавқал ан-Нисибӣ, асари муаллифи номаълум “Худуд-ул-алам - ал - машриқ- вал - мағриб” дар бораи шаҳри қадимии Суғдзамин Марсманда маълумот мавҷуд буда, дар ҳар се сарчашма ҳам дар Марсманда доир шудани бозори калон ва дар рустои Минк коркард шудани оҳан, ки на танҳо Истаравшану Фарғонаро таъмин мекардааст, балки то Хуросону Ироқ ҳам мебардаанд, дарҷ шудааст. Маълумоти ин сарчашмаҳо аз назар ва эътибори муҳаққиқону донишмандон давраҳои мухталиф, ки ба таъриху этнографияи Суғд машғул шудаанд, дар қанор намондааст. Аз ҷумла, В.В. Болдирев, Б.Ғ.Ғафуров, Н.Неъматов, А.Р.Аюбов, А. Абдунабиев, Ю. Беляков, Л. Сверчков ба ҳамин маълумот таъкид карда, оид ба мавқеи ҷойгиршавии Марсманда ва аҳамияти таърихии он дар асрҳои миёна ибрази ақида намудаанд. Аммо, махсусан, таъкид бояд кард, ки оид ба мавқеи ҷойгиршавии Марсманда ихтилофи назар мавҷуд аст.

Аз ҷумла, академик В.В. Бартолд ҷиҳати муайян кардани мавқеи ҷуғрофии Марсманда ибрази ақида намуда, саҳван, мавқеи онро дар болооби Зарафшон тахмин кардааст ва дигар донишмандон низ ба ин андешаи ӯ таъкид карда, баромади вожаи “ Марсманда”-ро аз қадимаи «Варзманда» тахмин кардаанд. [Раҳматов, Аюбов].

Донишмандони тоҷик Н.Т. Раҳимов ва А.Р.Аюбов дар таҳқиқоти худ бо далелу бурҳони муътамад иштибоҳи академик Бартодро исбот намуда, беасос будани фарзияҳои ӯро дар бораи дар болооби Зарафшон мавқеъ доштани Марсманда ва аз вожаи «Варзманда» баромадани топоними «Марсманда»-ро таъкид намудаанд. [Н.Т. Раҳимов, А.Р. Аюбов: 45-48] Оид ба ҳамин масъала Аюбов А.Р. дар пажӯҳиши дигари худ дахл намуда, ба ин масъала пурра равшанӣ андохтааст [А.Р.Аюбов: 55-58]

Академик Н.Неъматов дар асоси маводи бостоншиносии аз ҳудуди Шаҳристон - Кофарқалъа бозёфтгардида далелҳои ба маълумоти сарчашмаҳои асримиёнагӣ мутобиқ, яъне дар деҳаи Минк (Метки имрӯза) пайдо намудани нишонаҳои коркарди фулузотро пайдо намуда, мавқеи Масмандаро дар ҳудуди имрӯзаи деҳаи Басманда муайян намудааст. [Н.Неъматов: 15] Олими русзабони муқими Ҷумҳурии Ўзбекистон - Сверчков Леонид Михайлович дар диссертатсияи номзадии худ, ки "Рустои Мик (МИНК -М.Н.) сарчашмаи таърихи асримиёнагии Уструшан" ном дорад, ба айни ҳамин масъала дахл намуда, аз ҷумла, навиштааст: "Аз сарчашмаҳои хаттии асри X маълум аст, ки коркарди оҳан дар Уструшан дар рустои Минк ва шаҳри Марсманда оҳан истеҳсол мешуд, ки масъалаи муайян намудани мавқеи ҷойгиршавии ин мавзеъҳо алҳол басо ҳалталабу мубрам боқӣ мемонад. Тавваҷуҳ ба ин масъала аз аҳамияти басо калон доштани он дар таърихи Осиёи Миёна ва иртиботи он ба ҳаводиси глобалӣ, ки дар давраи пайдоишу густариши дини ислом дар Шарқи Наздику Миёна ба вуқӯ пайвастанд, алоқаманд аст. Таҳқиқоти бостоншиносӣ дар болооби Зооминсу ва Санзар мавҷудияти як қатор объектҳои коркарди оҳан ва деҳоти маҳсулгардонидашударо муайян карданд, калонтаринаш Мик(МУГ) мебошад" [Сверчков: 70-72]

Аммо олими русзабони сокини Ҷумҳурии Қирғизистон Юрий Беляев дар мақолаи худ "Давлати Уструшан", ки дар шабакаи "Новая литература Кыргызстана" нашр намудааст, маълумоти Ибни Ҳавкалло, ки бисёр муаррихону ҷуғрофидонон ба он така намудаанд, нодуруст ва сатҳӣ маънидод карда, аз ҷумла, менависад: "Дигар шаҳри бештар муҳими давлати Уструшан шаҳри Марсманда мебошад".

Ҷуғрофидон ва сайёҳи араб Абулқосим Муҳаммад ибни Ҳавкалло ан-Нисибӣ дар китоби худ "Китоб-ул-масолик-вал-мамолик", ки таҳти таъсири мулоқоташ бо Абуисҳоқи Истаҳрӣ таълиф шуда, ҳамчун таҳрири ислоҳ ва иловаи асари ҳамноми Истаҳрӣ хидмат мекунад, навиштааст, ки "ин ноҳияи кӯҳӣ, ки боғот надорад ва токи ангур умуман вучуд надорад, аммо оби ҷорӣ дорад. Сармоҳои шадид имкон намедихад, ки он ҷо боғоту тоқзорҳо вучуд дошта бошанд. Дарёи он паҳн буда, саҳт ях мебандад, аммо дар гулзорҳои басо зебо, талу теппаҳо ва мавзеъҳои дар зебӣ бемисли мафтункунанда мавҷуданд."

Дар наздикии Марсманда дар деҳаи Минк, дар ноҳияи кӯҳистони қаторкӯҳҳои Туркистон, ки дар дараи Даҳкат ҷойгир аст, маъданҷӯён ва филизкорони қадим маъдани оҳан истихроҷ ва аз он оҳан истеҳсол мекарданд. Ин кони маъдан на танҳо Истаравшану Фарғонаро таъмин мекард, балки аз он ҷо оҳанро ба Хуросону Ироқ ҳам содир мекарданд.

Аз рӯйи таҳмини дуҷуми олимону муҳаққиқон деҳаи Марсманда дар ҳудуди кунунии шаҳри Сулуктаи ноҳияи Лайлаки вилояти Боткент воқеъ будаст. Масалан, дар рисолаи ҷуғрофии соли 982 таълифшудаи муаллифи гумном "Худуд-ул-олам мин ал-машрик-ва-л-мағриб" гуфта мешавад, ки "он ҷо бозори калону машҳур баргузор мегашт ва аз он ҷо дар ҳудуди минтақа маҳсулоти аз оҳани дар он ҷо сохташуда мисли корд, ханҷар, лавозимоти ҳарбӣ, асбобҳои рӯзгор ба фурӯш мерасид. Ин бозор соли як маротиба дар рӯзи 29-уми моҳи марспанд ё марспант, ки баромади он аз вожаи эронии бостон "asman" буда, маънояш "осмон", "санг", "саҳт" мебошад, баргузор мешуд. Нуктаи мазкур шаҳодат медиҳад, ки шаҳр дар минтақаи кӯҳсор воқеъ будааст, ҳулоса мебарорад муаллиф ва идома медиҳад: бор аз тариқи пайраҳаҳои кӯҳии ҳамон роҳи қадимии Сулукта-Испана (Исфана) кашонида мешуд.

Дар замони ҳозира Сулукта дар қисмати доманаи шимолу шарқии қаторкӯҳҳои Туркистон, дар баландии 1380 метр аз сатҳи баҳр воқеъ буда, ҳудуди кунунии ноҳияи Лайлаки вилояти Боткент мебошад. Номи шаҳр аз решаи "сулук"-зебо+ук - аффикси

қадимитуркии сифатсоз мавзеи зебоманзар, ки ба пуррагӣ ба маълумоти дар бораи ин мавзеъ додаи чуғрофидону сайёҳи араб Ибни Ҳавкал дар “Китоб-ал-масолик - ва-л-мамолик” мувофиқат мекунад.” [Беляев] Чуноне ки дида мешавад, муаллиф фақат дар мавзеи хушманзара ҷойгир будани Сулуктаи имрӯзаро ба маълумоти Ибни Ҳавкал пурра мувофиқ доништа, ба чунин хулосаи нодуруст омадааст, ки ба ҳеҷ ваҷҳ қобили қабул нест, зеро:

1. Тамоми мавзеъҳои дар дараву доманоҳои қаторкӯҳҳои Туркистон ҷойгиршуда аз Сулуктаву Боткент то Зомин хушбоду ҳавову зебоманзаранд, аз ин рӯ, зебоманзар будани Сулукта ва мувофиқат кардани ин нукта ба маълумоти сарчашмаҳои хаттӣ асоси мустанади илмӣ шуда наметавонад.

2. Муаллиф худ дар дараи Дахкат ҷойгир будани рустаки Минк, ки дар он ҷо охан истехсол мешуд, қайд кардааст. Сулукта бошад, хеле дар самти шимолу шарқ, хеле дар масофаи дур аз дараи Дахкат ҷойгир аст.

3. Дар сарчашмаҳои хаттӣ наздик будани рустои Минк, ки деҳаи Метки имрӯза аст, бо шаҳри Марсманда дарҷ шудааст, аммо масофаи байни Метк ва Сулуктаро ҳам наздик гуфтан нашояд.

4. Дар ҳама сарчашмаҳои дар боло зикршуда номи шаҳр Марсманда зикр шудааст, ба номи деҳаи Басмандаи имрӯза қаробати бисёр қавии шаклию маъноӣ дорад.

5. Ҳанӯз солҳои 50-уми асри гузашта академик Н.Неъматов мавқеи ҷойгиршавии Марсмандаи қадимро бо истинод ба маводи бозёфтҳои бостоншиносӣ исбот карда, харитаи Уструшани бостониро пешниҳод намуда буд, ки ҳамаи муҳаққиқони соҳа бо ӯ ҳамфикранд. [Н.Неъматов: 18]

6. Муаллиф ё аз маълумоти мавҷуда оид ба ин масъала огоҳӣ надорад, ё дидаву доништа аз маълумоти бо далелу бурҳон исботшудаи илмӣ, ки дар ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва берун аз он, махсусан, дар Тоҷикистону Ўзбекистон ба таъбъ расидаанд, сарфи назар намудааст, ки боиси нигаронии ҷиддист.

Дар ҳар сурат, ин хулосаву андешаи муаллиф, ки расонавӣ шудаанд, боиси иштибоҳот шуда наметавонад ва ба ҷойи равшан намудани масъала роҳгумӣ эҷод мекунад. Мутаассифона, ҳамин гуна андешаҳои бевунёди аз ҳақиқати таърихӣ фарсахҳо дур дар таҳқиқоти дигар пажӯҳишгарон низ ҷой дорад. Аз чумла, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики ДДХБСТ-и шаҳри Хучанд Турсунов Бӯстон Раҳмонович дар мақолааш “Таркиби этникии аҳолии Тоҷикистони шимолӣ дар асрҳои XVII-XIX”, ки дар маҷаллаи “Ахбори ДДХБСТ” (№ 2 соли 2018) ба таъбъ расидааст, боз ҳам маълумоти В.И.Бушковро сатҳӣ дарк ва маънидод карда, менависад:

“Деҳаи Басманда, ки тоҷикони ноҳияи Исфара, дақиқтараш, аҳолии Чоркӯх ташкил кардаанд, дар асри XIV ибтидои асри XV **ба вуҷуд омадааст**”. [Турсунов с.18] (курсив аз мо-М.Н.).

Ин андеша низ ба ҳеҷ ваҷҳ қобили қабул шуда наметавонад, зеро:

1. Дар бораи Марсманда дар сарчашмаҳои муътамади қадимиву асримиёнагӣ, хосатан, дар таълифоти муаллифони асри X маълумоти сахеху дақиқ дода шудааст, ки дар боло зикрашон рафт.

2. Ҳамаи муаррихону муҳаққиқони бо омӯзиши таърихи Истаравшан машғулгардида, аз ҷумла В.В Болдирев, Б.Ғ.Ғафуров, Н.Неъматов, А.Мухторов, А.Р.Аюбов, А.Абдунабиев дар қатори шаҳрҳои машҳури Истаравшан таърихи басо қадимӣ доштани Марсмандаро, ки Басмандаи имрӯза аст, таъкид кардаанд ва дар муайян намудани мавқеи ҷуғрофӣ он андешаронӣ намудаанд.

3. Дар қадимтарин харитаҳои ҷуғрофӣ ин ном зикр шудааст.

4. Агар Басмандаро мардуми Чоркӯҳи Исфара бунёд мекарданду он дар асрҳои XIV-XV пайдо мешуд, бояд ҳатман номи маҳал вожаи тоҷикӣ мешуд, чунки ҳеҷ гоҳ мардуми мусалмони бунёдгузори деҳ маҳалли худро ба номи яке аз худоёни Суғди қадим намегузошт.

4. Агар Басмандаро мардуми Чоркӯҳ бунёд мекард, пас дар Чоркӯҳ ё тамоми худуди ноҳияи Исфара ҳам бояд ба ҳамин ном монанд деҳқадае вучуд мебошад.

Он гуна ки қайд карда шуд, ин иштибоҳи маҳз аз сатҳи фаҳмидани маълумоти В.И. Бушков сар задааст. В.И. Бушков дар мақолааш “Ташаккули вазъияти муосири этникӣ дар Тоҷикистони шимолӣ”, ки дар маҷаллаи “Советская этнография” (№2 соли 1990) ба таърифи расидааст, ҳеҷ гоҳ “Деҳаи Басманда дар асри XV **ба вучуд омадааст**” нагуфтааст.

Ин муҳаққиқи варзида дар бораи авҷ гирифтани раванди муҳочиршавӣ дар худуди Тоҷикистони шимолӣ дар асрҳои XIV-XV, сабаб ва натиҷаҳои ин ҷараён мулоҳизаронӣ намудааст. Барои равшан намудани масъала зарур донистем, ки ҳамон қисми мақолаи В.И. Бушковро пурра иқтибос намоем, ки аз манфиат ҳолӣ нест, зеро аввалан, омилҳои асосии авҷ гирифтани раванди муҳочират дар Тоҷикистони шимолӣ, пайдоиши маҳалҳои туркзабон дар худуди минтақа, хусусиятҳои хоси гурӯҳҳои мухталифи этникӣ хеле мунсифонаю холисона ва мӯшиқона мавриди таҳқиқу баррасии объективӣ қарор гирифтааст. Сониян, дар бораи баъзе деҳоти ноҳияи Деваштич маълумоти арзишманд дода шудааст. В.И. Бушков чунин менависад: “Аввалин маълумоти таърихӣ дар бораи сокинони минтақа (Тоҷикистони шимолӣ-М.Н.) ба давраҳои атиқа мансубанд, ки дар он замон аҳолии маҳаллиро сакҳо ва суғдиён ташкил мекарданд. Яъне, дар бораи аҳолии ибтидоӣ асрҳои миёна то истилои муғул сухан меравад. Аз сарчашмаҳои ҳатти маҳалҳои басо зиёди ин давра ба мо маълуманд: Бунҷикат (Шаҳристони имрӯза), Фақа (Ўротеппа), (шояд Вогат дар назар аст - М.Н.), Марсманда (Басманда-Калининобод), Суйдак (Угук), Минк (Метк), Ғаза (Ғазантарак), Аркент (Ругунд), Нучаникат (Ничонӣ), Курушкада (Куркат), Ғулакандоз, Сомғар, Мадрушкат ва баъзе дигарҳо, аммо айният додани баъзе аз ин маҳаллаҳо бо деҳоти кунунӣ баҳсталаб аст.

Агарчи дар давраи то истилои муғул дар минтақа пайдо шудани гурӯҳҳои туркзабон маълумот мавҷуданд, илм (таъриху этнография -М.Н.) маълумоти дақиқу боварибахшро оид ба таркиби қавмии гурӯҳҳои туркзабон дар даст надорад.

Мавҷудияти деҳаҳои Арғу ва Кунчок дар ноҳияи Ўротеппа эҳтимол оид ба муҳочирати аҳолии ғайритурк ба ин ҷойҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки пеш аз пайдоиши муғулҳо дар ин мавзеоҳо ба вуқӯъ пайваستاанд. В.В. Бартолд оид ба гурӯҳҳои этникии арғу ва кунчок, ки дар Туркистони шарқӣ зиндагӣ мекарданд, сухан ронда, онро ҳамчун гурӯҳи этникии баромадашон ғайритурк меҳисобад. Мувофиқи маълумоти Б.Х. Кармишева боқимондаҳои ин гурӯҳ дар ҷануби Тоҷикистон ба таркиби қабилаҳои туркхону кунғуротҳо дохил шудаанд. Дар водии Фарғона гурӯҳи этникии арғу дар

таркиби ўзбекхову қирғизхо қайд шудааст. Дар замони ҳозира дар деҳаи Арғуи ноҳияи Ҷротеппа тоҷиконе зиндагӣ мекунанд, ки ривоятро оид ба пайдоиши худ нигоҳ надостаанд ва ба чорводорӣ машғуланд, дар деҳаи Кунҷок тоҷикони баромадашон аз Қаротегину Мастҷоҳ ва ўзбекону қирқ-юзхо зиндагӣ мекунанд.

Ташаккулёбии таркиби этникии муосири аҳолии вилояти Ленинобод (вилояти Суғди ҳозира-М.Н.) дар давраи пас аз истилои муғул оғоз ёфт, ки дар натиҷаи ҳаводиси маълуми ҳарбиву сиёсӣ ҷойивазкунии азими қисми зиёди аҳолии туркзабони чорводор ба амал омад, номгӯи қавмии онҳо тағйир ёфт, аҳолии нави муғулзабон ба вучуд омад. Ин ҳодисаҳо бешак, ба аҳолии маҳаллии эронизабон ҳам бетаъсир намонд. Ба ақидаи яқдилонаи муҳаққиқони шӯравӣ истилои муғул барои аҳолии Осиёи Миёна натиҷаи басо фалокатовару фоҷианок ба бор овард. Бисёр деҳаҳо ба харобазор табдил ёфтанд, зеро қисми аҳоли кушта шуданд, қисми дигарро ҳамчун асир бурданд, қисме маҷбур шуданд, ки ба ноҳияҳои дигар ҳичрат кунанд.

Барқароркунии ин маҳалҳо ба андозаи басо бузург дар асоси этникии мутлақо нав фақат дар асри XIV оғоз ёфта, дар тамоми давраи асри миёна то ибтидои асри XIX идома ёфтааст.

Дар ин масъала ҳудуди собиқ рустои Минк (қисми чанубии ноҳияи ҳозираи Ғонҷӣ (Деваштич-М.Н.) характернок аст, ки он ҷо таҳқиқоти бостоншиносию мардумшиносии дахсолаи охир маводҳои зиёдеро оид ба таърихи аҳолии маҳаллӣ ба даст овардааст. Ҳамин тавр, кофтуковҳои бостоншиносӣ дар ҳудуди деҳаҳои Метк ва Росровут боқимондаҳои бузурги маркази маданияи тоисломиро муайян кардаанд, ки то истилои муғул амал мекардааст. Маводҳои тарзи дафнкунӣ аз ин маҳалҳо ёфтшуда аз иваз шудани тарзи дафни то истилои муғул гувоҳӣ медиҳанд, ки эҳтимол дар бораи ба ин ҷо омадани гурӯҳҳои нави аҳоли хабар медиҳанд, ки тахминан аз ҳавзаҳои ноҳияи Исфара будаанд.

Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки аҳолии яке аз деҳаҳои калони дигари ноҳия - Басманда аз деҳаи Чоркӯҳи ноҳияи Исфара мебошанд, ки дар асри XIV ба ин ҷо муҳоҷир шудаанд. Дар ҳамин ҷой, дар асрҳои XVII—XVIII дар заминҳои ҳолӣ, ки аз қадим аҳоли зиндагӣ мекарду танҳо қабристон боқӣ монда буд, як қатор деҳаҳои наздикӯҳӣ ба вучуд омаданд. Асосан гурӯҳҳои тоҷикзабон ҳичрат мекарданд....” [В.И.Бушков-30-33]

Муаллиф дар бораи аз ноҳияи кӯхистони Мастҷоҳ ҳичрат кардани аҳоли ба деҳаҳои Пушти охтаҳона, ки минбаъд ба ноҳияи Зафаробод муҳоҷир шуданд, Качровут ва Сурҳоб, инчунин, маскуншавии гурӯҳҳои туркзабон ва пайдоиши маҳалҳои туркзабон маълумот додааст.

Муаллиф дар асари дигараш “Анатомияи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон”, ки бо ҳаммуаллифии Д.В.Микулский таълиф шудааст, низ оид ба муносибати гурӯҳҳои этникӣ ва муаммоҳои байни сокинони ноҳияҳои Исфара ба сокинони ноҳияи Ботканди Ҷумҳурии Қирғизистон, ки мутаасифона, то ҳол ҳалли пурраи худро наёфтаву тез-тез муноқишаҳо ба вуқӯ меоянд, муносибати байни тоҷикону ўзбекони ноҳияи Деваштич, ки расонай нашудаанд, пайдоиши деҳоти туркзабони Мурияк ва Кӯчкина маълумот додааст.

Ҳамин тавр, омӯзиш ва таҳқиқи топонимикаи маҳалҳои аҳолинишини кишвар барои равшан намудани бисёр саҳифаҳои норавшани таърихи фарҳанг ва тамаддуни сокинони онҳо дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ мусоидат намуда, яке аз омилҳои муҳими худшиносӣ мебошад, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ ҳамеша таъкид менамоянд.

Рӯихати адабиёт:

1. Абдунабиев А.А. Лингвистический анализ топонимии региона Уратюбе. Автореферат кандидатской диссертации. Душанбе, 1992
2. Аюбов А.Р. Топонимы Уструшаны: истоки их происхождения и значения. Спб., 2009
3. Бартольд В.В. Несколько слов об арийской культуре // Наследие предков.- 2006. №9
4. Бушков В.И. Население северного Таджикистана: формирование и расселение. - М., 1995.
5. Гафуров Б.Г. Точикон. Китоби якум. Душанбе, 1983
6. Кармышева Б.Х. Этнографическая группа «тюрк» в составе узбеков // Советская этнография. 1960. - №1
7. Макшеев А.И. Географические, этнографические и статистические материалы о Туркестанском крае. Спб., 1868
8. Мухтаров А.М. Надписи на скалах и камнях в верховьях Зеравшана // Труды АН Таджикской ССР. 1960. - Т. 120
9. Мухтарам Ҳотам. Тахмине дар маънои номи Истрвшан ва Куруката // Фарҳанг. 2002. - №7-8. - С. 48-51
10. Мухтаров А.М. История Уратюбе (конец XV- начало XX вв.). М., 1998
- Негматов Н.Н. Историко-культурная область Уструшана // Древняя Уструшана: города, их локализация и хронология. Душанбе, 2003
11. Ошанин И.В. Антропологический состав населения Средней Азии и этногенез её народов. 4.1. Ереван, 1957
12. Рахимов Н.Т. Урбанизация средней части бассейна Сырдарьи. Автореферат докторской диссертации. Душанбе, 2007
13. Турсунов Н.О. Развитие городских и сельских поселений Северного Таджикистана в XVIII начале XX вв. - Душанбе, 1991
14. Сверчков Л.М. Железнорудная база Северо-Западной Уструшаны // Древнейшие этапы развития горно-геологических знаний в Средней Азии.-Душанбе, 1991
15. Турсунов Н.О. Тоғлар орасидаги масканлар // Овози Гонҷи. 1993. - 24 - фев.

ФАЙЗАЛИЗОДА ЧУМАХОН ХОЛ,

Муовини ректор оид ба таълими Донишкадаи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор,
734003, ш. Душанбе, кўчаи Саид Носир 33,
Тел.: (+992)224-87-96, 918-50-63-24, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

САФАРОВ ДАВРОН ҶҶРАХОНОВИЧ,

Сардори раёсати таълими Донишкадаи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734003, ш. Душанбе, кўчаи Саид Носир 33,
тел.: (+992) 224 31 62, 918 909089, E-mail-SDJ82@inbox.ru

ВИЖАГИҶОИ ХОСИ ТАҶСИЛОТ ВА ЗАРУРАТИ НАВСОЗИИ ОН

Аннотатсия

Муаллифони мақола баррасии вижагиҳои иттилоотонии таҳсилотро ҳамчун шарти муҳимтарини татбиқи афзалиятҳои навсозӣ дар марҳилаи кунунии низоми маорифи кишвар пешниҳод намудаанд.

Ба андешаи муаллифон, дар шароити муосир иттилоотонии таҳсилот вазифаҳои навро пешбинӣ мекунад, ки бо коркардҳои инноватсионӣ нисбат ба идоракунии ҷараёни иттилоотонии муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ алоқамандӣ доранд. Иттилоотонӣ мактаби муосирро ба рушди раванди таҳсилот расонида, дар сурати идоракунии муносиб ва мувофиқ барои дастрасӣ ба натиҷаҳои сифатан нав мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: маориф, низоми иттилоотонӣ, технология, коммуникатсия, сифат, мазмун, рушд, такмил, ҳамгирой, интегратсия, навсозӣ, компютеркунонӣ, информатика, омилҳои берунӣ ва дохилӣ.

ФАЙЗАЛИЗОДА ДЖУМАХОН ХОЛ,

Проректор по учебной части Института государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан,
доктор педагогических наук, профессор,
734003, г. Душанбе, ул. Саид Носира 33.
Тел.: (+992)224-87-96, 918-50-63-24, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

САФАРОВ ДАВРОН ДЖУРАХОНОВИЧ,

Начальник учебного управления Института государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан,
734003, г. Душанбе, ул. Саид Носира 33,
тел.: (+992)2243162, 918 909089, E-mail-SDJ82@inbox.ru

Характерные особенности образования и необходимость её модернизации

Аннотация

Авторы статьи обсуждают особенности внедрения информационных процессов в образование, как важнейшее условие преимущества модернизации на современном этапе управления образованием в Республике Таджикистан.

Авторы считают, что современный этап внедрения информационных процессов в сфере образования требует решения новых задач для разработок инновационных связей (контактов) для управления инновационным потоком в средних общеобразовательных учреждениях. Современный информационный процесс способствует развитию процесса образования и правильному управлению для получения высоких результатов.

***Ключевые слова:** образование, информационная система, психология, коммуникация, компьютеризация, качество, содержание, развитие, совершенствование, информация, модернизация, информатика, внешние и внутренние факторы.*

FAYZALIZODA JUMAKHON KHOL,

Vice Rector for Academic Affairs of Institute of Public Administration under the President
of the Republic of Tajikistan, Doctor of Pedagogy, Professor
734003, Dushanbe, 33, Said Nosir Street.
Phone: (+992)224-87-96, 918-50-63-24, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

SAFAROV DAVRON JURAKHONOVICH,

Head of Department of Academic Affairs of Institute of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
734003, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 2243162, 918 90 90 89, E-mail: SDJ82@inbox.ru

Characteristics of education and the need for its modernization

Annotation

The authors of the article present the characteristics of integrating of informational processes into education as an important condition of modernization priority in the current stage of education management in the Republic of Tajikistan.

The authors believe that current stage of integrating of informational processes into education field requires new problem resolutions for the development of innovative approaches of secondary schools. The modern informational process leads to the development of the educational process and proper management for deliver better results.

Keywords: *education, information system, psychology, communication, computerization, quality, content, development, improvement, information, modernization, informatics, external and internal factors.*

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди соҳаи маориф ва татбиқи барномаҳои ислоҳоти соҳаи маориф тавачҷӯҳи махсус зоҳир намуда, қайд мекунад, ки «...дар ин раванд як нуқтаро дар назар бояд дошт: дар ҷаҳони муосир кишваре ба дастовардҳои бузург ноил мегардад, ки ба баланд шудани сатҳи маърифат дар ҷомеа тавачҷӯҳи хоса зоҳир карда, техникаву технологияи навро ба таври васеъ дар амал ҷорӣ менамояд...» [1].

Дар илми муосир мафҳуми иттилоот яке аз мавзӯҳои асосӣ ба шумор меравад, зеро он мавриди омӯзиши бисёр илмҳо қарор ёфта, дар ҳар яке аз ин илмҳо ҷамъбасти мегардад ва ба ақидаи муҳаққиқи рус Л. Г. Свитич «иттилоот ҳамчун маҷмӯи мафҳумҳои зухурнаёфта, имконпазир ва муфассал, ошкоргардида маънидод мешавад» [2:8-15].

Иттилоотонии ҷомеа маҷмӯи омилҳои ба ҳам алоқаманди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ ва илмӣ мебошад, ки он дастрасии осони ҳар яке аз аъзои ҷамъиятро ба ҳама гуна сарчашмаҳои иттилоот, ба истиснои иттилооти қонунаи маҳфӣ, таъмин месозад.

Хусусиятҳои иттилоотонӣ дар он ифода меёбад, ки ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, аз нав таҳия намудан, таҳвил ва истифодаи иттилоотӣ дар асоси воситаҳои мубодилаи иттилоотӣ ва техникаи микропротсессорию компютерӣ бадастомада афзалиятнок ба шумор меравад. Иттилоотонии ҷамъият:

- истифодаи доимии захираҳои зеҳнии ҷамъиятро, ки ба ҷорабиниҳои илмӣ-истеҳсолӣ ва дигар ҷорабиниҳои аъзои ҷомеа нигаронида шудааст, таъмин менамояд;

- ҳамгироии технологияи иттилоотӣ бо илм, маърифатнокии фаъолияти меҳнатӣ ва рушди тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро таҷассум месозад;

- сатҳи баланди хизматрасонии иттилоотӣ, дастрасии хонандагон ба сарчашмаҳои муътамади иттилотӣ, муоинашавандагии ахборро таъмин менамояд.

Таҳлили татбиқ ва истифодаи усулҳои технологияи ҳисоббарорӣ ва компютерӣ дар раванди таълиму тарбия се марҳилаи иттилоотонии таълимро муайян месозад: электроникунонӣ, компютерикунонӣ ва иттилоотонии раванди таълиму тарбияи муассисаҳои таълимӣ.

Марҳилаи аввали иттилоотонии муассисаҳои таълимӣ (электроникунонӣ) бо технологияи компютерӣ ва электронӣ дар раванди омодагиҳо ба омӯзиши касбҳои техникаӣ (дар охириҳои солҳои 50-ум ва ибтидои солҳои 60-уми асри XX), баъдан бо технологияи гуманитарӣ (охириҳои солҳои 60-ум ва ибтидои солҳои 70-уми асри XX) тавсиф карда шуда, барои омӯзиши алгоритмҳо ва барномасозӣ, ҷузъиёти фанҳои риёзӣ, мантиқ, тарҳсозӣ ва риёзӣ дар компютер пешбинӣ карда шуда буд.

Марҳилаи дувуми иттилоотонии таълим (компютерикунонӣ) (миёнаҳои солҳои 70-ум то соли 90-ум) ба пайдоиши компютерҳои пуриқтидор, таъминоти барномавӣ, мавҷудияти интерфейси ҳаққонӣ марбут буда, қабл аз ҳама тавассути таъсири муколамавии компютерӣ фарқ мекунад. Технологияҳои компютери таълимӣ имкон фароҳам оварданд, ки онҳо дар асоси тадқиқот, равандҳо ва зухуроти мухталиф такмил дода шаванд. Компютерҳо ҳамчун воситаи пуриқтидори таълим дар системаҳои автоматикунонидашудаи дараҷаҳои мухталифи зеҳнӣ таъсири амиқ мегузоранд.

Дар марҳилаи сеюм - марҳилаи муосир (солҳои 1990-2016), иттилоотонии таълим бо истифодаи компютерҳои пуриқтидори фардӣ, таҷҳизоти нигоҳдорандаи маълумоти баландсуръат, технологияи нави иттилоотӣ, телекоммуникатсионӣ, мултимедиягӣ ва дарки фалсафавии ин раванд ва оқибатҳои иҷтимоии иттилоотонии он тавсиф меёбад [3:66].

Вазифаҳои нисбатан муҳими иттилоотонии таълим инҳо ба шумор мераванд:

- беҳдошти сифати таълим дар заминаи истифодаи технологияи муосири иттилоотонӣ дар раванди таълиму тарбия;

- истифодаи усулҳои фаъоли омӯзиш, баланд бардоштани қисматҳои эҷодӣ ва зеҳнии раванди таълиму тарбия;

- ҳамгироии тамоми намудҳои фаъолияти таълим (омӯзиш, тадқиқот);

- мутобиқгардонии технологияи иттилоотӣ бо омӯзиши фардӣ;

- фаъолгардонии корҳои маърифатии хонандагон бо истифодаи технологияи нави иттилоотӣ ва баланд бардоштани рағбатнокӣ чиҳати рушди олотҳо ва усулҳои дастрас барои истифодаи самаранокии онҳо дар фаъолияти касбӣ;

- рушди омӯзиши фосолавӣ;

- такмили таъминоти барномавӣ-методии раванди таълиму тарбия.

Яке аз проблемаҳои асосии иттилоотонии раванди таълиму тарбия фарҳанги иттилоотии мутахассис ба шумор меравад, ки он дар сатҳи маърифатнокӣ, аввалан, дар дониши иттилоотӣ, равандҳо, тарҳсозӣ ва технологияи иттилоотӣ, дувум дар малакаву маҳорати истифодабарии таҳлилу коркарди иттилоот дар намудҳои

мухталифи фаъолият, сеюм, дар имкониятҳои истифодаи воситаҳои иттилоотонӣ дар касбу кор муайян мегардад.

Концепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафҳои дарозмуддати сиёсати давлатиро дар низоми таълим муайян кардааст ва самтҳои рушди онро ба сифати бахши муҳими стратегӣ дар фазои нави иқтисодӣ ба танзим медарорад.

Тибқи Концепсия «ҳадафи дурнамои рушди таълим дар Тоҷикистон таъсиси таълимоти заминавии муосир дар асоси арзишҳои миллӣ ва умуминсонӣ ва воридшавӣ ба фазои таълимоти байналмилалӣ ба шумор меравад» [4:3]. Татбиқи ин ҳадаф мавзӯи талаботи зерин бояд бошад: гузаронидани тадқиқоти бунёдии дорои аҳамияти баланди илмӣ ва амалӣ, ошкор намудани моҳияти таълимоти муосир, ки воситаҳои манфиатбахши таълим ва тарбияро дар асоси барномаҳои модернизатсия фаро мегиранд; рушду такомули меъёрҳои нави давлатии таълим; ҳамгирозии воқеии илм, маориф ва саноат; татбиқи технологияи навин, ки дастрасии инсонро ба меъёрҳои илмӣ, фарҳангӣ, техникӣ, ахлоқӣ ва маърифатнокӣ таъмин месозад.

Модернизатсияи таълим тағйири самтҳои таваҷҷӯҳи асосӣ, омӯзиши таҳлил ва дарки проблемаҳо, дарёфти ҳалли имконпазири онҳоро талаб менамояд. Зарур аст, ки диққати асосӣ ба таҳлили бисёрҷанба ва байнинтизомӣ дар ҳолатҳои воқеии ҳаёти равона карда шавад. Ин ҳама метавонад ба сохти барномаҳои таълимӣ ва усулҳои омӯзиш таъсир расонида, аз хонандагон мутлақо даст кашидан аз нақши гирандагон ва аз омӯзгорон мутлақо даст кашидан аз нақши диҳандагон талаб карда шавад.

Иттилоотонии муассисаҳои таълимӣ имкон медиҳад, ки фарҳанги муколамаҳо рушд ёфта, дар қабули қарорҳо эҳтироми яқдигар таъмин гардад ва он гузаришро аз усулҳои ба таҳвили иттилоот равонагардида, усулҳои таълимро мусоидату таъмин созад. Дар робита ба ин, навовариҳои сиёсиро дар соҳаи маориф ва қабули қарорҳоро дар асоси муколама эътироф бояд кард. Барои самаранокии модернизатсияи таълим зарур аст ки:

- омӯзиши таҷрибаи мусбӣ таълим ба роҳ монда шавад, ки ба ташаккули тарзи ҳаёти устувор дар коргоҳҳо, дар муассисаҳои таълимӣ, дар ҷамъият ва дар оила мусоидат менамояд;

- шарикӣ ва ҳамкориҳои байни ҷомеаи педагогӣ, бахшҳои хусусию давлатӣ таҳким баҳшида шавад, то ин ки робитаи нисбатан зич дар байни равандҳои таълим ва ҳаёти ҷамъиятӣ барқарор карда шуда, хонандагон ба таҷрибаи амалӣ соҳиб гарданд;

- тасаввурот оид ба проблемаҳои фаромарзӣ, миллӣ ва маҳаллӣ таъмин карда шавад, то ки таваҷҷӯҳ на фақат барои самаранокии мусбӣ, балки ҳамчунин барои оқибатҳои иҷтимоӣ- иқтисодӣ равона гардад;

- усулҳои фаъоли омӯзиш (мувоҳиса, шаклҳои интиҳоби маънӣ, нақшофарӣ ва бозӣҳои таълимӣ, офаридани лоиҳаҳои таълимӣ ва тадқиқотӣ, сафарҳои саҳроӣ, омӯзиш ва таҳлили таҷрибаҳои пешқадам, ҳалли мушкилот) истифодаи маводи муносиби таълимӣ, аз ҷумла захираҳои электронӣ, аудио ва видеои истифода бурда шавад.

Хусусиятҳои асосии модернизатсияи таълимро инҳо дар бар мегиранд:

- истифодаи усул ва воситаҳои, ки тавассути он омӯзгор дар таълим ва тарбияи шогирдони худ ба муваффақиятҳо ноил мегарданд;
- раванде, ки бо иштироки хонандагон ба таҳия ва татбиқи лоиҳаҳо барои маҳфилҳо дар маҳал асос ёфтааст;
- имкониятҳо барои омӯзандагон, то ки ҳалли проблемаҳои аз худ намуда, нуқтаҳои назари мухталифро мавриди таҳлил қарор диҳанд;
- пешрафти фанҳои мухталиф (риёзиёт, техника, санъат), пешрафти барномаҳои маъмулӣ ва модернизатсияи таълим (муҳити атроф, ҳамкориҳои мутақобилаи фарҳангии миқёсан хурд ва фаромарзӣ);
- усули омӯзиш тавассути муҳокима ва муколама, ба мувофиқа омадан дар ҳалли мавзӯҳои баҳснок ва мушкилот;
- истифодаи дурусти технологияи таълимӣ.

Проблемаҳои баррасишавандаи таҳсилоти мактабӣ, аз як тараф, афзоиши ҳаҷми сарбории иттилоотии омӯзгор бошад, аз тарафи дигар, омӯзиши сатҳӣ имкон медиҳад, то дарк намоем, ки низоми таълим ҳанӯз барои ҳалли мушкилоти мавҷуда омода нест. Сабаби асосии коҳиш ёфтани самаранокии таълим, яқинан, суст будани рабати омӯзгор ба дониши заминавӣ – дар ҳаёти ҳаррӯза истифода набурдани дониши азбарнамуда маҳсуб меёбад, ки ҳолати мазкур муқовимати бешуурона ва ҳатто дилбазан шудани сарбории иттилоотиро ба миён меорад.

Дар хусуси «ҷомеаи иттилоотӣ» муҳокима ронда, на фақат ба татбиқи технологияи нави иттилоотӣ дар раванди таълим, балки ҳамчунин ба тарзи ҳаёт ва фаъолият ва амалҳои диққати зарурӣ додан муҳим аст, ки дарки доимоафзояндаи вобастагии тарафайнро дар муҳити атроф ба вуҷуд меорад. Дигаргуниҳои имрӯза дар соҳаи таълим он маъниро ифода менамоянд, ки шакли асосии фаъолият ногузир ҳамчун фаъолияти муқаррарӣ ба вуқӯъ пайваста, фаъолияти мақсадноки вақтҳои холӣ ба гурӯҳҳои серҳаракат равона карда мешавад. Барои инсон муҳимтар аз ҳама такмил додани фарҳанги умдаи шаклҳои аввалияи фаъолият ва тафаккур мебошад.

Мазмуну мундариҷаи модернизатсияи низоми таълим дар мактабҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон қисмати асоситарини ин раванд маҳсуб меёбад. Дар шароити кунунӣ талабот ба модернизатсияи ҷиддии таҳсилот равшан аён аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати демократист, ҷомеаи навин дар навбати аввал бояд комилан ҷавобгӯи талаботи раванди озодандешӣ ва дарки масъулиятшиносӣ бошад. Маҳз ҳамин талабот бояд асоси модернизатсияи қатъии мазмуну моҳияти таълимро, ки ба рушди мустақилияти хонандагон, қобилияти худфаъолиятии онҳо, ташаккули ҳифзи ҳуқуқҳои худ, иштирок дар муҳоҷисаву муколамаҳо равона гардидааст, ташкил диҳад, то ки хонандагон тавонанд дар ҳолатҳои зарурӣ гузашту созишҳоро пайдо намоянд, ба ҳамкориҳо, рушди қобилияти ба фаъолияти эҷодӣ дошташон омода бошанд.

Шаклҳои фаъолияти зеҳнии шахси соҳибмаърифат ҳамзамон намудҳои муҳими фаъолият (тадқиқот, лоиҳакашӣ, сохтмон, идорақуни) ба шумор мераванд, ки иҷрои онҳо ба худмуайянқунии шахсӣ ва таҳкими қобилият такон мебахшанд.

Мавриди зикр аст, ки маҷмӯи технологияҳои инноватсионӣ ба донишу малака равона карда шуда, рушди зеҳнии хонандагон (соҳибҳуқуқҳои асосии онҳо) -ро муайян

менамояд. Ин маҷмӯъ технологияи таълимиро барои рушди қобилияти хонандагон фаро мегирад. Технологияи мазкур барои омӯзгорон бо мақсади ба хонандагон додани донишу малакаи худ, ки дар асоси усулҳои дахлдори корҳои педагогӣ оид ба ташаккули зеҳнӣ ташкил ёфтаанд, таъин гардидааст. Аз ин рӯ, технологияи таълим рӯз аз рӯз мукамал гашта, ба беҳдошти касбияти педагогии омӯзгорон хеле хуб мусоидат менамояд. Қисми дигару муҳими маҷмӯи технологияи инноватсионӣ технологияҳои ташхисӣ маҳсуб меёбанд, ки барои баҳо додан ба сатҳи мавҷудаи рушди қобилиятҳои муайян нигаронида шудаанд.

Замони муосир талаб менамояд, ки шаҳрвандон ба фаъолияти пурсамар дар шароити иқтисодии ба донишҳо асосёфта омода карда шаванд, чунки ҷузъиёти ин талаботро якбора тасаввур кардан бениҳоят душвор аст. Иттилоотии мактабҳо раванди мураккаб ва тӯлонии ҳалли вазифаҳои душвор буда, новобаста аз бухрони иқтисодӣ, ки тамоми ҷаҳонро фаро гирифтааст, дар муассисаҳои таълимӣ қатъ нагардида, то ҳол идома меёбад. Нерӯҳои таконбахши он аз рӯи ду гурӯҳи омилҳои ҳаётан муҳим муайян карда мешаванд:

- омилҳои берунӣ, ки ба шароити фаъолияти мактабҳо мусоидат менамоянд;

- омилҳои дохилӣ, ки омодагии мактабҳои таҳсилоти ҳамагониро оид ба дарки дастовардҳои инкишофи илмӣ-техникӣ ва қабули вазифаҳои навин барои истифодаи ин дастовардҳо муайян месозанд.

Омилҳои берунӣ аз рӯи он равандҳои муқаррар карда мешаванд, ки назорати онҳоро тавассути низоми таълим таъмин кардан имконнопазир аст. Ин омилҳо сатҳи такмили саноати мавҷудаи иттилоотӣ, истифодаи технологияи иттилоотӣ-алоқавиро дар тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаётии ҷомеа инъикос менамоянд. Омилҳои мазкур аз нав ташкил додани ҳадафҳои ҷамъиятӣ, эродҳо ба самарабахшии фаъолияти мактаб ва омодагиро дараҷаи фарҳанги иттилоотии хонандагон, дастрасии сифати захираҳои иттилоотии рақамии истифодашаванда ва воситаҳои технологияи иттилоотӣ-коммуникатсиониро муқаррар менамояд.

Омилҳои дохилӣ равандеро муқаррар мекунад, ки аз бисёр ҷиҳат назоратро дар дохили низоми таълим таъмин менамояд. Он аз сатҳи ҷоришавии такмили таҷрибаи инноватсионӣ ва илми педагогӣ вобаста буда, имкониятҳои муассисаҳои таҳсилоти ҳамагониро ба дархостҳои корзмонҳои ҷамъиятӣ, аз худ кардани асбобҳои нави корбарӣ бо иттилоотро барои иҷрои вазифаҳои нави таълимӣ таъмин менамояд. Омилҳои мазкур аз рӯи баррасии мушкилоти ислоҳоти усулҳо, шаклҳои раванди таълиму тарбия ва моҳияти донишомӯзӣ, тавсиф карда мешаванд, ки онҳоро талаботҳои зерин ба миён мегузоранд: истифодаи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар раванди таълим; корҳои иҷрошавандаи илмӣ -методӣ (таҷҳизоти рақамии таълимӣ якҷо бо маҷмӯи маводи зарурии таълимӣ ва методӣ); сатҳи омодагии касбии омӯзгорон, шиносоии онҳо бо захираҳои педагогӣ оид ба технологияи коммуникатсионӣ ва қобилияти дар фаъолияти таълимии худ истифода бурдани имкониятҳои мазкур (технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионии педагогӣ –салоҳиятнокӣ); дарёфт ва аз худ намудани шаклҳо ва воситаҳои нави корҳои

омӯзишӣ, ошкор намудан ва густариш додани шаклу воситаҳои пешқадами ташкилӣ дар раванди таълим.

Дар ташаккули фарҳанги иттилоотии ҷамъият зинаи таҳсилоти миёна муҳимтарин маҳсуб меёбад.

Дар раванди таълими зинаҳои таҳсилоти миёна истифодаи воситаҳои технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионии таълим дар самтҳои зерин сурат мегирад:

- истифодаи маҷмӯи воситаҳои барномавии педагогӣ барои омӯзиш;
- истифодаи компютерҳо дар ҳалли вазифаҳои амалӣ;
- истифодаи имкониятҳои амалии муҳаррирони соҳаи мусиқӣ, ҷадвали электронӣ ва ғ.;
- таъсиси захираи маълумот ва корбарӣ бо онҳо;
- истифодаи воситаҳои созӣ ва забонҳои барномасозии сатҳи баланд барои таҳияи таъминоти инфиродии барномавӣ;
- истифода бурда тавонистани имкониятҳои низоми иттилоотӣ, воситаҳои созу овоз ва забони барномасозӣ;
- истифодаи барномасозӣ дар фаъолияти ҷустуҷӯӣ-тадқиқотӣ.

Дар баробари ин зикр кардан ба маврид аст, ки раванди иттилоотонии таълим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо суръати миёна татбиқ шуда истодааст.

Хусусиятҳои иттилоотонии муассисаҳои таълимӣ, қабл аз ҳама, аз ҳамкориҳои мутақобилаи байни соҳаи маориф ва мушкилоти иттилоотӣ вобаста мебошад, ки муҳимтаринашон инҳо маҳсуб меёбанд:

1. Нақши муҳими иттилоотро дар рушди ҷамъият дарк намудани аҳли ҷомеа. Дар робита ба ин, таъсиси технологияҳои нави омӯзгорӣ ба зарурати ташаккули ҷаҳонбинии иттилоотии мактаббача табдил ёфтааст, ки вай бояд бо дарки аҳамияти дигаргуниҳои нави иттилоотӣ фаъолияти худро ба муҳити сифатан нави иттилоотӣ мутобиқ гардонад.

2. Афзоиши ҳаҷми иттилоотонӣ. Иттилоотонии мактабҳои таҳсилоти умумӣ бояд ба мақсадҳои интихоби доираи васеи иттилооти зарурӣ аз ҷараёни азими он ва ташкили корҳои мувофиқ равона карда шавад.

Таъсиси ҷомеаи иттилоотӣ бо тағйироти нақшу тавсифоти таълим ба амал меояд ва ба хусусиятҳои муҳими иттилоотонӣ, ки бахусус дар муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ эҳсос мегардад, асос меёбад.

Барои ташкили саводнокии компютерию иттилоотии хонандагон зарур аст, ки муҳити иттилотӣ-маърифатӣ дар заминаи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ фароҳам оварда шавад.

Ин қабл аз ҳама таъсиси инфрасохтори иттилоотонӣ, мавҷудияти кадрҳои баландихтисоси педагогӣ дар соҳаи ахбор (информатика), ташкили шароитҳои зарурӣ барои кор бо компютерҳо, мавҷудияти маҳсули барномавӣ ва таҳвилгарони электронӣ барои худомӯзӣ ба шумор меравад, ки онҳо маҷмӯан дар ташкили муҳити компютерӣ-иттилоотӣ ифода меёбанд.

Тайи солҳои истиқлолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равандҳои иттилоотонӣ, компютерикунонӣ ва рушди воситаҳои алоқаҳои телевизионӣ имкон фароҳам

оварданд, ки барои гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ, яъне ҳамгирии кишвар бо ҷомеаи иттилооти ҷаҳонӣ заминаҳои боэтимод гузошта шавад.

Ҳамин тариқ, самти муҳимтарини модернизатсияи низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин рӯ овардан ба натиҷаҳои, ки ҳамчун ҷузъи низоми мазкур дар шароити кунунии зудтағйирёбандаи соҳа, ба шумор меравад. Истилоҳи «натиҷаи таҳсилот» аз нуқтаи назари муносибати фаъолиятнокӣ тавсифи тарҳи шахсият, натиҷаи дигаргуниҳои амалиёт дар ботини инсон ба шумор меравад. Тавсифи мафҳуми амалиёт дар маводи таълимӣ, дар ниҳояти қор, аз дастовардҳои муайяни тафаккур, воситаи дарк имконияти худтатбиқкунии шахсияти хонанда вобаста аст. Дар навбати худ, муваффақиятҳои рушди шахсият дар муносибати фаъол кафолат медиҳад, ки ҳадафҳои маърифати умумӣ дар намуди вазифаҳои умда зоҳир гардад, то ин ки ин вазифаҳо самти ташаккули тарҳи шахсро инъикос намояд.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 апрели соли 2010.
2. Свитич Л. Г. Социальная информатиология. - М.: Алгоритм, 2000. – 250 с.
3. Урсул, А.Д. Природа информации / А.Д. Урсул. - М.: Политиздат, 1968.-287 с.
4. Концепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2003. - С.3.
5. Урсул А.Д. Информатизация общества. - М.: 1990.
6. Шарипов Ф.Ф. От информатики к информационной культуре. - Душанбе: Ирфон, 2009. - 187 с.
7. Стратегия модернизации содержания общего образования: материалы для разработки документов по обновлению общего образования. - М.: Мир книги, 2001. - 100с.
8. Хозяинов, Г. И. Педагогическое мастерство преподавателя/Г.И. Хозяинов. - М.: Высш.шк. 1988. -247с.

ШУКУРОВА ТАМИЛА ФАРХАДОВНА,

доцент кафедры иностранных языков
Института государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан, к.ф.н.
734003, ул. Саида Носира 33,
e-mail: shukurova@bk.ru, тел.: 931850185

ПРЕПОДАВАНИЕ ПЕНИЯ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ: ЗНАЧИМОСТЬ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Аннотация

В статье рассматривается система уроков пения в учебных заведениях Российской империи. Обращается внимание на историческую и образовательную значимость музыкально-хорового обучения в школах, трудности и методические подходы в обучении.

В качестве материалов использовалась дореволюционная, советская и современная научная литература. Методами исследования являются принципы объективности, историзма, системности, комплексного учета социальной субъективности в предмете исследования, максимально возможный нейтралитет исследователя по отношению к интерпретации и оценке фактического материала. Использование этих методов позволило автору рассмотреть систему уроков пения в учебных заведениях ретроспективно и в исторической последовательности.

В заключение автор отмечает, что пение имело большое значение в Российской империи. Традиции и учение пению восходили к древней истории России и играли важную роль в духовной жизни общества. В середине XIX века пение преподавали в начальных школах России, но из-за сложной системы обучения успеваемость учеников была низкой. В 1870-х годах методология обучения, основанная на аналитико-синтетическом методе, была изменена, что позволило значительно улучшить качество обучения.

***Ключевые слова:** Российская империя, образовательное учреждение, народная школа, традиция, культурная жизнь, изучение пения.*

ШУКУРОВА ТАМИЛА ФАРҲОДОВНА,

дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии

Институти идорақунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.и.ф.

734003, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33,

e-mail: shukurova@bk.ru, тел.: 931850185

Тадриси суруд дар муассисаҳои таълимии империяи Россия: аҳамият ва натиҷаҳо

Аннотатсия

Дар мақола низоми дарсҳои суруд дар муассисаҳои таълимии империяи Россия мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ба аҳамияти таърихӣ ва омӯзиши таълими мусиқӣ-ҳамсароӣ дар мактабҳо, мушкилот ва равишҳои методӣ дар раванди таҳсил тавачҷӯҳ дода шудааст.

Адабиёт ва маъхазҳои илми тоинқилобӣ, замони шӯравӣ ва замони муосир ба сифати мавод ва сарчашма истифода шудаанд. Усули объективӣ, таърихгароӣ, низомнокӣ, бо дарназардошти субъективияти иҷтимоӣ дар мавзӯи пажӯҳиш, ҳадди аксарии бетарафии муҳаққиқ дар мавриди шарҳу тафсир ва арзёбии маводи мавҷуда методҳои асосии таҳқиқот мебошанд.

Дар хотима муаллиф қайд менамояд, ки суруд дар империяи Россия аз аҳамияти калон бархӯрдор буда, анъанаҳои суруд ва сурудхонӣ ба таърихи қадимии Россия мансуб мебошад, ки он дар ҳаёти маънавии ҷомеа аҳамияти калон доштааст.

Вожаҳои калидӣ: Империяи Россия, муассисаи таълимӣ, мактаби халқӣ, анъана, ҳаёти маънавӣ, асли воқеъбинона, сифати таҳсил, омӯзиши суруд

SHUKUROVA TAMILA FARHADOVNA,

Associate Professor of the Department of Foreign Languages
of the Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan,
Candidate in Philology,
734003, 33, Said Nosir str., e-mail: shukurova@bk.ru,
Phone: 931850185

**Teaching of singing in educational institutions of the Russian empire:
Importance and results**

Annotation

The article discusses the system of singing lessons in educational institutions of the Russian Empire. Attention is drawn to the historical and educational significance of music and choral education in schools, difficulties and methodological approaches in teaching.

The materials used were pre-revolutionary, Soviet and modern scientific literature. The methods of research are the principles of objectivity, historicism, systematic, integrated accounting for social subjectivity in the subject of research, the maximum possible neutrality of the researcher in relation to the interpretation and evaluation of factual material. Using these methods allowed the author to consider the system of singing lessons in educational institutions retrospectively and in historical sequence.

In conclusion, the author notes that singing was of great importance in the Russian Empire. Traditions and the teaching of singing date back to the ancient history of Russia and played an important role in the spiritual life of society. In the mid-19th century, singing was taught in elementary schools in Russia, but due to the complex learning system, student performance was low. In the 1870s, the teaching methodology based on the analytical-synthetic method was change, which allowed to significantly improving the quality of training.

Keywords: *Russian Empire, educational institution, public school, tradition, cultural life, study singing.*

Пение было значительной частью жизни в дореволюционной России. Важные сезонные праздники (особенно весной и летом), а также церковные праздники сопровождались песнями. Также важно отметить, что молодые люди в Росси пели песни и танцевали под них. Начиная с начала осени, они продолжались до Красной горки (первое воскресенье после Пасхи). Танцы в кружке были частью языческой традиции.

Православная церковь обеспечивала покровительство религиозным песням, создавая церковные хоры прихожан. Пение было одной из учебных дисциплин в период Киевской Руси. Так, в Киевском женском училище, основанном в 1086 году, пение было одним из обязательных предметов (Миропольский, 1873).

Преподавание пения в русской (в том числе советской) историографии рассматривалось с середины XIX в. В дореволюционный период этой теме уделялось внимание таких специалистов, как: В.Ф.Одоевский (Одоевский, 1868), О. Гутман (Гутман, 1899), О. Миропольский (Миропольский, 1873) и другие. Авторы искали новые методы обучения пению.

В советский период пик вокальных педагогических исследований пришелся на 1950-1960-е годы. В это время дореволюционный метод преподавания музыки был усовершенствован и упрощен. Эти вопросы были изучены признанными экспертами, такими как Б.А. Багодуров (Багодуров, 1953), Ю. А. Барсов (Барсов, 1968), Е. Ю. Гембицкая (Гембицкая, 1955), Д. Л. Локшин (Локшин, 1957) и другие.

В XXI веке преподавание пения в дореволюционный период нашло отражение в ряде работ, среди которых необходимо назвать исследования: Н.В.Грузинцева (Грузинцева, 2016), М.В. Комиссарова (Комиссарова, 2015), Л.В. Чернова (Чернова, 2016), Е.И. Кислова (Кислова, 2015), И.В. Корнилова (Корнилова и др., 2016) и другие. В этот период авторы сосредоточились на истории педагогики и эволюции методологических подходов в обучении.

Педагогическое значение музыки вообще и пения в частности определяется сильным влиянием чувств на духовную жизнь. Необходимо понимать, что музыка - это в основном язык чувств, причем не только личных, но и универсальных. Воплощая эмоции, песня служит выражением элементов внутренней жизни человека в обществе и самого общества. В дореволюционный период учителя считали, что можно выразить свои самые глубокие чувства и благородные устремления через песню. Моральное значение пения заключалось не только в обучении человека, но и в «настройке» человека на его лучшие проявления и побуждения.

В то же время пение могло иметь большое национальное значение, но основой народного музыкального образования должны были стать народные песни и молитвы. Именно поэтому государственным гимном Российской империи была песня-молитва «Боже, царя храни». Эта песня была воплощением истории народа, носителем основ народного образования. В ней общество выражало свои взгляды на жизнь и надежды. Следует отметить, что песня сыграла важную роль не только в России, но и в других странах. Так, например, в Германии хоры имели «цементирующее» значение в объединение немецких обществ (Гай, 2014).

Важно отметить, что музыкальное образование имело чисто практическое значение. Песня и музыка, наполняющие досуг в праздничные дни, служили отвлечением от питьевых заведений и ростом алкоголизма (Кузьмина, 2015: 93-97).

Наконец, введение правильного музыкального образования помогло улучшить русское церковное пение и послужило поддержкой для школы. Например, общество было

более сочувственно к пению, и если хор участвовал в церковной школе, школа приобретала высокий статус в обществе.

В первой половине XIX века пение как основной предмет в школах находилось в упадке. Причиной этому было распространенное мнение, что не все студенты обладали талантом пения. Ситуация изменилась со времен Великих реформ 1860-х годов, когда пение было включено в обязательный предмет в учебную программу практически во всех школах, а также в кадетском корпусе Российской империи (Черкасов , Смигель , 2016).

Освобождение от пения допускалось только в том случае, если у ученика были болезненность, слабость или патологические отклонения. Но все эти случаи были очень редкими в учебных заведениях. Важно отметить, что уроки пения, помимо прочего, были эффективным инструментом для исправления дефектов речи, так называемых языковых связей и заикания. Кроме того, не следует забывать, что голос и слух, как и другие способности, могут развиваться посредством методологической подготовки и систематических упражнений.

К 1870-м годам учителя пения были озадачены вопросом: «С какого возраста мы должны начать учить детей пению?»

Общеизвестно, что дети начинают петь очень рано. Находясь в колыбели, засыпая под звуки колыбельной, ребенок привыкает к спокойному пению. Уже тогда его слух начинает развиваться, хотя он еще не различает отдельные звуки в песне, но воспринимает песню в целом. С развитием тела начинается укрепление голосовых органов, а также навыки речи и пения (которые были сформированы путем подражания). В возрасте 5-6 лет ребенок начинает подпевать. Постепенное развитие голоса ребенка может доказать, что кроме особых случаев музыкальной одаренности, что является исключением, голос ребенка формируется не ранее, чем в период 8-9 лет. С этого времени преподавание пения началось в дореволюционной России. Было отмечено, что в детских садах детей учат пению в более раннем возрасте, что при правильном выборе пьес вполне возможно. Однако преподавание пения до указанного возраста не рекомендовалось (Миропольский , 1873: 7).

К 1870-м годам вопрос о предпочтении сольного или хорового пения был в повестке дня в начальных школах. Важно отметить, что обучение пению было намного проще, поскольку оно представляло собой первоначальный путь развития основных элементов пения. Однако без хорового пения оно было неполным. Удивительно, но хоровое пение вызвало возражения даже среди учителей музыки начальной школы. Аргументы этих учителей сводились к следующему: 1) нет времени для хорового пения в начальной школе, 2) этот тип пения труден для учеников, 3) при условии художественного развития, в школе это невозможно, и, наконец, 4) где взять голоса для хора в школе?

Учителя-новаторы парировали, что 1) если в начальной школе есть место для пения, то оно должно быть хоровым, поскольку это не отдельные уроки, а совместные. Начиная с сольного пения, пришло время перейти к хоровому пению, 2) проблема сложности хорового пения была скорее проблемой пения для учителя, так как она была совершенно непостижимой. Если один студент мог петь мелодию, то почему он не мог петь ее, если кто-то поет? О. Миропольский , посещая уроки пения в начальных школах, отметил, что «пение в

два, три голоса доставляло им (детям - авт.) величайшее удовольствие, и они охотно выступали в хоре» (Миропольский, 1873: 9).

В 3-м пункте противники введения хорового пения отметили, что дети не могут развиваться художественно. Однако новаторы посчитали этот факт преувеличением. Они отметили, что первым этапом исполнения музыки является правильность пения; если ученики впервые поют и достигают этого, то в хоровом пении можно услышать какой-то ансамбль. Техническая выносливость, тонкие нюансы, изящество, высокое мастерство исполнения были результатом длительной практики, и было бы странно требовать эти качества от детей.

Что касается четвертого пункта, новаторы сообщили, что их уроки пения не ставили задачу постановки оперных спектаклей. В пении сочетание нескольких голосов приведет к хоровому пению, а элементарное пение не потребует значительного количества голосов. Подводя итоги, сторонники хорового пения отметили, что есть время, деньги и полная возможность ввести хоровое пение в начальных школах. Хоровое пение оказало положительное влияние в образовании на развитие навыков командной работы, осознание того, что только вместе можно достичь цели, формирование привычки тщательно выполнять свои действия и координировать свои действия с другими. Также важен соревновательный дух, понимание пропорций, такта и гармонии.

Несколько слов о методике обучения пению в начальной школе.

В середине XIX века преподавание пения считалось трудным делом, поскольку требовало от учителя творческого подхода. Князь В.Ф. Одоевский писал, что «вся музыка есть не что иное, как серия соединений семи основных величин и их производных» (Одоевский, 1868: 5). Точно так же рисунок представлял собой смесь прямой линии и кривой, а математика - смесь 10 основных чисел. В конце концов, именно В. Ф. Одоевский разработал метод хорового обучения (Чернова, 2016: 25).

Профессор Ларош в своем предисловии к руководству по методическим урокам пения Шевы отметил, что может показаться парадоксальным, что все музыкальные знания и умения сводятся к одной главной особенности: «способности интонировать», то есть «представлять в пропорции, картину с голосом, представленный знаком на бумаге». Таким образом, вся музыка на техническом языке основана на интервалах. Если принять во внимание, что существует 7 основных звуков, а 8 - первый, повторяемый дважды, что есть 7 основных интервалов и оставшиеся производные, то понимание музыкальной грамотности даже не должно казаться сложным.

Несколько слов о методике преподавания. К 1870-м годам было два метода обучения пению: синтетический и аналитический. Особенность синтетического метода состояла в том, что ученики сначала учили музыкальные звуки в форме шкалы, затем переходили к более сложным музыкальным упражнениям, затем к целым пьесам, и приобретение навыков музыкальной компетентности завершалось обучением.

При обучении аналитическим способом процесс обучения был обратным. Сначала ученики выучивали несколько простых пьес на слух, которые позже стали учебным материалом. Методисты отмечали, что дети, как в речи, так и в песне, поначалу не различают элементы, а воспринимают их как единое целое. Под руководством учителя

ученики делят целое на элементы, на отдельные звуки, различающиеся по высоте, силе и продолжению. Таким образом, синтетически, обучение начинается с элементов и перерастает в пьесы; и в аналитическом смысле он начинается с целых пьес и переходит к элементарным звукам.

В процессе преподавания пения в русских школах доминировал синтетический метод, несмотря на то, что он был более подходящим для специального образования и вряд ли применим для начальных школ. Соответственно, в рутинном изучении учебников преподавание пения продолжалось само по себе, и это было причиной того, что пение воспринималось не всеми учениками. К 1870-м годам русские учителя разработали более упрощенную систему обучения. Ядром его был аналитический метод, который должен был упростить процесс обучения и сделать его доступным для всех. В конце концов, этот метод существовал почти до 1950-х годов, а затем был немного обновлен (Чернова, 2016).

Нововведения предполагают, что обучение пению следует начинать с предварительных упражнений. Их целью было: во-первых, познакомиться с вокальными данными детей и их готовностью к пению; во-вторых, подготовить развитие слуха, такта, интонации голоса и умения различать высокие и низкие тона; в-третьих, подготовить материал для дальнейшего изучения; в-четвертых, научить детей писать первые 7 цифр, писать заметки и знакомить детей со школьной системой.

Как вы знаете, первые впечатления самые сильные, и поэтому учитель с самого первого урока должен стараться вовлечь детей в процесс обучения, вселить в них уверенность и убедить их в том, что научиться петь не сложно.

После знакомства с учениками учитель должен был подружиться с детьми. Он должен был выяснить, какие песни они знали и что им нравилось. Это было сделано для того, чтобы дети смогли преодолеть свою стеснительность и пробудить дух соревнования. Чтобы практиковать интонацию, нужно было «войти в голос» учителя. Такт и пропорции появятся позже во время исполнения песен. Выбор песен должен быть адаптирован для дальнейшей работы, при этом важно, чтобы песни имели отчетливо простую диатоническую шкалу. Написание рисунков должно сопровождаться устными упражнениями.

Ядро всего обучения должно было основываться на аналитически-синтетическом методе, и факт всегда должен предшествовать заключению, пример должен предшествовать правилу, а частное должно предшествовать обобщениям.

После предварительных упражнений важно было руководить учениками, задавая им вопросы, чтобы помочь им проанализировать и записать в записках песни, которые они выучили. В то же время их навыки были особенно важны, а также находчивость и изобретательность учителя. Дальнейшее развитие исследований зависело от успеха независимого анализа первой песни.

Для эффективного обучения были даны общие рекомендации по новому методу начального (упрощенного) обучения:

1. Простая, но изящная мелодия и текст, должны использоваться как основа всего периода обучения, постепенно увеличивая трудности в интервалах, такте, темпе и диапазоне голоса;

2. Устные и письменные работы должны чередоваться, но устным должны предшествовать письменные. Если ученик умеет петь по памяти, он должен уметь записывать то, что слышал;

3. Теоретическая информация о музыке должна предоставляться постепенно, при исполнении и изучении мелодии, и она должна быть немедленно «зафиксирована» с новыми примерами. Таким образом, не было необходимости говорить о дополнительных октавах в основной гамме, если они не встречались в изучаемой песне.

4. Было особенно важно, чтобы дети учились представлять каждый звук в уме. Для этого лучшими средствами были музыкальный диктант и чтение нот. Оба эти упражнения должны были быть использованы в учебном курсе. Ученики должны слышать и угадывать интервалы и записывать их; каждая нота должна служить для них знаком настоящего звука. Упражнения могут отличаться. Например, один ученик громко поет ноту, а остальные записывают. Главное, чтобы в каждом задании ученик обязательно вникал в него, слушал звук и воспроизводил его или искал его сам. Только при таком методе обучения пение может развиваться и давать результаты.

5. Наряду с мелодиями (молитвами, гимнами, песнями) должны быть упражнения по исполнению музыкальных звуков по названиям нот: до, ре, ми и т. д.

6. Все упражнения должны иметь осмысленный характер элегантных мелодий и не должны быть рутинно-монотонными имитациями механических комбинаций музыкальных звуков или бессмысленных композиций.

7. Как только дети научатся правильно и ясно исполнять простые пьесы, в обычном темпе с простым тактовым делением, когда они научатся различать и применять свои знания, необходимо приступить к двуголосному пению. Каноны служили переходом от сольного к хоровому пению, с меньшими трудностями в исполнении из-за их конструкции (Мировольский , 1873: 17-18).

Упрощенная система изучения нот долгое время играла значительную роль в музыкальной педагогике (Чернова , 2016: 27).

В заключение следует отметить, что пение имело большое значение в Российской империи. Традиции обучения пению восходили к древней истории России и играли важную роль в духовной жизни общества. В середине XIX века пение преподавали в начальных школах России, но из-за сложной системы обучения успеваемость учеников была слабой. В 1870-х годах методология обучения, основанная на аналитико-синтетическом методе, была изменена, что позволило значительно улучшить качество обучения.

Литература:

- Багадуров В.А. (1953). Вокальное воспитание детей. Москва, С.94
Барсов Ю.А. (1968). Вокально-исполнительские и педагогические принципы М. И. Глинки. Ленинград. С.64

- Гай Ю. (2014). Немецкая школа пения. Санкт-Петербург. С.328
- Гембитская Е.Я. (1955). Обучение мальчиков пению в хоре. Москва. С.23
- Грузинцева Н.В. (2016). //О некоторых особенностях древнерусской певческой педагогики и рецепциях в музыкальном образовании конца XIX века (на примере опыта преподавания пения в приходских школах Тобольской епархии)//:“Достижения и инновации науке, технологиях и медицине“. Сборник статей международной научно-практической конференции С. 115-120.
- Гутман О. (1899). Гимнастика голоса. Руководство по развитию и правильному употреблению органов голоса в пении . С.80
- Комиссарова ,2015 - Комиссарова М.В. (2015). //О содержании образования и пения преподавания в приходских школах России во второй половине 19 – го века//: «Вестник Новгородского государственного университета им . Ярослава Мудрого» . № 1 (84). С. 159-161.
- Кислова Е.И. (2015). «Латинское» и «славянское» воспитание в начальных классах русских семинарий XVIII века. Словенская. Т. IV. № 2. С. 72-91.
- Корнилова И.В., Магсумов Т.А., Шакиров Р.Р. (2016). //Подготовка учительниц в учебных классах женской гимназии в Казани в последней трети XIX – начале XX века//: «Европейский журнал современного образования» №16 издание 2. с . 217-228.
- Кузьмина А.В. (2015), //Введение государственной винной монополии и установление опеки над народной трезвости в Российской империи//: «Гуманитарные и социально-экономические науки» . N 4 (83). С. 93-97.
- Локшин Д.Л. (1957), Хоровое пение в русской дореволюционной и советской школе. Москва. С. 296
- Миропольский О. (1873) //Обучение пению в народной школе//: „Журнал министерства народного просвещения“ . Глава 189. С. 1-22.
- Одоевский В.Ф. (1868). Музыкальная грамота для немусыкан-тов. Москва. С.28
- Чернова Л.В. (2016) 9 Вокально-речевая культура учителя музыки: эксперимент, теория, практика: монография / ФГБОУ ВПО «Уральский гос. пед. ун-т». – Екатеринбург, 2015.–195 с
- Черкасов А.А., Смигель М. (2016). //Народное образование в Российской империи в последней трети XIX века: приходские школы.//: «Европейский журнал современного образования», том 18, издание. 4, с. 418-429.

АХИЕВА САОДАТ УМАРБЕКОВНА,

дотсенти кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни, н.и.с.,
734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121,
Тел : (+992) 918-44-01-49, E-mail: miledi.2000@mail.ru

ИМОМНАЗАРОВА МАВЧУДА ИЛҲОМОВНА,

унвонҷӯи кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи Садриддин Айнӣ, ассистенти кафедраи илмҳои иҷтимоӣ- гуманитарии
Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, ш. Душанбе, кӯчаи. Саид Носир 33,
Тел : (+992) 987-82-29-11, E-mail: Fialka_92_17@mail.ru

ВОСИТАҲОИ АХБОРИ ОММА ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ҶОМЕАИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи нақши воситаҳои ахбори омма дар ҷомеа рафта, омӯзиши ин масъала имкон медиҳад, ки саҳм ва мавқеи воситаҳои ахбори омма дар ҷомеаи муосир хеле устувор буда, ҳолати рушди ҳаёти сиёсӣ ва монеаҳои равандҳои модернизатсионӣ, роҳҳои тадбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст.

Яке аз омилҳои асосии нуфузи илмию техникӣ ва пешрафти ҳамаи соҳаҳои фаъолияти инсон аз истифодаи васеи воситаҳои ахбори омма, технологияҳои иттилоотии муосир мебошад.

Воситаҳои ахбори омма ва технологияҳои иттилоотӣ бештар дар соҳаи идоракунии дар хизмати давлатӣ нақши махсусан муҳим мебозад.

Дар зери таъсири воситаҳои ахбори омма ва технологияҳои иттилоотии муосир дигаргуниҳои куллан инқилобӣ дар технологияи идоракунии (раванди автоматикунӣ, асоснокунӣ, қабули қарор, корҳои созмондиҳӣ ва иҷрои тадбирҳо), касбият ва дараҷаи таҳассусии мутахассисоне, ки бо фаъолияти идоракунии машғуланд, баланд бардошта мешавад.

Воситаҳои ахбори омма ва компютерҳои инфиродӣ, василаҳои дастгоҳи муосир, ва намудҳои мухталифи коммуникатсионӣ (аз ҷумла, робитаи моҳвораӣ) ба муассиса ва хизматчиҳои давлатӣ имконият медиҳанд, то дар вақти зарурӣ миқдори пурраи иттилооти лозимаро барои ба амал баровардани ҳадафҳои касбӣ, таълимӣ ва фарҳангӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон равона кунанд.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, Воситаҳои ахбори омма, коммуникатсия, демократия, зиракии сиёсӣ, раванди иттилоотпазирӣ, технологияҳои иттилоотӣ, сатҳи инкишоф.*

АХИЕВА САОДАТ УМАРБЕКОВНА,

доцент кафедри политологии Таджикского Государственного Педагогического
Университета имени Садриддина Айнаи, к.п.н.
734003, г. Душанбе, пр. Рудаки 121,
Тел : (+992) 918-44-01-49, E-mail: miledi.2000@mail.ru

ИМОМНАЗАРОВА МАВДЖУДА ИЛХОМОВНА,

соискатель кафедры политологии Таджикского Государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, ассистент кафедры социально - гуманитарных наук Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан,
734003, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33,
Тел: (+992) 987-82-29-11, E-mail: Fialka_92_17@mail.ru

Средства массовой информации и их роль в развитии современного общества Таджикистана

В настоящей статье анализируется роль СМИ в обществе, и исследование этого вопроса позволит СМИ внести вклад в развитие политической жизни и проблему модернизации ИТ-технологий в Республике Таджикистан.

Одним из основных факторов научно-технического влияния и развития всех сфер человеческой деятельности является широкое использование средств массовой информации и современных информационных технологий.

Средства массовой информации и информационные технологии играют особую роль в государственной службе.

Под влиянием современных медиа- и информационных технологий усиливаются радикальные изменения в технологиях управления (автоматизация, валидация, принятие решений, организационная работа и эффективность), а также профессионализм и квалификация специалистов, вовлеченных в управленческую деятельность.

Средства массовой информации и персональные компьютеры, современные средства связи и различные виды связи (включая спутниковую связь) предоставляют государственному учреждению и государственному служащему необходимый объем информации для достижения своих профессиональных, образовательных и культурных целей.

***Ключевые слова:** Таджикистан, средства массовой информации, коммуникация, демократия, политическая зрелость, процесс информатизации, уровень развития, информационные технологии, трансформации*

AKHIEVA SAODAT UMARBEKOVNA,

Associate Professor of Political Science Department of Tajik state Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Candidate of Political Sciences, ,
734003, Dushanbe, 121, Rudaki ave.
Phone: (+992) 918-44-01-49, E-mail: miledi.2000@mail.ru

IMOMNAZAROVA MAVJUDA ILHOMOVNA,

Aspirant of Political Science Department of Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, assistant of Department of Social and Humanitarian Sciences of Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 987822911, E-mail: Fialka_92_17@mail.ru

Mass media and its role in the development of modern society of Tajikistan

This article discusses the role of the mass media in the society. Studying of this issue will allow mass media to contribute into the development of political life and the problems of modernization of IT technologies in the Republic of Tajikistan.

One of the main factors of scientific and technical influence and development of all spheres of human activity is the widespread use of mass media and modern information technologies.

Mass media and information technologies play a special role in public service.

Under the influence of modern media and information technologies, there are intensifying radical changes in management technologies (automatization, validation, decision making, organizational work and efficiency), as well as the professionalism and qualification of specialists involved in management activities.

Mass media and personal computers, modern means of communication and various types of communications (including satellite communications) provide the government agency and government official with the necessary amount of information to achieve their professional, educational and cultural goals.

Key words: *Tajikistan, mass media, communication, democracy, political maturity, informatization process, level of development, information technologies, transformation.*

Васоити ахбори омма яке аз институтҳои муҳимтарини ҷомеаи муосир ба ҳисоб рафта, дар аксар мавридҳо онро дар баробари ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ ҳокимияти чорум низ меноманд. Ҳокимияти чорум ном гирифтани воситаҳои ахбори омма (минъбаъд ВАО) далели он аст, ки дар се шохаи ҳокимияти давлатӣ дар ҷомеа таъсири муайяне дорад. Замони муосирро бе воситаҳои нашрӣ, радио ва телевизион тасаввур кардан номумкин аст. Ҳамзамон, васоити ахбори омма ҳамчун институти муҳими ҷамъияти як қатор вазифаҳоро иҷро менамояд. Аз он ҷумла, огоҳонидани мардум аз ҳодисоту воқеиёти гуногуни мамлакат ва ҷаҳон, иҷтимоикунонӣ ва ташаккулдиҳии шуури мардум, реклама дар шаклҳои гуногун, иттилооти фарҳангӣ-фароғатӣ ва ғайра. Дар адабиётҳои илмӣ-тадқиқотӣ бошад, бештар чунин вазифаҳои муҳими ВАО баррасӣ карда мешаванд, чун ба монанди:

- ҷамъоварӣ ва паҳн кардани иттилоот;
- интихоб ва шарҳу эзоҳи иттилоот;
- ташақкул додани афкори ҷамъиятӣ;

-пахн намудани фарҳангу маданият.

Воситаҳои ахбори омма аз низоми асосии ҷомеаи муосир аст, ки ба тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, махсусан, ба ҳаёти сиёсии ҷомеа таъсир мерасонад. Хосияти дастаҷамъии сиёсат ва аз ҷумла давлат, миллат, гурӯҳҳо ва умумиятҳои иҷтимоӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, созмонҳои дигари сиёсӣ он аст, ки моҳияти масъалаҳоро сарфаҳм раванд ва дар рушди онҳо саҳм гиранд. Фаъолияти шаҳрванд ва созмонҳои иҷтимоӣ сиёсӣ дар раванди сиёсӣ мақоми махсус пайдо менамоянд. Ҳамаи ин муносибатҳо танҳо тавассути робита ё муоширати бевоситаи одамон номумкин мегардад. Он зарурати истифодаи воситаҳои махсуси додани ахборотро талаб дорад. Истифодаи воситаҳои гуногуни коммуникатсионӣ имконият медиҳанд, ки ягонагии ирода, тамомият ва самти ягонаи фаъолияти одамони зиёде таъмин гардад.

Воситаҳои ахбори омма дар олами муосир воситаи тавоноии ташаккул, паҳн гаштан ва умуман, инкишофи маданияти оммавӣ гардидаанд. Инкишофи шуури ҷамъиятиро бе иштироки фаъоли воситаҳои ахбори омма тасаввур кардан номумкин аст. Аз худ намудан ва таҳлили таркиби кулли ахбороти олам фақат тавассути ВАО имконпазир гаштааст.

Дар зери мафҳуми ВАО унсурҳои гуногуни расонидани ахбор фаҳмида мешавад. Матбуот, радио, телевизион, интернет, кино, сабти овоз, сабти сурат, маълумотномаҳои оммавӣ ва ғайраҳо ба сифати ҷузъҳои таркибии ВАО доништа мешаванд.

Даҳсолаҳои охир бошад дар инкишофи воситаҳои ахбори омма такони пурзӯр ба амал омад. Он ҳам бошад ба суръати баланди инкишофи илму техника ва технологияи истифодаи онҳо вобаста аст. Махсусан, мавриди истифодаи васеъ қарор гирифтани воситаҳои инфиродии алоқа ва наشري иттилоот, системаҳои электронии коммуникатсионӣ, радио ва телевизиони кабелӣ, алоқаи кайҳонӣ тавассути радиҳои маснуъӣ замин ва мушакҳои гуногун дар рушди ВАО қадамҳои устуворона гузошанд. Новобаста, аз сатҳи инкишофи воситаҳои мухталифи ахбори омма, то ҳоло нақши барҷаста дар интишори ахборот ба матбуот, радио ва телевизион дар мансуб аст.

Дар марҳилаи кунунии инкишофи ҷомеа ҳеҷ кишвареро бе иштироки ВАО тасаввур кардан мумкин нест. Тамоми олами мутамаддин воситаҳои гуногуни ахбори оммаро дар сатҳи зарурӣ истифода менамоянд. Инкор намудан ва истифода накардан аз ВАО маъноӣ аз шохроҳи инкишоф берун гаштан ва ақибмониро дорад. Аммо то ба сатҳи ҳозираи инкишоф расидан, воситаҳои ахбор низ роҳи дурударозеро сипарӣ намудаанд. Умуман, дар ҷомеаи сиёсӣ сатҳи инкишофи ВАО низ аз талаботи низоми сиёсии ҷомеа ва унсурҳои асосии он бармеоянд.

Истифода ва рушди ВАО аз омилҳои дигар низ вобастаанд. Махсусан, макон ва замон дар нисбати истифодаи ВАО масъалаҳои гуногунро пеш меоранд. Ҳудуд ва иқтисоди давлат, унсурҳои таркибии сиёсат ва сатҳи фаъолияти сиёсӣ, роҳу воситаҳои қабули қарорҳои сиёсӣ ва ҳалли онҳо дар масъалаи зарурати истифодаи ВАО ва дараҷаи истифодаи он равшанӣ меандозанд. [3,331]

Воситаҳои ахбори омма яке аз инстиутҳои асосии ҷомеаи муосир ба ҳисоб меравад, ки ба тамоми ҷанбаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъсири назаррас мерасонад.

Воситаҳои ахбори оммаро дар қатори ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ ҳамчун ҳокимияти «чорум» меноманд. Мақоми ВАО пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки онҳо ҳамчун ташкилоти мустақил ба воситаи иттилооти сиёсӣ афкори умумро ташаккул дода, ба тамоми раванди ҳаёти сиёсӣ таъсири калон мерасонад ва дараҷаи маълумотгирии сиёсии аҳолиро баланд мебардоранд[2,426].

Яке аз омилҳои асосии нуфузи илмию техникӣ ва пешрафти ҳамаи соҳаҳои фаъолияти инсон аз истифодаи васеи технологияҳои иттилоотии муосир вобастагӣ дорад.

Воситаҳои ахборӣ омма бештар дар соҳаи идорақунии дар хизмати давлатӣ нақши махсусан муҳим мебозад.

Дар зери таъсири воситаи иттилоотӣ оммаи муосир дигаргуниҳои куллан инқилобӣ дар технологияи идорақунии (раванди автоматикунӣ, асосноккунӣ, қабули қарор, корҳои созмондиҳӣ ва иҷрои тадбирҳо), касбият ва дараҷаи тахассусии мутахассисоне, ки бо фаъолияти идорақунии машғуланд, баланд бардошта мешавад.

Воситаҳои ахбори омма ва компютерҳои инфиродӣ, василаҳои дастгоҳи муосир, ва намудҳои мухталифи коммуникатсионӣ (аз ҷумла, робитаи моҳворавӣ) ба муассиса ва хизматчиҳои давлатӣ имконият медиҳанд, то дар вақти зарурӣ миқдори пурраи иттилооти лозимаро барои ба амал баровардани ҳадафҳои касбӣ, таълимӣ ва фарҳангӣ равона кунанд.

Барои тайёр намудани мутахассисон дар хизмати давлатӣ вақтҳои охир ба истифодаи васоити ахбори омма ва технологияҳои иттилоотӣ ва махсусан аз компютер оғоз намуданд.

Аз ин лиҳоз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар бораи воситаҳои ахбори омма ва иттилоотонӣ як силсила қарору санадҳоро қабул намудааст.

Сарвари давлат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми соли 2012 чунин қайд намудаанд:

«Истифодаи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ дар самтҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа ва дар асоси он ташаккули ҳукумати электронӣ аз масъалаҳои муҳими замони муосир мебошад. Кишварҳое, ки дар татбиқи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ва рушди ҳукумати электронӣ ба пешравиҳои назаррас ноил гардидаанд, пеш аз ҳама ба масъалаҳои омода намудани кадрҳои баландихтисоси ин соҳаи муҳим, рушди инфрасохтори иттилоотӣ, зина ба зина баланд бардоштани сатҳи дониши хизматчиёни давлатӣ ва татбиқи усулҳои идорақунии электронӣ диққати зарурӣ медиҳанд»[8].

Феълан Тоҷикистон дорои воситаи ахбори омма ва технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионии муосири муассиру фарогир, аз қабилӣ сафинаи хусусӣ, шабакаи электронии фарогир, антеннаҳои баландқомати пурзӯр нест ва зарфияти молиявӣ низ барои дастрасӣ ёфта ба онҳо маҳдуд аст.

Имрӯз, бешубҳа таъсирноктарин технологияи иттилоотӣ интернет аст. Шабакаи ҷаҳонӣ торафт дар Тоҷикистон тавсеа пайдо мекунад.

Фазои ғаразноки иттилоотие, ки дар айни замон алайҳи ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз технологияҳои гуногуни иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (телевизион, интернет, радио, рӯзномаву маҷаллаҳо, кино ва

маводҳои видеоӣ, техникаи мобилӣ ва ғ) сурат мегирад, бешубҳа ба амнияти давлатии мо таҳдиди бевосита менамояд.

Дар масъалаи мазкур то ба имрӯз то дараҷае аз ҷониби олимони мухталиф мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин ҷода корҳои илмии Ярочки В. И., Поздняков Э. А. Ниёзов А.С. Ҷовид Муқим, Маҳмадов А.Н. ва дигарон назаррас мебошанд.

Бисёр олимони кушиш намуданд, ки мавқеъ, зарурат моҳияти аслии ин проблемаи муҳимро ба таври амиқ муайян ва кушода диҳанд ва то ба имрӯз боз якчанд проблемаҳои дигар низ боқӣ мондааст:

- озодӣ кам ба назар мерасад ;
- баробариро дар баъзе мавридҳо дидан ғайриимкон аст;
- нуқосонҳо аз тарафи рӯзнаманигорон ва ғ.

Воситаҳои ахбори омма ва нақши он дар ҷомеаи муосир ва “ҳукумати электроники Ҷумҳурии Тоҷикистон-воситаи демократикунӣ [1] ва шаффофияти идоракунии давлатӣ” ба таври пурра ва муфассал дида баромадани ҳолати ҳуқуқи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, барои расидан ба мақсади зикргардида, хулосабандӣ кардан зарур аст.

Дар замони имрӯза аҳамияти воситаҳои ахбори омма ва технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ торафт аён ва таҳқиқ эҳсос мегардад. Дар даҳ соли сипаришуда оид ба воситаҳои ахбори омма ва масоили марбут ба он як қатор санадҳои муҳими меъёрии ҳуқуқӣ аз қабили:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» [2] (2001) Қонуни мазкур муносибатҳои ҳуқуқиро, ки дар рафти ташаккули истифодаи иттилооти ҳуҷҷатшуда ва манбаю захираҳои иттилоот ба миён меоянд, офаридани технологияҳои иттилоотӣ, шабакаву системаҳои автоматиконидашудаи иттилоотро танзим мегардонад, тартиби муҳофизати захираи иттилоот, инчунин ҳуқуқ ва вазифаҳои субъектҳоеро, ки дар равандҳои иттилоотонӣ ширкат меварзанд, муайян мекунад.

Мақсади Қонуни мазкур муҳайё кардани шароити мусоид барои қонеъ гардонидани талаботи шахсҳои ҳуқуқӣ, воқеӣ ва мақомоти идораи давлатӣ ба иттилоот дар асоси ташаккул додани инфрасохтори ҳозиразамони иттилоот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, якҷоя кардани он бо шабакаю системаҳои байналмилалӣ иттилоот мебошад. Қонун шартҳои ҳимояи манфиатҳои қонунӣ ва ҳуқуқҳои давлат, шахсонӣ ҳуқуқӣ ва воқеиро дар рафти тартиб додан, захира кардан, нигоҳдориву ирсол кардан ва интишор додани иттилоот бо воситаҳои технологияи ҳозиразамони иттилоотӣ муқаррар менамояд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ» [5] (2002)

Қонуни мазкур асосҳои ба кор бурдани ҳуҷҷатҳои электронӣ, талаботи асосӣ ба ҳуҷҷатҳои электронӣ, инчунин ҳуқуқ, вазифаҳо ва масъулияти иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқиро, ки дар соҳаи гардиши ҳуҷҷатҳои электронӣ ба амал меоянд, муқаррар менамояд.

Маҳдудият дар истифодаи ҳуҷҷатҳои электронӣ дар мавридҳои пешбиниамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шуда метавонад.

Ҳуҷҷатҳои электронӣ тавассути ҳамаи воситаҳои алоқа, аз ҷумла системаҳо ва шабакаҳои иттилоотӣ, агар ин ба қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳолифат накунад, фиристода шуда метавонанд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот» (2002) [6].

Қонуни мазкур принципҳои асосии таъмини ҳифзи иттилоот ва танзими муносибатҳои ҳуқуқии дар ин соҳа ба вучуд омадаро муқаррар менамояд.

Ба мақсадҳои ҳифзи иттилоот онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

- пешгирӣ намудани ихроҷ, дудӣ, гумшавӣ, ғалат маънидодкунӣ, нусхабардорӣ ва бастанӣ роҳи паҳншавии иттилоот;

- пешгирӣ намудани амалиётҳои беиҷозат оиди нобудсозӣ, тағйирдиҳӣ, ғалат маънидодкунӣ, нусхабардорӣ ва бастанӣ роҳи паҳншавии иттилоот;

- пешгирӣ намудани амалиётҳои беиҷозат ва беиҷозат, ки боиси қасдан ё бидуни қасд нобудсозӣ, бастанӣ роҳи паҳншавӣ, ғалат маънидодкунӣ (сохтакорӣ), дудӣ, нусхабардорӣ, ихроҷ, дигаргунишавӣ ва тағйиребии иттилоот гардиданаш мумкин аст.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастрасӣ ба иттилоот» (2008) [7].

Мақсади Қонуни мазкур фароҳам овардани шароити ҳуқуқӣ барои амалӣ гардонидани ҳуқуқи ҳар шаҳрванд ба ҷустуҷӯи озодаи иттилоот ва ба даст даровардани он, ҳамчунин таъмини ошкорои иттилоотии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ташкилоту мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот мебошад.

Дар ин замина Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.11.2003 №1174), Барномаи давлатии «Рушд ва ҷорикунӣ технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.12.2004, № 468) ба тавсиб расидаанд. Дар ҷаласаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (3 декабри соли 2010) аҳамияти воситаҳои ахбори омма ва технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва зарурати ҳарчӣ зудтар дар ҳамаи соҳаҳои идоракунии ҷорӣ кардани он бори дигар махсус қайд карда шуд ва «Нақшаи чорабиниҳои минбаъдаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ барои тақмили идоракунии давлатӣ» қабул карда шуд.

Стратегия давлатии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ механизмҳои ташкилӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ амалисозии ин стратегияро пешкаш мекунад.

Аз рӯи стратегия, самтҳои асосиро дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба таври зайл пешбинӣ кардан мумкин аст:

– тақмили қонунгузорӣ ва базаи меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ;

– таҳия ва татбиқи дастовардҳои нави технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ;

– инкишофи инфрасохтори иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ ва ба вучуд овардани фазои ягонаи иттилоттӣ;

– амнияти иттилоотӣ.

Ҳолати муҳими Стратегия меъёре мебошад, ки мувофиқи он вазифаи асосии танзимсозии ҳамкориҳои иттилоотӣ ташкили шароит барои кафолатнокии ҳуқуқи шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ дар ин соҳа ба ҳисоб меравад. Мувофиқи он ўҳдадориҳои мақомоти салоҳиятноке ба шаффофият, пуррагӣ ва аҳамияти рӯзмарраи маълумоти пешниҳодшаванда бояд муқаррар карда шавад.

Дар натиҷаи дигаргун гаштани фазои иттилоотӣ ба ақидаи олими канадагӣ М.Макмозн, имрӯз ҷаҳон ба деҳаи калон шабеҳ дорад, ки дар он ҷо ҳама чиз маълум аст. Ҳодиса, воқеае, ки дар дуртарин нуқтаи сайёра рух медиҳад, дар як лаҳза ба тамоми мамолики тараққикарда паҳн мегардад. Телевизион, алоқаи спутникӣ масофа ва сарҳадро бемамоният убур мекунад. Кӯшиши роҳбарони мамолики соҳиби режими тоталитарӣ дар манъ кардани иттилоот саҳнаи ҷанги Дон Кихотро бо осиеҳои шамолӣ ба ёд меорад.

Ҳамин тариқ, ВАО қисми муҳиму таркибии низоми сиёсии ҷомеаи муосир ба ҳисоб рафта, хусусият, моҳият, ва вазифаҳои он, дар аксар ҳолат вобаста аз сохтори сиёсӣ-иҷтимоии ҷомеа муайян хоҳад шуд. Дар ҷомеаи тоталитарӣ матбуот, радио, телевизион ҳамчун унсурҳои ҷудонопазир ба низоми фармонравой хизмат мекунад. Дар табиати қавии элитаи ҳукмрон, бюрократияи ҳизбӣ, ВАО вазифаи аввалиндараҷаи хешро (таъмин кардани аҳолӣ бо ахборот) фаромӯш намуда, ба ташвиқоту тарғиби ғояву муқаррароти муайяншуда мепардозад ва на ҳамеша ба ташкил ва ба амал татбиқ шудани нақшаву тадбир ва ташаббусҳои зарурӣ мусоидат менамояд.

Дар асл, ин мушкилӣ, яъне ба таври фаврӣ гирифтани маълумоти расмӣ, эътимоднокӣ ва пуррагии он, яке аз мушкилоти муҳими ҷомеа мебошад. Ҳолати мавҷуда вақте, ки шахсони мансабдори ҷумҳурӣ ба узрҳои гуногун аз пешкаш кардани иттилооти муҳим ба воситаҳои ахбори омма даст мекашанд, наметавонанд қаноатбахш бошад.

Адабиёт

1. Воҳӯрии Президент бо рӯзноманигорон. // «Ҷумҳурият». 15 март соли 2012 №34
  2. Зокиров Г.Н. Истиқлолияти сиёсӣ-Душанбе 2006. С. 426
  3. Маҳмадов А. Н. Сиёсатшиносӣ. –Душанбе. 2010.- С. 331
-

4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 августи соли 2001, №40 «Дар бораи иттилоотонӣ» www.parlament.tj
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 августи соли 2001, №40 «Дар бораи иттилоотонӣ» www.parlament.tj
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистона аз 10 майи соли 2003, №51 «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ», www.parlament.tj
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 майи соли соли 2002, №71 «Дар бораи ҳифзи иттилоот», www.mmk.tj
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июни соли 2008 № 411 «Дар бораи дастрасӣ ба иттилоот», www.mmk.tj
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олий соли 2012
10. Радченко С.В. PR в муниципальном управлении как способ ведения социального диалога. Россия: тенденции и перспективы развития: сборник научных статей РАГС, ИНИОН, СЗАГС. Вып. 5. Ч. 2. / Под общей ред. В.К. Егорова и др. М.: Изд-во РАГС, 2006. С. 158–163.
11. Ҳукумати электронӣ дар ҳоли рушд аст, (АМИТ «Ховар», аз 25 сентябри соли 2012. www.khovar.tj

МУХТОРОВ ЗАЙНИДИН МУХТОРОВИЧ,

Директор Научно-исследовательского института государственного управления
и государственной службы Института государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан
Душанбе 734003. ул. Саид Носир 33.
тел: 237 2289151

АБДУЛЛОЕВА НИЛУФАР НУСРАТУЛЛОЕВНА,

Старший преподаватель кафедры иностранных языков
Института государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан
Душанбе 734003. ул. Саид Носир 33.
тел: 237 2289151

**ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ В ПРЕССЕ:
ТЕМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ
(НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕТ «АРГУМЕНТЫ И ФАКТЫ» (ТАДЖИКИСТАН)
И «ВЕЧЕРКА»)**

Аннотация

В статье обращается внимание на актуальные аспекты проблемы освещения событий общественно-политической жизни в печатных СМИ Республики Таджикистан. Раскрываются особенности отражения общественно-политической информации в отдельных печатных изданиях. Отмечается аналитический подход СМИ при анализе наиболее актуальных проблем современного Таджикистана: транспортной сферы, жилищно-коммунального хозяйства, развитие сферы туризма и т.п.

Ключевые слова: аналитическая журналистика, аналитическая работа, информация, проблематика, печатные издания.

МУХТОРОВ ЗАЙНИДИН МУХТОРОВИЧ,

директори Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии
Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, ш. Душанбе. кӯчаи Саид Носир 33.
тел: 237 2289151

АБДУЛЛОЕВА НИЛУФАР НУСРАТУЛЛОЕВНА,

саромӯзгори кафедраи забонҳои хориҷии
Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, ш. Душанбе. кӯчаи Саид Носир 33.
тел: 237 2289151

Таҳлили чанбаҳои иҷтимоию сиёсӣ дар матбуот:

**вижагии ҷанбаҳои мавзӯӣ
(дар мисоли рӯзномаҳои «Аргументы и факты» (Тоҷикистон)
ва «Вечерка»)**

Аннотатсия

Дар мақола ба таҳқиқи масоили мавзуии матбуоти даврии тоҷик дар мисоли рӯзномаҳои, ки ба забон русӣ аз рӯзгори мардуми тоҷик ва Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр мешаванд, тавачҷӯх шудааст. Зимни таҳлил мавзуи асосии таҳқиқ самти ҳаёти иҷтимоию сисёсии кишвар ба қалами таҳқиқу пажӯҳиш қашида шудааст, ки дар шароити имрӯза аз мавзӯҳои мубрам ва таҳқиқталаб муаррифӣ мешавад. Дар доираи баррасии мавзӯи масъалаҳои мубрам аз қабилӣ соҳаи нақлиёт, хоҷагии коммуналӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ, рушди сайёҳӣ ва амсоли ин мавридҳои таҳқиқу таҳлил қарор гирифтаанд.

***Калидвожа:** журналистикаи таҳлилгаро, корҳои таҳлилий, иттилоот, масъалагузорӣ, матбуоти даврий, интишорот.*

MUKHTOROV ZAINIDDIN MUKHTOROVICH,

Director of research Institute on Public Administration and Civil Service of the Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan,
Dushanbe, 734003, 33, Said Nosir str. Phone:: 237 2289151

ABDULLOEVA NILUFAR NUSRATULLOEVA,

Senior lecturer of Foreign Languages Department of the Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan,
Dushanbe, 734003, 33, Said Nosir str. Phone:: 237 2289151

**Socio-political analysis in press: thematic aspect (using the example of newspapers
“Argumenti I fakti”(Tajikistan) and “Veчерka”**

Annotation

The article draws attention to relevant aspects of the problem of covering the events of socio-political life in the print media of the Republic of Tajikistan. There are reveal the features of the reflection of socio-political information in the print media. It is note the analytical approach of mass media in the analysis of the most relevant problems of modern Tajikistan: the transport sector, housing and communal services, development of tourism field, etc.

***Key words:** analytical journalism, analytical work, information, issues, print media*

Перед тем, как перейти непосредственно к вопросу об анализе общественно-политических проблем посредством аналитики, есть смысл поговорить о такой специфической отрасли, как экспертно-аналитическая или информационно-аналитическая работа (поскольку в процессе ее анализируется именно информация).

Начнем с определений. Их существует достаточно много, но лично нам представляется достаточно удачной и емкой формулировка, данная А.И. Гушером:

«Аналитическая работа – это процесс сбора, обработки и анализа информации на заданную тему, разработки на ее базе обобщенного аналитического документа, вскрывающего суть исследуемой проблемы, вероятные перспективы ее развития и характер ее влияния на ситуацию в обществе, государстве, регионе, и, как итог, позволяющего сформулировать обоснованные выводы и предложения» [6, 145].

Продолжая свою мысль, данный автор акцентирует внимание и на профессионально-личностном аспекте данной деятельности, отмечая, что информационно-аналитическая работа – это целенаправленные «постоянные усилия аналитика на основе его собственных знаний, изучения всех доступных ему материалов и данных, возможностей взаимодействия с коллегами, а также опыта работы создать достоверную картину той или иной ситуации, процесса или явления, вскрыть движущие силы и мотивы действий основных заинтересованных сторон и персонажей этого процесса, спрогнозировать дальнейшее развитие ситуации и сформулировать предложения, которые при определенных условиях могли бы быть учтены при выработке управляющих решений или стать их основой» [6, 147].

Основные этапы аналитической работы специалистам в этой сфере деятельности видятся приблизительно так:

– изучение аналитиком в постоянном режиме максимально возможного количества информации, касающейся хода развития событий в той или иной, профильной, сфере его деятельности («работа с информационными потоками»);

– выявление на этой основе наиболее важных проблем и тенденций развития ситуаций [6, 213].

Следует отметить, что два вышеназванных этапа формируют, если так можно выразиться, «постоянный фон» профессиональной деятельности, способствуют развитию компетенций и поддержанию «профессионального тонуса» у журналиста-аналитика, способствуют накоплению опыта, необходимого при работе с фактическими данными.

Далее об этапах аналитической работы:

– постановка задач на осуществление конкретного аналитического исследования, уяснение аналитиком (аналитической группой) поставленной перед ним (ними) задачи;

– *определение общей структуры будущего аналитического документа;*

– сбор, отбор и систематизация, изучение и анализ информационных материалов, сведений и документов по теме проводимого аналитического исследования;

– критическая оценка полноты и качества полученной (собранной) информации, проверка ее достоверности и истинности. При необходимости – дополнительный сбор недостающей информации, консультации с экспертами-специалистами, учет их мнения;

– формулирование итоговых выводов (предложений) и прогнозов (широкого спектра сценариев развития ситуации);

– системное описание процесса и построение модели (моделей) на основе собранной, проанализированной и осмысленной информации, проверка ее (их) соответствия объективной реальности, в том числе с использованием мысленного эксперимента;

– создание текста аналитического документа [6, 214].

Современная отечественная аналитическая журналистика представляет собой область журналистской деятельности, и одновременно специализацию журналиста, подразумевающие обязательное наличие в информационном продукте (тексте) ярко выраженного аналитического начала, приоритетность компетентного, порой научного, осмысления проблемы, явления или процесса, в отличие от простого информирования, констатации факта. Обязательным признаком принадлежности информационного продукта (текста) к аналитической журналистике является наличие в нем элементов оценки, прогностики, определения путей и методов решения рассматриваемой проблемы.

На современном этапе на страницах отечественных печатных изданий в предметное поле аналитических публикаций в основном входит обсуждение общественно-политических вопросов. Такое внимание к аналитике, на наш взгляд, вполне обосновано – современный этап развития отечественной журналистики предполагает модернизацию всей системы средств массовой информации. На этом фоне на первый план выходит объективное отображение действительности посредством таких жанров, как статья, комментарий, корреспонденция и т.д., в которых нередко можно обнаружить результат предпринятого журналистами расследования той или иной общественно-важной проблемы.

Также существенным фактом является смена роли самой аудитории в современном таджикском обществе, то есть от пассивного потребления медийного продукта она все более обнаруживает стремление к равноправному участию, соучастию в обмене информацией. По мнению Т. Н. Исаковой, подобный процесс «отражает тенденцию перехода от процесса информирования к коммуникации, как взаимодействию» [3, 19]. И здесь аналитика является незаменимым помощником в работе любого русскоязычного журналиста.

Вообще аудитория средств информации – это специфическая динамическая социокультурная (или профессиональная) общность, члены которой объединены потребностями и практикой обращения к конкретному виду информации, к конкретным источникам и средствам информации (коммуникации), к конкретным медиа-текстам.

Отечественный исследователь М. Муродов, рассматривая особенности развития таджикской печати в годы независимости и определяя этапы этого периода отмечает: «Если в 1996-1999 годы таджикская периодическая печать больше уделяла внимание проблемам мира, единства и национального согласия, то в 2000 году печать начала касаться внутренней жизни республики, то есть социальных и экономических проблем» [7, 35].

В материалах русскоязычных газет Таджикистана, посвященных социальной среде, по мнению И. Х. Хужаназаровой, «крупно выделяются темы личности и ее места в обществе, борьба за социальную справедливость и гармоничное развитие общественных отношений. Часто обсуждаются и анализируются многие актуальные проблемы жизнедеятельности, даже при беглом взгляде чувствуется огромный интерес к простым людям, их жизненным позициям и приоритетам в непростом водовороте современной действительности» [10, 121].

Изучение проблемно-тематической направленности материалов отечественных печатных СМИ, написанных в аналитических жанрах, позволяет нам с уверенностью констатировать, что общественно-политические вопросы являются доминирующими.

В советский период, когда КПСС была «руководящей и направляющей силой общества», отечественная русскоязычная пресса, в особенности центральный орган партии газета «Коммунист Таджикистана», практически в каждом номере помещала передовую статью. Несколько сотен передовых статей в году посвящались разным проблемам в сфере политики, экономики, общественных отношений, культуры, права, морали и т.д. и т.п. «Иногда такие статьи отражали частные проблемы, но всегда носили директивный характер, были предметом обсуждения в общественных организациях и обязательны для руководства» [1, 25].

В настоящее время тематическая структура печатных средств массовой информации адресована широкой аудитории, и помимо разных вопросов, включает объемный блок общественно-политической информации. Состояние экономики, культуры, социальной сферы, уровень жизни, безопасность индивида проявляет качество проводимой государством политики. Качество и эффективность политики зависит от участия общества в политическом процессе: разработке, принятии и реализации решений, контроллинге их выполнения. Взаимодействие «управляющих» (власти) и «управляемых» (граждан), направленное на достижение общественного блага, обеспечивают многие политические и социальные

институты. Одним из них являются СМИ, отвечающие за регулярные информационные контакты власти и общества, посредством информационных обменов, производство информации, дающей развернутое представление о положении дел в государстве.

Основу общественной проблематики, затрагиваемой отечественной прессой, составляют вопросы обустройства столицы и проблемы жилищно-коммунального хозяйства. Текущая крыша, лопнувшая труба, затопленный подвал, повышение тарифов за коммунальные услуги, питьевую воду и электроэнергию, а также проблема вывоза бытового мусора – это далеко не полный перечень проблем, значимость, актуальность которых остается неизменной на страницах печатных изданий Таджикистана.

Среди наиболее примечательных материалов, соответствующих канонам аналитической журналистики следует назвать такие публикации, как «Душанбинцы против сноса зданий», «Что за жизнь, без воды...», «Правила и исключения городской жизни», «Душанбе – единый сплошной базар».

Например, в статье под названием «Правила и исключения городской жизни» автор, журналист издания «Вечерка» Ф. Касымов, актуализирует проблему сохранения современной городской культуры столицы, которая, как известно, складывалась на протяжении многих десятилетий. По мнению автора, *«основной тенденцией развития Душанбе в последнее время стало увеличение удельного веса городского населения за счет внутренних мигрантов–сельчан. В связи с чем Душанбе представляет собой специфическое образование не только в системе расселения, но и в системе общественных отношений»* [4]. Другими словами, именно мигранты-сельчане составляют основу проблемы: *«Им непонятны правила проживания в больших густонаселённых кварталах, домах, и не только. Новичкам, по заверению их соседей, чужды правила санитарии. Они не могут разговаривать тихо, так утверждают потомственные жители города. Более того, отмечают с удивлением старцы, некоторые заезжие граждане не приучены переходить дороги в положенных местах, а также подобающе пользоваться общественным транспортом. По наблюдению некоторых статистов, прогулки по улицам, проспектам и садам города, как то свойственно коренным жителям города, не вполне ещё адаптированным к жизни столицы сельчанам не всегда по нраву. Им куда приятнее бывает устраивать посиделки на не предназначенных для этого городских газонах»* [4].

Аналогичное тематическое русло прослеживается в материале Н. Дейнарович «Душанбе – единый сплошной базар». Внимание автора привлекает такая немаловажная общественная проблема, как обустройство столичных рынков «со свойственными восточному колориту суевой, шумным многоголосьем, где на обозрение покупателям и представлены щедрые дары природы». *«С одной стороны, рынок – это историческая ценность, - считает автор. - Он требует внимания властей, финансовых вложений с целью сохранения исторической ценности немаловажного объекта столицы. С другой стороны, разрастающаяся столица увеличивается в объёме, а значит, посетителей и потенциальных покупателей с каждым годом становится больше и больше. Тут возникает вопрос: нужен ли столице рынок, который не способен приобрести новую цивилизованную и современную форму?»* [2]

Не менее актуальной проблемой, имеющей общественную значимость, является, на наш взгляд, проблема транспорта. Транспортный сектор Таджикистана является неотъемлемой составной частью экономики республики. Практически в каждом номере отечественных изданий различным аспектам транспортного вопроса уделяется значительное внимание. Предлагаются различные варианты и проекты, которые в данное время тяжело реализовать, так как для этого потребуются большие финансовые затраты. Как показал

анализ, значительное количество материалов представлено в виде статей, комментариев и корреспонденций.

Стержневой основой транспортной проблемы являются вопросы улучшения работы общественного транспорта, повышения цен на топливо, строительство путепроводов, мостов, расширение и строительство новых дорог. Кроме того с каждым годом все более актуальной становится проблема увеличения количества частного автотранспорта (по данным мэрии с 2006 года по 2010 автопарк вырос с 36000 до 50000 автомобилей), что приводит к пробкам в разных частях столицы на наиболее оживленных участках дорог, а также к росту дорожно-транспортных происшествий.

Например, в корреспонденции под названием «Решение проблемы пассажирского транспорта с минимальными затратами» затрагивается вопрос об улучшении работы не только пассажирского транспорта, но и разгрузки автодорог от пробок и заторов. Примечательно, что автором материала является не журналист, а читатель издания «Вечерка», водитель с 48-летним стажем, которого, с учетом специфики его деятельности, можно, безусловно, считать экспертом, компетентным в вопросах транспорта. Автор затрагивает множество аспектов указанной проблемы, ссылаясь на материалы СМИ, указывает, что общественный транспорт – убыточный. *«Если это так, то зачем устраивать на конечных остановках сборище машин? - задается он вопросом. - Для того чтобы набить салон, а потом устраивать гонки? Зачем держать кондукторов, которые дерут деньги за проезд, а билетов не дают? Никто не знает, сколько остаётся денег за смену и куда они идут? Неужели так трудно сделать хронометраж от начальной остановки до конечной поминутно, как это было в прежние годы. Или в автохозяйствах, где находятся автобусы и троллейбусы, работают безответственные или случайные люди? Сколько можно терпеть это безобразие? Эти безответственные водители прививают дурные методы работы молодым водителям. Поэтому эти фокусы с управлением на пассажирском транспорте продолжаются десятилетиями. Из-за этого многие пассажиры отказываются пользоваться этим транспортом и предпочитают маршрутки. Огромное количество автобусов и троллейбусов простаивает в автохозяйствах из-за слабого и неумелого руководства»* [5].

Если отдельно говорить о теме политической жизни, то в отечественной прессе она в первую очередь представлена в публикациях, отображающих многовекторность внешней и внутренней политики Таджикистана, а содержание, помимо информационного элемента, подразумевает также аналитику. Тональность материалов определяется защитой конституционного строя, суверенитета и территориальной целостности республики. Предъявляются ссылки на компетентные, авторитетные источники получения информации.

В аналитических публикациях, посвященных политическим вопросам, факт и обобщенная его оценка неразрывно связаны: первый становится полноправным элементом аналитического рассуждения, добавляющим ему индивидуальности и подлинности, а оценка сохраняет природный диалогизм журналистики.

Независимо от того, интересуется ли конкретный гражданин политическими событиями, политика является особой сферой общественной жизни республики. И тем не менее многие вопросы из этой сферы не могут не находить соответствующий отклик у простых граждан, особенно, если непосредственно затронуты их интересы. Как, например, в случае с переименованием улиц и городов, обусловленным принятием в 2009 году Закона «О государственном языке», устанавливавшего таджикский язык в качестве единственного для общения с органами государственной власти и управления, а также принятием в 2010 году поправок в закон, согласно которым все законы и нормативные правовые акты в стране в официальной прессе должны печататься только на таджикском языке, в результате чего русский язык полностью был исключен из делопроизводства в Таджикистане. На этом фоне

исчезновение старых названий улиц и населенных пунктов – лишь один из завершающих эпизодов процесса изменения облика страны. Об этом подробно говорится в аналитическом материале под названием «Конец Чкаловска. Таджикистан изменил последнее русское имя города» [8].

На сегодняшний день каждое уважающее себя государство заинтересовано в том, чтобы о нем знали как можно больше, чтобы эта информация носила позитивную окраску, дабы упрочить свое положение на международной арене, завоевать уважение как своих конкурентов, так и партнеров, и обеспечить приток инвестиций. Правительства всех высокоразвитых стран привлекают все возможные средства, используют различные методы, тратят огромные суммы на создание и поддержание позитивного образа.

Мировое сообщество все еще воспринимает Таджикистан с настороженностью, несмотря на значительный прогресс в области экономических отношений. Истоки такого восприятия кроются в сформировавшихся негативных стереотипах относительно нашей страны. Поэтому нынешнее руководство республики решило вплотную заняться проблемой имиджа не только потому, что о стране плохо пишут и думают, но и потому, что это негативно отражается на способности отстаивать политические позиции страны по ключевым вопросам, наносит ущерб экономике, инвестиционной и культурной привлекательности Таджикистана.

Некоторые материалы отечественных СМИ опровергают состоятельность подобного ассоциативного ряда. К примеру, рассматривая в целом общественно-политическую ситуацию в республике, Ю. Тельтевская, автор материала «Абрикосовый рай, или Чем интересен Таджикистан для туристов», указывает на то, что *«в последние годы в Таджикистане активно взялись за развитие сферы туризма. Правительство заявило о предоставлении многочисленных льгот участникам отрасли. Например, турфирмы освобождены от уплаты налога на прибыль в первые пять лет деятельности, а импорт оборудования, техники и стройматериалов для возведения гостиниц, зон отдыха, курортов, ресторанов, придорожной инфраструктуры и других объектов не облагается налогом и освобожден от таможенной пошлины. В прошлом году количество иностранцев выросло более чем в 2 раза по сравнению с 2017-м: страну посетили свыше 1 млн. 150 тыс. граждан других стран. Одно из самых привлекательных направлений – горно-спортивный туризм. Среди приоритетных направлений и санаторно-курортное лечение, экологический, историко-познавательный, этнографический туризм...»* [9].

Таким образом, исследование современного газетного процесса позволяет констатировать однозначно: посредством аналитической журналистики печатные издания стремятся давать самую актуальную и злободневную информацию, отвечать на вопросы, интересующие потенциального читателя, убеждать его в своей правоте, аргументировать свое отношение к отображаемой действительности. Аналитические публикации – это фактор актуализации проблемного концептуального, конструктивного и созидательного видения той или иной проблемы. Анализ таких изданий, как «Вечерка» и «Аргументы и факты. Таджикистан» убедительно доказывает, что у журналиста-аналитика четко и ясно обозначена тема. Будь то проблема общественного транспорта, трансформация городского ландшафта, переименование улиц и городов или необходимость создания позитивного имиджа страны. Наличие конкретного факта, события (объекта исследования) и предмета приложения творческих сил (темы) – обязательные условия плодотворного созидательного журналистского творчества. Это – рамка, в которой изображена картина с выраженным конкретным действием.

Литература

- 1.Акопов А. И. Аналитические жанры публицистики. Письмо. Корреспонденция. Статья. Учебно-методическое пособие для студентов-журналистов. Издательство Института массовых коммуникаций. – Ростов-на-Дону, 1996. – 51 с.
- 2.Дейнарович Н. Душанбе – единый сплошной базар//Вечерка. – 2015. – № 34. 18 августа.
- 3.Исакова Т. Н. Функционирование жанра интервью на современном этапе// Система ценностей современного общества. – 2009. – № 5. – С . 19-22.
- 4.Касымов Ф. Правила и исключения городской жизни//Вечерка. – 2016. – №7. 12 февраля
- 5.Курбонов У. Решение проблемы пассажирского транспорта с минимальными затратами//Вечерка. – 2016. – №3. 14 января.
- 6.Курносов Ю.В., Конотопов, П.Ю. Аналитика: методология, технология и организация информационно-аналитической работы. – М.: Изд-во РУСАКИ, 2004. – 512 с.
- 7.Муродов М. Баъзе масъалаҳои журналистика ва ҳаҷи публитсисти. – Душанбе: Изд-во Деваштич, 2005. – 128 с.
- 8.Сидорчик А. Конец Чкаловска. Таджикистан изменил последнее русское имя города//Аргументы и факты в Таджикистане. – 2016. – № 6. 2 февраля.
- 9.Тельтевская Ю. Абрикосовый рай, или чем интересен Таджикистан для туристов//Аргументы и факты. Таджикистан. – 2019. – № 32. 7 августа.
- 10.Хужаназарова И. Х. Тенденции развития русскоязычных СМИ в период независимости Республики Таджикистан://дис. канд. филол. наук. – Душанбе, 2013. – 168 с.

дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудити
Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат, номзади илмҳои иқтисодӣ
734055, Душанбе, х. Борбад, 48/5,
E-mail: saidali-tfi@mail.ru, Тел.: 935-04-17-40, 917-04-17-40

МАВҚЕИ ТИҶОРАТИ МЕҶМОНХОНАДОРӢ ДАР НИЗОМИ ИНДУСТРИЯИ САӢЁҲӢ

Аннотатсия

Дар мақола мавқеи тиҷорати меҷмонхонаҳо дар индустрияи сайёҳӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ҳолати мавҷудаи хоҷагидорӣи меҷмонхонаҳо дар низоми иқтисоди миллӣ таҳлил ва роҳҳои баланд бардоштани идоракунии самараноки тиҷорати меҷмонхонаҳо бо ҷалби сайёҳони дохиливу хориҷӣ нишон дода шудааст.

***Калидвожаҳо:** соҳаи сайёҳӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, индустрияи сайёҳӣ, хоҷагии меҷмонхонадорӣ, тиҷорати меҷмонхонадорӣ, соҳаи меҷмонхонадорӣ, соҳаи хизматрасонӣ, идоракунии муассир*

РАХИМОВ САИДАЛИ ХОЛОВИЧ,

доцент кафедри бухгалтерского учета, анализа и аудита
Института предпринимательства и сервиса, кандидат экономических наук,
734055, Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбада, 48/5,
E-mail: saidali-tfi@mail.ru, Телефоны:935-04-17-40

Роль гостиничного бизнеса в системе туристической индустрии

Аннотация

В статье рассматривается место гостиничного хозяйства в индустрии туризма. Анализируется современное состояние гостиничного хозяйства в системе национальной экономики. Показаны способы повышения эффективности управления гостиничным бизнесом с привлечением внутренних и внешних туристов.

***Ключевые слова:** туристическая сфера, туристическая инфраструктура, туристическая индустрия, гостиничное хозяйство, гостиничный бизнес, гостиничная отрасль, индустрия гостеприимства, сфера услуг, эффективное управление.*

RAKHIMOV SAIDALI KHOLOVICH,

associate professor of Accounting, Analyses and Audit Department of
Institute for Entrepreneurship and Service
Candidate in Economics

E-mail: saidali-tfi@mail.ru, Phone:935-04-17-40

Place of hotel industry in the system of tourism industry

Annotation

The article discusses the place of the hotel industry in the tourism industry. There analyzed current hotel industry situation in the system of national economy is. As well as shown the ways to improve the efficient management of the hotel business with the involvement of internal and foreign tourists.

Key words: *tourism, tourism infrastructure, tourism industry, hotel management, hotel business, hotel industry, hospitality industry, service industry, effective management.*

Дар Паёми, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 омадааст: «Соли рушди сайёҳӣ ва хунароҳи мардумӣ эълон гардидани соли 2018 ба дарки аҳамияти самтҳои мазкур дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии мардум такони ҷиддӣ бахшида, шумораи сайёҳоне, ки соли 2018 ба Тоҷикистон омаданд, нисбат ба соли 2017 дуҷумим баробар афзуд, вале барои расидан ба ҳадафҳои пешбинишуда як сол басанда нест.

Дар баробари ин, соли ҷорӣ “Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030” қабул гардид ва имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистон то ҳади имкон муаррифӣ шуданд, лекин барои рушди инфрасохтори соҳа дар ҳамаи минтақаҳои кишвар бояд тадбирҳои иловагӣ андешида шаванд.

Бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори дехот пешниҳод менамоем, ки солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди дехот, сайёҳӣ ва хунароҳи мардумӣ» эълон карда шаванд» [1].

Бояд қайд намуд, ки яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи ҷалб кардани сайёҳон ба кишвар ин фароҳам овардани инфрасохтори зарурӣ барои ҷойгиркунии онҳо мебошад. «Соҳибқориҳои меҳмонхонадорӣ яке аз соҳаҳои босуръат рушдбандаи соҳаи сайёҳии муосир мебошад. Рушди сайёҳӣ бе мавҷудияти пойгоҳи муосир, бароҳат ва меҳмонхонаҳои ба талаботи сайёҳон мутобиқ ғайриимкон ва имконнопазир аст» [7,4].

Таҳлили нишондиҳандаҳои омории соҳаи сайёҳӣ дар солҳои охир нишон медиҳанд, ки ҳамасола шумораи сайёҳон зиёд шуда, ҳадамоти нави сайёҳӣ таҳия карда

мешаванд, иншооти инфрасохтори сайёҳӣ сохта ва аз нав барқарор карда мешаванд, минтақаҳо ва мавзеъҳои дирӯз ноҷолиб, вобаста ба дуруст истифодабарии иқтидори сайёҳӣ барои сайёҳон марказҳои машҳури сайёҳӣ мегарданд.

Соҳаи хизматрасонии сайёҳон мунтазам дар ташаккул аст, намудҳои нави маъмули сайёҳӣ, ба монанди кишоварзӣ, экологӣ, рӯйдодӣ ва ғайра пайдо мешаванд, ки боз ҳам миқдори зиёди одамонро ба саноати сайёҳӣ ҷалб мекунад ва ин намуди фаъолиятро боз ҳам ҷолибу дилчасб мегардонад. «Сайёҳӣ шахсият, оила, ҷомеа ва ҳама башариятро бой мегардонад» — чунин суханон шиори асосии маъракаи иттилоотии Ташкилоти умумиҷаҳонии сайёҳии СММ (United Nations World Tourism Organization; UNWTO), бо мақсади паҳнкунии иттилоот оид ба таъсири мусбати сайёҳӣ ба зиндагии одамон, маданият ва иқтисодиёт ва умуман ҷомеа гаштааст.

Сайёҳӣ вазифаҳои гуногунро иҷро менамояд, ба монанди солимгардонӣ, маърифатӣ, таълимӣ, иҷтимоӣ, таъмини талабот барои дигар кардани таассурот, таъмини талабот барои тағйир додани мавзеъ, пешниҳоди беҳбудии иқтисодӣ ва хизматрасонии мувофиқ ба талаботи сайёҳон, барои самаранок истифодабарии вақти озоди одамон, баланд шудани шугли аҳоли ва сатҳи зиндагии аҳолии маҳаллӣ мусоидат менамояд, инфрасохтори иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва муносибатҳои байниминтақавии давлатҳо ва халқҳоро беҳтар мегардонад. Ин рӯйхатро вобаста ба пайдоиши намудҳои нави сайёҳӣ давом додан мумкин аст, ки ба худ вазифаҳои навро дороянд.

Саноати сайёҳӣ — маҷмӯи корхонаҳо, ташкилот ва муассисаҳои соҳаи истеҳсолоти моддӣ ва ғайриистеҳсолӣ мебошанд, ки истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмолоти хадмоти сайёҳӣ, азхуд кардан ва истифодабарии захираҳои сайёҳӣ ва ташкили асоси модии сайёҳиро таъмин менамоянд. Саноати сайёҳӣ дар худ ҷузъиёти гуногунро дорост ва комплекси мураккаби байнисоҳавӣ ба шумор меравад [3,30].

Инчунин, дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017 омадааст: «Тибқи арзёбии созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ҳоло Тоҷикистон аз лиҳози низоми соддаи гирифтани раводиди навъи сайёҳӣ дар рӯйхати панҷ кишвари пешсафи ҷаҳон мавқеи чорумро ишғол менамояд.

Аммо сатҳи иҷрои корҳо дар самти рушди соҳаи сайёҳӣ, аз ҷумла ҷиҳати бунёди иншоот ва баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ҳамоно беҳбудӣ металабад.

Шароити мусоиди табиӣ ва иқлими Тоҷикистон барои ба роҳ мондани хизматрасонии муосири сайёҳӣ ва инкишофи намудҳои гуногуни он имконияти беҳтарин муҳайё кардааст.

Танҳо зарур аст, ки инфрасохтори муосир бунёд ва сифати хизматрасонӣ дар сатҳи байналмилалӣ ба роҳ монда шавад.

Ба Кумитаи рушди сайёҳӣ супориш дода мешавад, ки барои инкишофи намудҳои гуногуни сайёҳӣ, таъсиси инфрасохтори зарурӣ, омода намудани маводи иттилоотӣ ва хатсайрҳои нав дар мавзеъҳои гуногуни кишвар, инчунин, такмили қонунгузорию танзимкунандаи фаъолияти соҳа чораҳои зарурӣ андешанд» [2].

Яке аз ҷузъиёти муҳими сайёҳӣ хоҷагии меҳмонхонадорӣ ба шумор меравад, чунки амалан масъалаи мавзеи ҷойгиркунӣ барои ташаккули ҳама гуна хадамоти сайёҳӣ дар ҳама намудҳои сайёҳӣ асосӣ ба шумор меравад. Хоҷагии меҳмонхонаҳо, ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи саноати сайёҳӣ на ин ки ба вазифаҳои дар боло номбаршудаи сайёҳӣ мусоидат менамояд, инчунин барои ташаккули ғанишавии он имконият фароҳам меорад. Ташаккули корхонаҳои меҳмонхонадор бештар дастрасӣ ба захираҳои сайёҳиро муайян менамояд, ки барои баъзе гурӯҳи аҳоли, ба монанди одамони имконияташон маҳдуд, нафақахӯрон, ҷавонон, оилаҳои камбизоат ва ғайра хеле муҳим аст.

«Меҳмоннавозӣ як соҳаи хизматрасониҳои дорои хусусияти моддӣ ва ғайримоддӣ мебошад, ки бо рушди сайёҳӣ ва истироҳат алоқамандии зич доранд» [8. 14].

Саноати меҳмонхонаҳо ҳамчун намуди фаъолияти иқтисодӣ хизматрасонии меҳмонхонаҳо ва ташкили зиндагии кӯтоҳмуддатро дар меҳмонхонаҳо, кемпингҳо (урдугӯҳҳои махсус), мотелҳо (меҳмонхонаҳои хурд), хобгоҳҳои талабагон ва донишҷӯён, хонаҳо барои меҳмонон ва ғайраро пешниҳод менамояд. Ташаккули намудҳои муосири сайёҳӣ ба баландшавии гуногунрангии воситаҳои дастаҷамъии ҷойгиркунӣ, пеш аз ҳама, дар меҳмонхонаҳо мусоидат менамояд, ки ба пайдоиши равишҳои гуногуни таркибтакмилдиҳӣ ва қисматҷудокунии хоҷагидорӣ меҳмонхонаҳо оварда мерасонад ва гурӯҳҳои гуногуни воситаҳои ҷойгиркунӣ пайдо мешаванд.

Пайдоиши воситаҳои нави ҷойгиркунӣ ҷолибияти самтҳои сайёҳиро хеле баланд мебардорад ва селай сайёҳонро зиёд мекунад. Аз сифати пешниҳоди маҷмӯи хизматрасонӣ оид ба ҷойгиркунӣ, ҷанбаҳои равонии сайёҳӣ, ташкили хизматрасонии сайёҳон дар ин ё он мамлакат ва қаноатмандии умумии саёҳат баҳо дода мешавад.

Меҳмонхонаҳо нишонаҳои ба худ хосро дороянд: аз ҳуҷраҳо иборатанд, ки шумораи онҳо аз ҳадди аққали муайяншуда зиёданд (одатан 5 ва зиёда аз он), роҳбарияти ягона доранд, хадамоти гуногуни меҳмондорӣ доранд, ки номгуӣ онҳо ба пок кардани ҳуҷраҳо, ҷойҳоб ва ғайра маҳдуд намешавад; ба дараҷаҳо вобаста ба пешниҳоди хадамот мутобиқи стандартҳои маъмулӣ гурӯҳбандӣ мешаванд, ки ба категорияи хонаҳои махсус (истироҳатгоҳ, сарпаноҳ ва ғайра) дохил намешаванд [3, 33].

Дар баробари мафҳуми «меҳмонхона» дар ҷаҳон бештар мафҳуми «ҳотел» истифода бурда мешавад, ки меҳмонхонаҳои сатҳи олиӣ байналмилалӣ дорои маҷмӯи хизматрасонӣ бо ҳузуру ҳаловат ва муҳити меҳмондорӣ баландро меноманд. Дар сатҳи ҷаҳонӣ тиҷорати меҳмонхонадорӣ яке аз соҳаҳои зуд тараққиқунанда ба шумор рафта, ба саҳми он қариб 6%-и маҷмӯи маҳсулоти миллӣ ва 5%-и ҳамаи даромади андозҳо рост меояд.

Тараққи ёфтани тиҷорати меҳмонхонадорӣ ба ташаккулёбии дигар самтҳо: нақлиёт, савдо, сохтмон, кишоварзӣ, истеҳсоли молҳои истеъмолӣ, соҳаи хизматрасонӣ ва ғайра мусоидат менамояд. Ба ҳисоби миёна, барои ҳар як сайёҳе, ки дар меҳмонхона зиндагӣ мекунад, се ҷойи корӣ бевосита, ва ду ҷойи корӣ бавосита вобаста ба хизматрасонӣ (командони ширкатҳои сайёҳӣ, нақлиётӣ ва ғ.) бо кор таъмин мешаванд.

Фонди умумичаҳони меҳмонхонаҳо тақрибан 17-18 млн. ҷойро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда мунтазам меафзояд. Тиҷорати меҳмонхонадорӣ соҳибкоронро бо сабабҳои зиёд ба худ ҷалб менамояд: мутаносибан ба маблағгузориҳои начандон зиёди ибтидоӣ, афзоиши талабот ба хадмоти сайёҳӣ, сатҳи баланди даромаднокии ва, мутаносибан муҳлати миёнаи ҷуброншавии хароҷот.

Солҳои охир, ба тӯфайли зиёд шудани шумораи сайёҳон, тиҷорати умумичаҳони сайёҳӣ афзоиши воқеӣ дорад — пур кардани меҳмонхонаҳо хеле баланд шудааст, ширкатҳои меҳмонхонадор ҳузури худро дар саросари ҷаҳон васеъ намудаанд. Соҳаи меҳмонхонадорӣ ватанӣ низ, гарчанде аз рӯйи андозагирии ҷаҳонӣ суст тшаққулёфта ҳисобида шавад ҳам, босуръат дар ҳоли тараққӣ кардан аст. Бозори муосири меҳмонхонадорӣ шаҳру ноҳияҳо 80% аз биноҳои меҳмонхонаҳои давраи шӯравӣ сохташуда иборатанд, ки ба талаботи имрӯзаи сайёҳон ҷавобгар нестанд ва ба меҳмонхонаҳои ҳозиразамони бо мебелу таҷҳизоти муосир ниёз доранд. Имрӯз сайёҳон бештар ба меҳмонхонаҳои дараҷаи 3, иҷтимоӣ, хобгоҳ, ки ба дараҷаи дигарҳо дохил мешаванд, аз ҷумла меҳмонхонаҳои хурд эҳтиёҷ доранд.

Тиҷорати меҳмонхонадорӣ дар шароити ҳозира камбудихоро низ, ба монанди шабакаи суст инкишофёфтаи меҳмонхонаҳо, норасоии меҳмонхонаҳои дараҷаи миёна, норасоии мутахассисони касбӣ, камбудии қонунгузорӣ ва ғайраро эҳсос менамояд. Аммо ин камбудихо мунтазам, давра ба давра бартараф карда мешаванд, ширкатҳо ташаккул меёбанд, аз шарикони хориҷии худ таҷриба меандӯзанд, ки дар навбати худ, ба бозори ватанӣ рӯ меоранд, сатҳи хизматрасонӣ ва қаноатмандии мизоҷон афзун мегардад.

Характери саноатии тиҷорати меҳмонхонадорӣ ба самаранокӣ ва ташаккули иқтисоди миллӣ мусоидат менамояд, чунки дар натиҷаи баландшавии маъруфияти соҳа бучети давлатӣ афзоиш меёбад; шуғли аҳоли афзуда, ҷойҳои нави корӣ барои аҳолии маҳал ташкил карда мешаванд; суръати нав барои эҳёи ҳунарҳои мардумӣ пайдо мешавад; ба дигар соҳаҳои ба маводи меҳмонхонаҳо вобаста таъсири мусоид мерасонад ва ба ташаккули инфрасохтори иҷтимоӣ ва истеҳсоли мусоидат менамояд.

Таъиноти асосӣ ё мақсади ба сохторҳо ҷудоқунӣ ва дараҷаи васоити ҷойгирқунӣ, маъноии дастрасии гуногунро ифода менамояд. Дар сарчашмаҳои илмӣ ва амалӣ, дар мавриди муайян намудани чунин намуд дараҷа ё сегменти меҳмонхонаҳо мафҳум ва мазмунҳои гуногун: олий, миёна, камтарин; бучетӣ; иҷтимоӣ; дараҷаи миёна, яқум, мукофотӣ, мӯдӣ истифода бурда мешаванд. Маълум мешавад, ки тафовути асосӣ ба муайянқунии гурӯҳҳои маъмултарин асос ёфтааст: сегменти баландтарин, ки аз ҷониби меҳмонхонаҳои панҷситорадор бо хадмоти баланд ва ҳамачониба фарқ мекунад, нархҳои баланд доранд; сегменти миёна, ки меҳмонхонаҳои 2 то 4 ситорадорро дарбар мегиранд; сегменти камтарин иборат аз меҳмонхонаҳои категорияи 1-2 ситорагӣ мебошанд, ки дорои хизматрасониҳои маҳдуд ва нархи нисбатан пасти зист мебошанд [4,17]. Аммо, дар таърифиҳои дар боло зикршуда, аксар вақт меҳмонхонаҳои ин сегментҳо яққоя карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, одатан ба дараҷаи бучетӣ меҳмонхонаҳо ва василаҳои шабеҳи ҷойгиркунии онҳо ба сегменти миёна ва поёни тасниф карда мешаванд, инчунин дар ҷойгиркунӣ, баъзан меҳмонхонаҳои ҷаҳор ситорадорро аксар вақт ба синфи иҷтимоӣ дохил карда мешаванд.

Ҳамин тавр, тиҷорати меҳмонхонадорӣ яке аз ҷузъҳои асосии таркибии сайёҳии ҳам дохилӣ ва ҳам берунӣ ба шумор меравад, ки аз сифати хизматрасонии он чунин ҷанбаҳои равонии сайёҳӣ, ба монанди қаноатмандӣ аз саёҳат ва баҳодиҳии сайёҳоне, ки аз ин ё он кишвар дидан кардаанд, вобастагӣ дорад. Бисёр равишҳо ба гурӯҳбандӣ ва таснифоти меҳмонхонаҳоро фарқ мекунанд, ки баъзеи онҳо бозори муосири меҳмонхонаҳоро комилан тавсиф намекунанд ва ё ба ҳамдигар муҳолифанд, аз ин рӯ, барои рушди минбаъдаи тиҷорати меҳмонхонадорӣ, намудҳо ва шаклҳои нави он, такмили заминаи қонунгузорӣ, ки хусусиятҳои фаъолияти тамоми шаклҳои тиҷорати меҳмонхонаро ба назар мегирад, зарур доништа мешавад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2018 с, <http://www.prezident.tj>
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2017 с, <http://www.prezident.tj>
3. Исследования рынков [Электронный ресурс] // РБК [web-сайт]. 18.12.2012. <http://marketing.rbc.ru/articles/18/12/2012/562949985355462.shtml> (02.03.13)
4. Ковалев С.Н Вступление в ВТО. Зарубежный опыт [Электронный ресурс] // Интерконсалт [web-сайт]. 01.06.2012. < <http://interconsult.su/> (17.12.12)
5. Лойко О. Т. Туризм и гостиничное хозяйство: Учебное пособие. — Томск: Изд-во ТПУ, 2007. — 157 с.
6. Мусакин А. А. Малый отель: С чего начать, как преуспеть: советы владельцам и управляющим / А. Мусакин — СПб.и др.: Питер, 2009. — 317 с. РБК.
7. Мышьякова Н.М. Гостиничное дело: учебник / СПб.Изд-во СПбГУСЭ, 2013. С.4.
8. П.Г.Николаенко, Е.А. Шамин, Ю.С. Ключева. Гостиничная индустрия: учебник — Москва: Издательство Юрайт, 2019. С. 14.
9. Салманова И. П. Особенности формирования и развития социальных гостиниц: диссертация... кандидата экономических наук: 08.00.05 / Салманова Ирина Павловна; [Место защиты: Рос. гос. ун-т туризма и сервиса] Москва, 2010—171 с.

ХУЦАҚУЛОВ НИЁЗ ЧУМАЕВИЧ,

муаллими калони кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва оморӣ
Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33,
Тел: (+ 992)918 70 12 15

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ БОЗОРИ ИТТИЛООТИ ИҚТИСОДӢ

Аннотатсия

Мақолаи мазкур ба баъзе масъалаҳои назариявии ташкил ва таъмини фаолияти амалии бозори иттилооти иқтисодӣ бахшида шудааст. Муаллиф аз нигоҳи илмӣ, бо дарназардошти фазои васеи иқтисоди бозаргонӣ, зарурат ва имкониятҳои ташкил додани бозори иттилооти иқтисодӣ ва таъмини фаолияти амалии онро дар вазъияти кунунӣ ва рушди минбаъда мавриди баррасӣ қарор додааст.

***Важҳои калидӣ:** бозор, иттилооти иқтисодӣ, низом, омор, баҳисобгирии муҳосибӣ, баҳисобгирии фаврӣ-техникӣ, баҳисобгирии оморӣ, системаи бозорҳо, устувории бозор, системаи иттилоотӣ, амсиласозӣ, амсисасозии системаи иттилоотӣ, информатика, инфрматикаи иқтисодӣ*

ХУДЖАКУЛОВ НИЁЗ ДЖУМАЕВИЧ,

старший преподаватель кафедры экономического анализа и статистики
Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734003, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33,
Тел: (992) 918 70 12 15

Некоторые теоретические вопросы рынка экономической информации

Аннотация

Данная статья посвящена некоторым теоретическим вопросам организации и практической реализации рынка экономической информации. Здесь автор с точки зрения сегодняшнего и будущего, а также с учетом широкого пространства рыночной экономики

рассматривает необходимость и возможность организации рынка экономической информации и обеспечения его практической реализации.

Ключевые слова: рынок, экономическая информация, система, статистика, бухгалтерский учет, оперативный - технический учет, статистический учет, система рынков, устойчивость рынка, информационная система, моделирование, моделирование экономических систем, информатика, экономическая информатика

HUDJAKULOV NIYOZ JUMAEVICH,

Senior lecturer of Economic Analysis and Statistics Department of the Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (992)918-70-17-15

Some theoretical issues of the economic information market

Annotation

This article devotes to some theoretical issues of organization and to practical realization of economic information market. Here the author considered a need and an opportunity for organizing the economic information market and providing its practical realization from today's and future's perspective, as well as taking into account more spaces of market economy.

Key words: market, economic information, system, statistics, accounting, operational-technical recording, statistical recording, system of markets, market resilience, informational system, modelling, modelling of economical systems, informatics, economic informatics.

Дар замони муосир иттилоотро умуман ва иттилооти иқтисодиро хусусан, ҳамчун ҷузъиёти ҷудонашаванда, аз як тараф, ҳамчун «омили истехсолот», аз тарафи дигар «маҳсулоти тайёр» ҳисоб кардан мумкин аст. Дар идоракунии корхонаҳо, хоҷагиҳо, иттиҳодияҳои гуногуни онҳо, соҳаҳои алоҳида ва комплексҳои байнисоҳавии хоҷагии халқ – идоракунии соҳавӣ; ҷамоатҳо, ноҳияҳо, вилоятҳо – идоракунии ҳудудӣ (минтақавӣ), инчунин, ҷумҳурӣ ба таври умум барои қабул кардани қарори идоракунии иттилооти иқтисодӣ нақши муҳимро мебозад. Аз дақиқ, пурра ва саривақтӣ будани иттилооти иқтисодӣ на фақат сифати қарори қабулкардашуда, балки иҷрои он низ вобаста мебошад.

Таҳия, тақсим ва иваз кардан, истифода, фурӯш ва интиқоли иттилооти иқтисодӣ ҷараёни хеле меҳнатталаб ва мураккаб аст. Лекин, нафақат дар шароити иқтисоди бозаргонии муосир, балки дар оянда низ мисли « ... захираҳои асосии истехсолот: ЗАМИН, САРМОЯ, МЕҲНАТ ва ҚОБИЛИЯТИ СОҶИБКОРӢ ... » [2,37] дар идоракунии иқтисодиёт ва кишвар мавқеи беҳамтои ҳудахро нигоҳ медорад. Ин маънои онро дорад, ки иттилооти иқтисодии имрӯза дар оянда боз ҳам аҳамияти бештар пайдо мекунад, чунки онҳо ҳосияти муқоисашавандаро доранд ва барои баҳо додан ба фаъолияти иқтисодии корхона, соҳаҳо, ҳудудҳои маъмурӣ ва кишвар мисли пештара дар оянда низ истифода мешаванд.

Иттилооти иқтисодӣ рафтори шахсони алоҳида, коллективҳои онҳо, ниҳодҳои гуногун, инчунин ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла хоҷагиҳои хонаводаҳо, ки дар

шароити бозор бо истехсолот, ивазкуни ва фурӯши молҳо ва хизматрасониҳо машғуланд, нишондиҳандаҳои иқтисодии онҳоро, миқдоран аз ҷиҳати сифатиашон чудо накарда, ифода мекунад. Иттилооти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки ҷӣ тавр дар фаъолияти хоҷагидорию молиявии ҳар як корхона, хоҷагиҳои деҳқонӣ ва хонаводагӣ, муассиса, дар ҳаёти иқтисодии соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи кишвар, инчунин воҳидҳои ҳудудии он категорияҳои миқдорӣ ба категорияи сифатӣ мегузарад. Аз ин лиҳоз, иттилооти иқтисодӣ «... дар қатори меҳнат, замин ва сармоя ба омили баробарҳуқуқи фаъолияти хоҷагидорӣ мубаддал мегардад» [1. 69].

Дарёфт намудани иттилооти иқтисодӣ, ки барои пешгӯӣ, банақшагирӣ ва идоракунии ҷараёнҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ зарур мебошанд ва барои қабул кардани қарорҳои идоракунӣ қор фармуда мешавад, ҷараёни хеле мураккаб ва бисёрзина мебошад, ки аз дараҷаи ташкилкунӣ илман асоснокӣ он сифати маълумоти гирифташаванда вобаста мебошад. Оид ба ҷамъоварию маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ, фаврӣ–техникӣ ва маълумоти оморӣ, дар асоси қорқард кардани онҳо, тайёр намудани иттилооти иқтисодӣ илми омор ҳамчун тарзи фаъолияти амалӣ таҷрибаи зиёд дорад, ки ҳамзамон барои таъминоти иттилоотии идоракунии иқтисодӣ ва мамлакат истифода бурда мешавад.

Агар дар ибтидо системаи хоҷагидорӣ истилоҳи «иқтисод», «иқтисодиёт» дар ҳампайвастигии ду калимаи юнонии «oikos» - хона, хоҷагии хонавода ва «nomos» - қонун, маънои қонунҳои хоҷагидорӣ, санъати бурдани хоҷагиро дошта, ба маънои маҳдуд истифода шуда бошад, пас дар замони муосир мафҳуми иқтисодиёт маънои беҳад васеъ дошта, самтҳои гуногунро дарбар мегирад. Ҳоло дар асоси яке аз онҳо дар зер мафҳуми иқтисодиёт маҷмӯи соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ фаҳмида мешавад, ки дар доираи он неъматҳои моддӣ барои ҷамъият зарурбуда истехсол қарда шуда, бо ҳадамот ва хизматрасониҳои мувофиқ таъмин қарда мешавад. Аз ин лиҳоз, хоҷагии халқи муосир аз рӯи аломати иштирок намудан дар ҷараёни истехсолот ба ду зермаҷмӯъ - гурӯҳи қалони соҳаҳо, яъне истехсоли неъматҳои моддӣ ва ғайриистехсоли иборат мебошад.

Дар системаи хоҷагидорӣ муосир, иқтисодиёт ба маънои дар боло зикршуда ҳамаи қорхонаҳо, воҳидҳои алоҳидаи онҳо, ҷузҳои онҳо, муассисаҳои гуногун, шахсони алоҳида, оилаҳо ва ғайраҳо иштирок мекунанд, ки онҳоро унсурҳои маҷмӯи субъектҳои хоҷагидорӣ мамлакат номидан мумкин аст. Дар ин ҳолат *иттилооти иқтисодӣ аз маҷмӯъ ё дастаи маълумоте иборат мебошанд, ки онҳо аз маълумот (баҳисобгирии муҳосибӣ, фаврӣ–техникӣ ва оморӣ)- и байни унсурҳои – субъектҳои хоҷагидорӣ, ташкилотҳои умумидавлатӣ ва байналмилалӣ истифодашаванда ташкил ёфтааст.*

Маълум аст, ки иттилооти иқтисодӣ, ки ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии кишварро миқдоран инъикос мекунанд, аз се қисми таркибӣ иборат мебошад: маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ, баҳисобгирии фаврӣ–техникӣ ва оморӣ. Дар навбати худ, ин се намуди баҳисобгирӣ манбаъ ё ин ки сарчашмаи иттилооти иқтисодӣ мебошанд.

Баҳисобгирии муҳосибӣ ба маънои имрӯзаи он ва истифодабарии амалии он ҳисобро оид ба мавҷудият, ҳолат, ҳаракат, гирдгардиш, ҷойгиршавӣ, сарчашмаҳои амволи қорхона, гузаронидани амалиётҳо, истехсоли масолеҳи нимтайёр ва маҳсулоти тайёр, анборкунӣ, фурӯш ва натиҷаҳои мобайнӣ, инчунин, ниҳии молиявиро дар ҷенақҳои натуралӣ (аслӣ), меҳнатӣ ва пулӣ роҳандозӣ менамояд. Дар ҳуҷҷатҳои баҳисобгирии муҳосибӣ маълумот оид ба ҳисоббаробаркуниҳои тарафайн байни қорхонаҳо, муассисаҳо, хоҷагиҳо ва байни хоҷагиҳо ва бучети давлат, инчунин бо қоргарон бурда мешавад. Дар асоси маълумоти пурра ва дақиқ ҳисобот тайёр қарда, ба

истифодабарандагони дохилӣ ва берунӣ пешниҳод карда мешавад. Ҳамин тариқ, маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ як чараёни беҳад мураккаб ва заруриро тай мекунад, ки дар он додаҳои (ба забони информатика) одии баҳисобгирии муҳосибӣ то ба дараҷаи иттилооти иқтисодӣ мерасад. Бо ибораи дигар, дар ин чараён як ё якчанд маҳсулоти нав тавлид мешаванд, ки ин маҳсулотро *иттилооти иқтисодӣ* меноманд. Дар ин ҷо меҳнат, сармоя сарф мешаванд, инчунин, маҷмӯи таҷҳизот, воситаҳои асосӣ иштирок мекунад. Илова бар ин дониш ва таҷрибаи иштирокчиён (мутахассисони соҳаҳои гуногун) – и ин чараён, ҳар гуна воситаҳои техникӣ ва технологӣ низ истифода мешавад.

Баҳисобгирии фаврӣ-техникӣ натиҷаи амалиёти гузаронидашудаи ҷорӣ, маълумот оид ба иҷрои ҳаррӯзаи нақша ва ғайраро сабт намуда, онҳоро ба тартиб дароварда, коркард мекунад. Дар асоси натиҷаи коркард, маълумоти пурра ва дақиқ ба даст омада, ҳисоботҳо омода гардида, барои қабул кардани қарори идорақунии ҷорӣ корхона зарурбуда, ба роҳбарият (мамурият) – и корхона пешниҳод мекунад. Дар навбати худ, маълумот аз корхона ба зинаҳои болои вазоратҳо, муассисаҳои идорӣ интиқол карда мешавад. Дар ин ҷо низ меҳнати ва маблағи зиёд сарф карда мешавад. Дар ин чараён воситаҳои техникӣ гуногуни ҳисоббарор, интиқол, теле – радиокоммуникатсионӣ ва ғайра истифода бурда мешавад. Ҳамин тариқ, баҳисобгирии фаврӣ ҳисобро дар корхонаҳо, ташкилоти сатҳи гуногуни идорӣ барои қабул кардани қарори идорақунии маълумоти омории фавриро оид ба фаъолияти ҷорӣ онҳо мебарад, ки барои тайёр намудан ва истифода бурдан барои қабул кардани қарорҳои идорақунии ба кор бурда мешавад.

Баҳисобгирии оморӣ маълумотро бо воситаи гузаронидани мушоҳидаҳои оморӣ, сабт карда, натиҷаҳои мушоҳидаҳо ва ҷенкуниҳои оморӣ, ҷамъбастанӣ ва гурӯҳбандии онҳо, дар қатори маълумоти оморӣ бо истифодаи маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва фаврӣ тайёр намудани иттилооти иқтисодӣ ва таҳлили онҳоро роҳандозӣ мекунад. Дар охир ҳамчун маҳсулоти ниҳой ҳисоботи гуногуни омории заруриро тайёр карда, ба муассисаҳои дахлдор – истифодабарандагони маълумоти оморӣ пешниҳод мекунад, ки дар асоси ҷунин ҳисобот ташкилотҳои идорақунандаи сатҳи гуногун қарорҳои идорақунии тайёр карда, онҳоро қабул ва ба амал ҷорӣ мекунад. Дар ин ҷо низ барои тайёр намудани иттилооти иқтисодӣ, дастрас намудани онҳо ба ташкилотҳои мутасаддии идорақунанда ва баръакс аз зернизомҳои идорақунандаи зинаҳои баланд то зернизомҳои идорашавандаи поёни меҳнат, намудҳои гуногуни сармоя бо маънои имрӯзаи он, таҷҳизоти гуногуни худкорсозии чараёнҳои технологияи пайдо кардани додаҳо, коркард кардани онҳо, тайёр намудани ҳисоботи зарурӣ истифода бурда мешаванд. Ҳамин тариқ, баҳисобгирии оморӣ ҳисоби умумӣ оид ба ҳолат ва рушди хоҷагии халқ, инчунин, равияҳо ва дараҷаи тараққиёти иҷтимоӣ – иқтисодии ҷумҳурӣ ва ҷузъҳои хоҷагии халқи мамлакатро мебарад. Дар ин ҷо омор методҳои махсуси мушоҳида, омӯзиш ва таҳлили рӯйдодҳои оммавино истифода мебарад. Ба ғайр аз ин, агар омор ҳамчун фанни ҷамъиятӣ методҳои гуногуни классикӣ ва замонавино, ки дар даҳсолаҳои охир пайдо шудааст, истифода барад, пас ҳамчун фаъолияти амалӣ аз техника ва технологияи инноватсионии муосир истифода мекунад. Омор дар қатори илмҳои классикӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва омор бо равияҳои навтарини илмҳои кибернетика, иқтисоди математикӣ, эконометрия, информатикаи иқтисодӣ (таҳлили иқтисодии системаҳои информатсионӣ) – ин илм оид ба системаҳои информатсионӣ, ки дар иқтисодиёт татбиқ карда мешаванд ва дар бораи иқтисодиёти ҷунин системаҳои информатсионӣ мебошад [1,5] бевосита алоқамандӣҳо, вобастагӣҳо ва таъсиррасонӣҳои зич дорад.

Ба ғайр аз ин, баҳисобгирии муҳосибӣ, ғаврӣ ва омор манбаи иттилооти иқтисодӣ низ мебошанд. Қайд кардан лозим аст, ки ҳамчун манбаи иттилооти иқтисодӣ маҷмӯи васеи хуччатҳои гуногуни ҳуқуқӣ, маъмурӣ, дастурамалҳо, супоришҳо, фармоишҳо, меъёрҳои технику технология ва ғайраҳо низ истифода мешаванд, ки онҳо дар якҷоягӣ иттилооти иқтисодиро боз ҳам пурратар, дақиқтар ва мукамалтар мекунад. Дар натиҷаи истифодаи чунин иттилооти иқтисодӣ на фақат сифати қарорҳои қабулкардашуда баланд, балки иҷрои онҳо низ муносиб, сабук, раван ва саривактӣ мешавад.

Тавре, ки дар боло зикр гардид, иттилооти иқтисодӣ, аз як тараф, ҳамчун «омили истехсолот», аз тарафи дигар бошад, ҳамчун «маҳсулоти тайёр» ба ҳисоб меравад. Барои он, ки иттилооти иқтисодӣ намуди «маҳсулоти тайёр» - ро гирад, бояд он чараёни хелемуҳими пай дар пайи раван ва мунтазами мураккабро тай намояд. Дар ин чараён қувваи корӣ, воситаҳои гуногуни техникӣ - технологӣ, таҷҳизот (воситаҳои асосӣ ва гардон), меҳнат ва маблағи зарурӣ иштирок мекунад. Ин маънои онро дорад, ки дар ин чараён, дар муҳлати тай намудани «масофаи» дуру дарози мураккаби аз истифодабарии «омилҳои истехсолот», то офаридани «маҳсулоти тайёр» - иттилооти иқтисодӣ арзиши изофа (иловагӣ) тавлид мешавад. Барои муайян намудани арзиши иттилооти иқтисодии дар ин раванд тайёркардашуда, ба фикри мо, истифодабарии алгебраи ҳисоби баҳо (нарх) ва меъёри боздеҳии муосири дар кори бунёдии [11] дарҷгардида ба мақсад мувофиқ мебошад.

Агар худамонро як лаҳза дар дохили бозор ё майдони-театри панорамии иттилооти иқтисодӣ ҳис кунем, он гоҳ мо баръало дида метавонем, ки дар олами иттилооти иқтисодӣ чӣ гуна тағйирот шуда истодааст ва метавонем мушоҳида кунем: ба ин бозор, ки яке аз бозорҳои муҳимтарин ва заруртарини замонавӣ, бозори маҳсули асри XXI ва ҳазорсолаи сеюм мебошад, тайёркунадаи иттилооти иқтисодӣ бо чӣ, бо кадом намудҳои иттилоот ва инчунин, истифодабаранда барои харидорӣ кардани кадом намуди иттилооти иқтисодӣ омадааст. Муаммо дар он аст, ки фӯрӯшандаҳо «мол» - и ба бозор пешниҳодкардашонро (баровардашонро) пурра - бе бақия фӯрӯхта метавонанд ё не? Ё ки мисли дигар соҳибкорон як қисми «мол» - ашонро арзон карда мефӯрӯшанд? Балки як қисми муайяни онҳоро мумкин, ки тамоман фӯрӯхта натавонанд. Қайд мекунем, ки ин «мол» - иттилооти иқтисодӣ хосияти кӯҳнашавӣ, хӯрдашавӣ надорад (дошта бошанд, фақат нигоҳдорандаҳои иттилоот кӯҳна ва хӯрда мешаванду халос) мувофиқи сифат, зарурат, аҳамият, мубрамаӣ ва арзиш харидор пайдо мекунад.

Харидор «мол» - и ба ӯ зарурбуда ва хости дилаш бударо аз ин бозори кушоди маҳаллӣ, минтақавӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ ё ки аз бозори сарбаста(маҳкам) – и маҳсус ёфта, дастрас карда метавонад ё на? Умуман, дар бораи бозори иттилооти иқтисодӣ чӣ гуфтан мумкин аст?

Дар ҳолати умумӣ бозори иттилооти иқтисодӣ мисли дигар намудҳои бозорҳои омилҳои истехсолӣ, маҳсулоти тайёр, инчунин хизматгузорӣ (сервис) ва хизматрасониҳо, ки дар [2, 10, 11] ва дигар адабиёти иқтисодӣ оварда шудааст, амал мекунад ва ё аниқтараш бояд амал кунад. Дар ин ҷо бозорҳои маҳсулоти нимтайёр низ истисно нест. Дар ин бозор дар қатори ду гурӯҳ бозигарон, иштирокчиён, яъне намояндаҳои талаботу пешниҳод, гурӯҳҳои сеюм – миёнаравҳо (миёнаравҳои харидору фӯрӯшанда) фаъолият мекунад. Мақсад, вазифа ва нақши асосии бозори иттилооти иқтисодӣ одилона тақсим намудани захираҳои иттилоотии беохири тамомнашаванда (ё ки нодир) дар байни истифодабарандагон, қонё намудани талаботи онҳо бо воситаи

нарх мебошад. Қайд кардан лозим аст, ки дар вақти омӯзиши бозори иттилооти иқтисодӣ яке аз муаммоҳои муҳим *устувори* ин бозор мебошад, ки таҳқиқоти махсусро талаб мекунад. Дар ин ҷо фақат як чизро гуфта мегузарем, ки бозори иттилооти иқтисодиро бо дарназардошти алоқамандии байни *талаботу пешниҳод ва нарх* дар бозор, ҳамчун системаи динамикии иқтисодӣ нигоҳ кардан мумкин аст. Барои ин заминаи бунёди низ мавҷуд мебошад, масалан, фикр ва ақидаҳои, ки дар адабиётҳои [13, 14, 15] зикр шудааст, метавонад асоси назариявӣ бошад.

Вақте, ки сухан оид ба бозори иттилооти иқтисодӣ, иштирокчиён ё ин ки бозигарони ин бозор, рафтори онҳо, нарх, талаботу пешниҳод меравад, хоҳ - нохоҳ дар омӯзиши ин масъала маркетингро ҳамчун як равияи муҳими илми иқтисодӣ ва фаъолияти амалии басо муҳим ва дар шароити иқтисоди бозоргонӣ зарурбударо ба ёд меорем. Дар бозори иттилооти иқтисодӣ маркетинг бо чӣ қор машғул шуда метавонад? Дар ин бозор мавқеи маркетинг (маркетолог - бозоршинос) чӣ гуна аст? Ба таври одӣ, бо як сухан гуфта метавонем, ки дар ин бозор маркетинг ҳамчун фалсафа ва афзори соҳибқорӣ, ҳам ба маънои классикӣ [4] ва ҳам ба маънои ҳозиразамон [5, 6] татбиқи васеи худро дорад ва дар оянда низ амалӣ хоҳад гашт.

Дар тӯли асри ХХ дар самтҳои гуногуни ҳаёти ҳар як инсон, илм, техника, технология, соҳаҳои хоҷагии халқ ва минтақаҳои мамлакат, инчунин, дар тамоми олам, аз ҷумла дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ, бе истисно, ҳар як мамлақати алоҳидаи ҷаҳон навигарии зиёд ба амал омад. Яке аз онҳо бе муқобила пайдошавии мошинаҳои электронии ҳисоббарор (МЭХ) – муъҷизаи ақли инсонии асри ХХ мебошад. Маълум аст, ки дар ибтидо мақсади асосӣ ихтирои МЭХ истифодабарии онҳо барои ҳисоб кардани ифодаҳои математикии мураккаб, ҳал намудани амсилаҳои математикии масъалаҳои физика, механика, умуман фанҳои бунёдии дақиқ, табиатшиносӣ, техникӣ - технологӣ, ки ба намуди муодилаҳои дифференциалӣ, системаҳои алгебравӣ, дифференциалӣ ва ғайраҳо ифода карда мешаванд, иборат буд. Аммо пайдошавии системаи амалиёти windows (дар нимаи дууми асри ХХ) – ин як инқилоби бузурге дар соҳаи тайёр кардан ва истифодабарии компютерҳо, технологияи компютерӣ оид ба сабт, ҷамъоварӣ, коркард кардан, нигоҳ доштан, тайёр намудани иттилоот барои қабул кардани қарорҳои идоракунии, ирсол (интиқол) намудани онҳо, ба намуди диалогӣ бо ҳам алоқа кардан, ба воситаҳои телекоммуникатсионӣ, системаҳои информатсионӣ ва ғайра шуд, ки имкониятҳои истифодабарии компютерҳои шахсӣ ва суперкомпютерҳои ҳозиразамонро боз ҳам васеътар кард. Акнун компютерҳо дар қатори ҳисоб кардани ифодаҳои математикӣ, боз амалиёти сершумори гуногун, аз ҷумла идоракунии истехсолот, ташкил кардан ва дар амал қорӣ намудани шабакаҳои компютери локалӣ ва глобалӣ, инчунин, чӣ тавре ки қабул карда шудааст, Интернет-системаи шабакаҳои компютери байналмилалӣ ва ғайраро таъмин мекунад.

Дар ин ҷо, яке аз масъалаҳои муҳим - ин дар асоси коркард намудани додаҳои ибтидоӣ (маълумотҳои миқдории сабтгардида ё навишташуда оид ба рӯйдодҳо ва воқеаҳои иҷтимоию иқтисодӣ), иттилоот (додаҳои коркардкардашуда, ки ба намуди иттилооти иқтисодии хулосавӣ тайёр карда шуда, барои қабул кардани қарори идоракунии ё гузаронидани таҳқиқоти илмӣ-таҳлилӣ пешниҳод карда шудааст) ва дониш (иттилооти коркардкардашуда ё тайёркардашуда, ки барои қабул кардани қарор ё ҳал намудани масъала, инчунин, оид ба роҳҳои коркард намудани иттилоот барои овардани онҳо ба намуди қобилиқабули қарори идоракунии лозим) – и пайдо шуда, қабул кардани қарори идоракунии дахлдори қорхонаҳо, соҳаҳои алоҳида, комплексҳои байнисоҳавии онҳо, минтақаҳо ва умуман кишвар мебошад. Сухан дар бораи он меравад, ки иттилооти иқтисодӣ, пеш аз ҳама, ҳамчун *маҳсули меҳнати инсон*, яъне натиҷаи

истифодабарии дониш, малака, таҷрибаи онҳо, идора карда тавонистани воситаҳо ва таҷҳизоти гуногуни техникӣ, технологӣ ва телекоммуникатсионӣ ва ғайраҳо мебошад ва барои идоракунии корхона, соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, минтақаҳо ва мамлакат хеле зарур мебошад. Аз тарафи дигар, сухан боз дар бораи он меравад, ки чунин маҳсули меҳнат – иттилооти иқтисодӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ чӣ гуна аҳамият ва чи қадар арзиш дорад, арзиши аслии онро чӣ тавр ҳисоб кардан лозим аст, нархи як воҳиди онро чӣ тавр муайян кардан мумкин аст? Ҳамаи ин гуфтаҳо, мантиқан ба он ишора мекунад, ки барои ташкил ва идора кардани чараёни тайёр кардан ва истифода бурдани иттилооти иқтисодӣ, инчунин бозори он бояд фанни маҳсули *иқтисоди иттилооти иқтисодӣ* бошад.

Барои тайёр намудан ва истифодабарии иттилооти иқтисодӣ дар идоракунии системаҳои гуногуни иттилоотӣ амал мекунад, ба фаъолияти ин гуна системаҳо баҳо додан лозим мешавад. Барои ин харочотро ҳисоб кардан, арзиши аслии як воҳиди он ва дигар нишондиҳандаҳои иқтисодии иттилоотии иқтисодиро муайян кардан лозим мешавад. Роҳҳои ҳалли ин масъалаҳо низ фанни *иқтисоди иттилооти иқтисодӣ* меомӯзад.

Дар зернизоми бозорҳои омилҳои истехсолот ҷойи муҳимро *бозори иттилоот* ишғол мекунад. Аммо чӣ тавре, ки дар боло гуфта гузаштем, иттилооти иқтисодӣ аз маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ, фаврӣ-техникӣ, оморӣ ва ғайраҳо ташкил ёфтааст, ки арзиши муайяни худро дорад. Ин арзиш дар бозор бузургии миқдории худро вобаста ба ҷиҳати сифатнокӣ, аҳамият ва зарур будан пайдо мекунад. Аз ин лиҳоз, мисли дигар соҳаҳои иқтисодӣ, иттилооти иқтисодӣ низ, ҳамчун соҳаи маҳсули иқтисодиёт бояд иқтисоди худашро, яъне *иқтисоди иттилооти иқтисодиро* дошта бошад. Ин масъала ба таҳқиқоти маҳсус зарурат дорад ва имконияти ҳал намудани он низ мавҷуд аст, аммо ин мавзӯи баҳси дигар аст.

Дар замони муосир на фақат илми иқтисодиёт, балки тамоми соҳаҳои идоракунии давлатӣ, соҳибкорон ва ғайра маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, адабиёти маҳсули ватанӣ ва берунмарзӣ, маҷмӯи мақолаҳои конференсияҳои илмӣ – таҳқиқотӣ, амалӣ, таълимӣ, зарифҳои (коэффитсиентҳои) технологияи инноватсионии муосир, дастурамалҳои гуногун ва ғайраро истифода мебаранд. Аксарияти онҳоро аз нав коркард мекунад. Ҳуҷҷатҳои мувофиқро барои қабул кардани қарори идоракунии тайёр мекунад. Дар ин ҷо, дар қатори информатика ва технологияҳои иттилоотӣ [7], технологияи оморӣ ва эконометрӣ [8,9], майдони васеъ оид ба истифодабарии методҳои информатикаи иқтисодӣ [1, 3], амсиласозии системаҳои иттилоотӣ [1] ва амсилаҳои иттилоотӣ [12] дар идоракунии баҳодихии хароҷоти ба мушоият (ҳамроҳӣ) ва рушди системаҳои иттилоотӣ [1] мавҷуд аст, ки аз онҳо ба пуррагӣ истифода бурдан мумкин аст.

Дар охир қайд кардан ба мақсад мувофиқ аст, ки иттилооти иқтисодии зиёд мавҷуд аст, ки дар вақти қабул кардани қарор оид ба идоракунии корхона, истехсолот, иқтисодиёт, бизнес ва кишвар такрор ва такрор истифода бурда мешаванд. Дар ин ҳолат баъзе аз онҳо кӯҳна мешаванд, дигарашон бошад, хосияти кӯҳнашавӣ надоранд. Ин намуд иттилооти иқтисодӣ бо гузаштани вақт мубрамии худро гум накарда, баръакс аҳамияташ зиёд ва арзишаш баланд мегардад. Чунончи, иттилоот оид ба омилҳои асосии табиӣ: аҳоли, меҳнат, замин, об, иқлим, баҳои заминҳои кишоварзӣ ва ҳок ҳамчун захираҳои иқтисодӣ, сарватҳои зеризаминӣ ва ғайра. Дар идоракунии давлатии иқтисодиёт ва молияи давлатӣ, тиҷорату соҳибкорӣ ва ғайра чунин иттилооти иқтисодӣ нақши муҳим мебозад. Дар бозори иттилооти иқтисодии муосир ва оянда ба

ин намуд иттилоот ҳама вақт талабот ҳаст, қонён кунондани чунин талабот зарур мебошад. Дар ин бозор дармадан ва бармадан озод, нархи бозории иттилооти иқтисодиро фурӯшанда ва харидор озод, бо хоҳиши худашон вобаста ба аҳамият ва зарурати иттилоот, саривақтӣ, пурра ва дақиқ будани он, инчунин, дар асоси дигар хосиятҳои иттилоот муайян мекунад, дар навбати худ ба онҳо дар ин амалиёти хариду фурӯши иттилооти иқтисодӣ «дасти ноаён» - и Адам Смит мусоидат мекунад. Сухани охирон ин аст, ки мисли дигар бозорҳои системаи бозорҳо, дар бозори иттилооти иқтисодӣ се муаммоҳои муҳими иқтисодии дар поён овардашуда ҳалли худашро ёфтани лозим мешавад:

1. Кадом намуди иттилооти иқтисодӣ тайёр карда шавад?
2. Чӣ тавр тайёр карда шавад?
3. Барои кӣ тайёр карда шавад?

Ҳамин тавр, кӣ, кадом намуди иттилооти иқтисодиро ба ин бозор мебарорад ва кӣ, кадоме аз онҳоро бо кадом нарх мехарад ва аз бозор мебарорад? Тартиби бозори иттилооти иқтисодӣ, новобаста аз шакл ва сохтор чунин аст. Дар ин ҷо бозори иттилооти иқтисодӣ дар катори дигар намудҳо метавонад намуди электронӣ низ дошта бошад.

Адабиёт

1. Экономическая информатика: Введение в экономический анализ информационных систем: учебник. – М.: Проспект, 2017. – 960 с.
2. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. Т. I. – М.: Республика, 1993. – 399 с.
3. Худжакулов Н. Д. Модель сельскохозяйственных рынков Республики Таджикистан. Информационный листок. № 20 – 2003. Национальный патентно – информационный центр Министерства экономики и торговли Республики Таджикистан, 2003.
4. Котлер Филипп. Основы маркетинга. Краткий курс. Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2007. – 656 с.
5. Ханс Хершген. Маркетинг: основы профессионального успеха: Учебник для вузов: Пер. с нем. – М.: ИНФРА – М, 2000. – 334 с.
6. Багиев Г. Л. и др. Маркетинг. Учебник для вузов/ Под общ. Ред. Г. Л. Багиева, - 2 – е изд. перераб. и доп. – М.: ЗАО «Изд – во «Экономика»», 2001. – 718 с.
7. Информатика и информационные технологии. Учебное пособие/ Под ред. Романовой Ю. Д. – М.: Изд- во Эксмо, 2005. – 544 с.
8. Орлов А. И. Эконометрика. Учебник. М.: «Экзамен», 2002. – 438 с.
9. Худжакулов Н. Д. О необходимости использования эконометрических информационных технологий в сельскохозяйственном землепользовании. Сборник статей. Материалы Республиканской научно – практической конференции посвященной 70 летию к.ф - м. н., доцента Джабирова Дж. К. на тему «Моделирование экономических процессов и современные информационные технологии» (Душанбе 27 – 28 ноября 2015) с.42 – 48. Душанбе – 2016.
10. Самуэльсон Пол Э., Нордхаус. Вильям Д. Микроэкономика, 18 – е изд.: Пер. с англ. – М.: ООО «И. Д. Вильямс», 2008.- 752 с.

11. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика: Пер. с англ. Со 2 – го изд. - М.: Дело, 1999. – 864 с.
12. Кравченко Р. Г. Математическое моделирование экономических процессов в сельском хозяйстве. М.: «Колос», 1978. – 424 с.
13. Моришима М. Равновесие, устойчивость и рост (Многоотраслевой анализ). М.: «Наука», 1972. – 280 с.
14. Экланд И. Элементы математической экономики: Пер. с франс. – М.: Мир, 1983. – 248 с.
15. Моделирование народнохозяйственных процессов: Учеб. пособие/ Под ред. И. В. Котова. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1990. – 288 с.

ДАР БОРАИ МАҶАЛЛА

Маҷаллаи илмию сиёсии «Идорақунии давлатӣ» нашрияи расмии Донишкадаи идорақунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, 3 июли соли 2017 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст. Маҷалла 30 майи соли 2019 ба Номгӯи маҷаллаҳо (нашрияҳо)-и тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии (КОА) назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шуд.

Дар маҷалла рубрикаи «Президент» доимӣ буда, дар он муҳимтарин суханрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қой дода мешаванд. Инчунин, дар маҷалла маводҳои пешниҳоднамудаи муаллифон аз рӯйи мазмуну муҳтаво ба се бахш: 1. Идорақунии давлатӣ ва идорақунии захираҳои инсонӣ, илмҳои ҳуқуқшиносӣ ва иқтисодиёт; 2. Илмҳои иҷтимоӣ-гуманитарӣ ва масъалаҳои муносибатҳои байналмилалӣ; 3. Сиёсати иттилоотӣ, технологияҳои иттилоотӣ, илмҳои табиатшиносӣ ҷудо карда шудаанд.

16 майи соли 2019 маҷаллаи илмию сиёсии «Идорақунии давлатӣ» ба маҳзани маълумоти таҳлилии «Шохиси илмии тақризшавандаи Россия» (Российский индекс научного цитирования) таҳти № 197-05/2019 ворид карда шудааст.

Ҳамчунин, соли 2019 аз ҷониби Маркази байналмилалӣ бақайдгирии нашриёти даврӣ воқеъ дар шаҳри Париж ба маҷаллаи «Идорақунии давлатӣ» рақами ISSN 2664-0651 дода шудааст.

Маҷалла дар як сол чор маротиба дар ҳаҷми то 160 саҳифа чоп мешавад.

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33, тел.: +(992 37) 224-17-86, 224-31-58.

E-mail: info.did@tj.

ИНФОРМАЦИЯ О ЖУРНАЛЕ

Научно-политический журнал «Государственное управление» – официальное издание Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан зарегистрирован 3 июля 2017 года в Министерстве культуры Республики Таджикистан

30 мая 2019 года журнал был внесен в Перечень рецензируемых журналов (изданий) Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Рубрика «Президент» в журнале является постоянной и в ней публикуются важнейшие выступления Основателя мира и национального единства – Лидера нации Эмомали Рахмона.

Также в журнале публикуются статьи авторов в трех рубриках: 1. Государственное управление и управление человеческими ресурсами, юридические науки, экономические науки; 2. Социально-гуманитарные науки и вопросы международных отношений; 3. Информационная политика, информационные технологии, естественные науки.

16 мая 2019 года научно-политический журнал «Государственное управление» включен в информационно-аналитическую и библиографическую базу данных «Российский индекс научного цитирования (РИНЦ)» под № 197-05/2019.

В 2019 году Международный Центр регистрации сериальных изданий, расположенный в Париже, присвоил журналу «Государственное управление» номер: ISSN 2664-0651.

Периодичность выхода журнала – 4 раза в год.

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33, тел.: +(992 37) 224-17-86, 224-31-58.

E-mail: info.did@tj

ABOUT JOURNAL

The scientific and political journal "Public Administration" - the official publication of the Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan was registered on July 3, 2017 at the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

On May 30, 2019, the journal was included in the List of peer-reviewed journals (publications) of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan.

The “President” column in the journal is constant and it publishes the most important speeches of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation Emomali Rahmon.

The journal also publishes articles by authors in three sections: 1. State management and human resources management, legal sciences, economic sciences; 2. Social sciences and humanities and issues of international relations; 3. Information policy, information technology, natural sciences.

On May 16, 2019, the scientific and political journal “Public Administration” was included in the information-analytical and bibliographic database “Russian Science Citation Index (RSCI)” under No. 197-05 / 2019.

In 2019, the International Center for the Registration of Serial Publications, located in Paris, assigned the journal “Public Administration” the number ISSN 2664-0651.

The frequency of the journal is 4 times a year.

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir Street, Phone: +(992 37) 224-17-86, 224-31-58.

Email: info.did@tj

ТАЛАБОТ БАРОИ ЧОПИ МАҚОЛА

Дар ҳар як мақолаи илмӣ пешниҳодгардида бояд маълумоти зерин ҷой дошта бошад:

1. МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ/ МУАЛЛИФОН

- насаб, ном ва номи падари муаллиф/ муаллифон (бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);

- номи пурраи мақомот – вазифа, рутба, унвони илмӣ, агар хориҷӣ бошад – шаҳр, давлат (бо се забон);

- почтаи электрони муаллиф/муаллифон (телефон барои тамоси муҳаррирон).

2. НОМИ МАҚОЛА

Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешавад.

3. КАЛИДВОЖАҲО

Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешаванд. Калидвожаҳо ё ибораҳо аз якдигар бо аломати вергул (,) ҷудо карда мешаванд.

4. АННОТАТСИЯ

Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешавад.

5. ОРОИШИ МАТН

Ҳошияҳои саҳифа: 3 см - аз чап; 1 см - аз рост; 2 см - аз боло ва 2 см - аз поён.

Намуди ҳуруф: Times New Roman TJ анд.14; Times New Roman 14 кгл (барои матн русӣ).

Фосилаи камтарини миёни сатрҳо - аз 1.5.

Сархат: 1.25.

Талабот ба матн ва истинодҳои дохили матн: «навъи китобӣ»; бидуни саҳифагузорӣ; бе ҷўчонидани калима аз сатр ба сатр; истиноди библиографӣ ба сарчашма дар дохили матн, бо ишораи рақамҳо дар дохили қавси кунҷӣ: «[1]»ишора карда мешавад. Агар саҳифа дошта бошад: «[1, 12]». Такрори истинод бо ишораи рақами истиноди қаблӣ ва рақами саҳифаи нав меояд.

Барномаи таҳрирӣ: бастаи барномаҳои Microsoft Office - Word 2003 ё Word 2007.

Номи мақола: дар маркази сатр; бе фосила; бо ҳарфҳои калон.

Матн: баробаркунӣ – «аз рӯйи паҳно».

Ҳаҷми мақола: на камтар аз 7 саҳифа (барои мақолаи илмӣ)

**ШАКЛИ НАМУНАВИИ БАРАСМИЯТДARОРИИ
ФЕҲРИСТҲОИ БИБЛИОГРАФИ**

МАҚОЛА АЗ МАҚАЛЛАҲО ВА МАҚМҮАҲО

Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, қ.1, мод. 699.

Баҳриддинов С.Э. Доир ба баъзе масъалаҳои назарияи пешгирии ҷинояткорӣ // Идоракунии давлатӣ. 2011. №1. С. 68-72.

МОНОГРАФИЯҲО:

Тарасова В.И. Таърихи сиёсии Амрикои Лотинӣ: китоби дарсӣ барои мактаби оӣ. – нашри 2-юм. – М. : Проспект, 2006. С. 305-412.

АВТОРЕФЕРАТҲО

Глухов В.А.Таҳқиқот, коркард ва бунёд кардани низоми электронии санадрасонӣ дар китобхона: Автореф. дисс. ... номз. илм.техн. наук. - Новосибирск, 2000. -18 с.

ДИССЕРТАТСИЯҲО

Фенухин В.И. Низоъҳои этносиёсии дар Россияи муосир: дар мисоли минтақаи Қафқози Шимолӣ: Дисс. ... номз. илм. сиёсӣ. - М., 2002. С. 54-55.

ШАРҲҲОИ ТАҲЛИЛӢ

Иқтисодиёт ва сиёсати Россия ва давлатҳои хориҷаи наздик : шарҳи таҳлилӣ, апр. 2007 / Акад. Илм. Россия, Пажӯҳиш. иқтисоди ҷаҳонӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ. - М. : ПИЧМБ, 2007. - 39 с.

МАВОДИ КОНФЕРЕНСИЯҲО

Бостоншиносӣ: таърих ва дурнамо: маҷ.мақ. Конфр. якуми минтақавӣ, Ярославл, 2003. 350 с.

ҲУҶЧАТҲО АЗ ИНТЕРНЕТ

Смертина П. Бонқдорӣ исломӣ ба Россия омад. [Манбаи электронӣ] //URL:<http://www.banki.ru/news/bankpress/> (санаи муроҷиат: 12.09.2016).

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» аз 5 март
соли 2007 [Манбаи электронӣ] //URL:<http://mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/2007/>
(санаи мурочиат: 12.10.2016).

ТРЕБОВАНИЯ ДЛЯ ОПУБЛИКОВАНИЯ СТАТЕЙ

В каждой статье должны быть указаны следующие данные:

1. СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- фамилия, имя, отчество автора / авторов (на таджикском, русском и английском языках);
- полное название организации – должность, звание, ученая степень, если иностранец / иностранцы – указать страну, город (на трех языках);
- электронная почта автора / авторов;
- телефон автора / авторов для связи редакторов

2. НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Приводится на таджикском, русском и английском языках.

3. КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Приводятся на таджикском, русском и английском языках. Ключевые слова или словосочетания отделяются друг от друга знаком точка с запятой (;)

4. АННОТАЦИЯ

Приводится на таджикском, русском и английском языках.

5. ОФОРМЛЕНИЕ ТЕКСТА

Поля: 3 см. слева; 1 см. справа; 2 см. сверху, 2 см. снизу.

Шрифт: Times New Roman 14 кгл; Times New Roman TJ 14 кгл (для таджикского текста).

Интервал: 1.5.

Абзацный отступ: 1.25.

Ориентация: книжная, без простановки страниц, без переносов, библиографическая ссылка на источник внутри текста обозначается цифрами внутри квадратных скобок: «[1]». Если имеется страница: «[1,12]». Повтор ссылки – с указанием номера прежней ссылки и новой цифровой страницы.

Редактор формул: пакет Microsoft Office - Word 2003 или Word 2007.

Название статьи: по центру, без отступа, прописными буквами.

Текст: выравнивание по ширине.

Объем страниц: не менее 7 страниц.

ПРИМЕРНЫЙ ФОРМАТ ОФОРМЛЕНИЯ БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ СПИСКОВ

СТАТЬИ ИЗ ЖУРНАЛОВ И СБОРНИКОВ

Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2004 г., № 12, ч. 1, ст. 699.

Мирзоев А.А. Доир ба баъзе масъалаҳои назарияи пешгирии ҷинояткорӣ // Законодательство. 2011. № 1. С. 68-72.

МОНОГРАФИИ

Тарасова В.И. Политическая история Латинской Америки : учебник для вузов. – 2-е изд. – М. : Проспект, 2006. – 412 с.

АВТОРЕФЕРАТЫ

Глухов В.А. Исследование, разработка и построение системы элек-тронной доставки документов в библиотеке : Автореф. дисс. ... канд. техн. наук. – Новосибирск, 2000. –18 с.

ДИССЕРТАЦИИ

Фенухин В.И. Этнополитические конфликты в современной России: на примере Северо-Кавказского региона : Дисс. ... канд. полит. наук. – М., 2002. – 215 с.

АНАЛИТИЧЕСКИЕ ОБЗОРЫ

Экономика и политика России и государств ближнего зарубежья : аналит. обзор, апр. 2007 / Рос. акад. наук, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. – М. : ИМЭМО, 2007. – 39 с.

МАТЕРИАЛЫ КОНФЕРЕНЦИЙ

Археология: история и перспективы: сб. ст. Первой межрегион. конф. – Ярославль, 2003. – 350 с.

ИНТЕРНЕТ-ДОКУМЕНТЫ

Смертина П. Исламский банкинг пришел в Россию [Электронный ресурс] //URL:<http://www.banki.ru/news/bankpress/> (дата обращения: 12.09.2016).

Закон Республики Таджикистан «О физической культуре и спорте» от 5 марта 2007 года [Электронный ресурс] //URL:<http://mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/2007/> (дата обращения: 12.10.2016).

REQUIREMENTS FOR PUBLISHING ARTICLES

Each article should contain the following data:

1. INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

- surname, name, **middle name** of the author / authors (in Tajik, Russian and English);
- **full name** of the organization - position, title, academic degree, if a for-eigner / foreigners - indicate the country, city (in three languages);
- email of the author / authors;
- **phone** number of the author / authors for **dealing by** editors;

2. TITLE OF THE ARTICLE

In Tajik, Russian and English

3. KEYWORDS

In Tajik, Russian and English, Keywords or phrases are separated by a semicolon (;)

4. ANNOTATION

In Tajik, Russian and English.

5. TEXT DECORATION

Margins: 3 cm to the left; 1 cm to the right; 2 cm above, 2 cm below.

Font: Times New Roman 14 kg; Times New Roman TJ 14 kg (for Tajik text).

Interval: 1.5.

Indentation: 1.25.

Orientation: portrait, without page layout, without hyphenation, bibliographic reference to the source inside the text is indicated by numbers inside square brackets: "[1]". If there is a page: "[1,12]". Repeat link - indicating the number of the previous link and a new digital page.

Formula Editor: Microsoft Office Suite - Word 2003 or Word 2007.

Article title: in the center, without indentation, in capital letters.

Text: justified.

Page **number**: at least 7 pages.

AN APPROXIMATE FORMAT FOR THE DESIGN OF BIBLIOGRAPHIC LISTS

ARTICLES FROM JOURNALS AND COLLECTIONS

Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, 2004, No. 12, part 1, Article 699.

Mirzoev A.A. Doir ba basze mas'aloхoi nazariai peshgirii ҷиноyat-корӣ // Legislation. 2011. No 1. S. 68-72.

MONOGRAPHS

Tarasova V.I. The Political History of Latin America: A Textbook for High Schools. - 2nd ed. - M.: Prospect, 2006. -- 412 p.

ABSTRACTS

Glukhov V.A. Research, development and construction of an electronic document delivery system in a library: Abstract. diss. ... cand. tech. sciences. - Novo-sibirsk, 2000. –18 p.

THESES

Fenukhin V.I. Ethnopolitical conflicts in modern Russia: the example of the North Caucasus region: Diss. ... cand. watered sciences. - M., 2002. -- 215 p.

ANALYTICAL REVIEWS

Economics and politics of Russia and neighboring countries: analit. Review, Apr 2007 / ROS. Acad. Sciences, Institute of World Economy and International relationship. - M.: IMEMO, 2007.- 39 p.

CONFERENCE MATERIALS

Archeology: History and Prospects: Sat. Art. The first interregion. conf. - Yaroslavl, 2003. -- 350 p.

INTERNET DOCUMENTS

Smertina P. Islamic banking came to Russia [Electronic resource] //URL:<http://www.banki.ru/news/bankpress/> (accessed: 09/12/2016).

The Law of the Republic of Tajikistan “On Physical Culture and Sport” dat-ed March 5, 2007 [Electronic resource] //URL:<http://mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/2007/> (accessed: October 12, 2016).

ОБУНА БА МАҶАЛЛА

Донишкадаи идорақунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таваҷҷуҳи олимони дохил ва хориҷи кишвар мерасонад, ки маҷаллаи илмию-сиёсии «Идорақунии давлатӣ» аз 30 майи соли 2019 ба Номгӯи маҷалла ва нашрияҳои тақриршавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (КОА) ворид гардидааст.

Маҷаллаи мазкур бо мақсади нашр намудани мақолаҳои илмии олимони соҳаи идорақунии давлатӣ ва баланд бардоштани сатҳи дониши ҳуқуқии шаҳрвандон соле чор маротиба нашр мегардад.

Олимони ватанию хориҷӣ бо риояи талаботи муайяншуда метавонанд мақолаҳои илмӣ, таҳлилӣ ва оммавии худро дар соҳаҳои идорақунии давлатӣ ба маҷаллаи илмию сиёсии «Идорақунии давлатӣ» пешниҳод намоянд.

Ҳамзамон, Донишкадаи идорақунии давлатӣ барои обуна шудан ба маҷаллаи «Идорақунии давлатӣ» аз мақомоти давлатӣ, ташкилоту муассисаҳо, новобаста аз шакли моликиятшон ва шаҳрвандон даъват ба амал меорад.

Обуна ба маҷаллаи «Идорақунии давлатӣ» дар ҳамаи шуъбаҳои Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешавад.

Индекси обуна: 77756

Нархи яксолаи обуна – 200 сомонӣ

Реквизитҳои бонкӣ:

Ташкилоти дастраскунанда: МУАССИСАИ “ПАРКИ ТЕХНОЛОГИИ ДОНИШКАДАИ ИДОРАҚУНИИ ДАВЛАТИИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН”

Бонк: БДАҶТ “АМОНАТБОНК” Филиал №077, шаҳри Душанбе н. Исмоили Сомонӣ, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 14

Суратҳисоб 202972100103177000

Ҳисоби кор: 20402972316264

БИК: 350101626

РМА: 020052469

Суроға: ш.Душанбе, кучаи Саид Носир, 33;

Тел.: +(992 37) 224-17-86, 228-90-71, 907-15-95-85;

E-mail : amriddin.islomov.84@bk.ru

ПОДПИСКА НА ЖУРНАЛ

Институт государственного управления при Президенте Республики Таджикистан информирует о том, что журнал «Государственное управление» с 30 мая 2019 года включен в Перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан (ВАК).

Периодичность журнала четыре раза в год.

Отечественные и зарубежные авторы, с соблюдением установленных требований, могут опубликовывать свои научные, аналитические и популярные статьи в журнале «Государственное управление».

Институт государственного управления при Президенте Республики Таджикистан приглашает государственные органы, организации и учреждения, независимо от форм их собственности и граждан подписаться на журнал «Государственное управление».

Подписка на журнал «Государственное управление» осуществляется во всех отделениях Службы связи при Правительстве Республики Таджикистан.

Подписной индекс: 77756

Цена на годовую подписку – 200 сомони

Банковские реквизиты:

Получатель: Предприятие “Технологический парк Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан”.

Банк: ГСБ РТ “Амонатбанк”, Филиал №77 г. Душанбе, р. Исмоили Сомони, пр. Исмоили Сомони, 14

Расчетный счет: 20202972100103177000

К/счет: 20402972316264

МФО: 350101626

ИНН: 020052469

Адрес: город Душанбе, улица Саида Носира 33;

телефоны: +(992 37) 224-17-86, 228-90-71, 907-15-95-85;

E-mail : amriddin.islomov.84@bk.ru

MAGAZINE SUBSCRIPTION

The Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan informs that the journal "Public Administration" has been included in the List of leading peer-reviewed journals and publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan (HAC) since May 30, 2019.

The frequency of the journal is four times a year.

Domestic and foreign authors, in compliance with the established requirements, can publish their scientific, analytical and popular articles in the journal "Public Administration".

The Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan invites government bodies, organizations and institutions, regardless of their form of ownership and citizens, to subscribe to the journal "Public Administration".

Subscription to the journal "Public Administration" is carried out in all branches of the Communications Service under the Government of the Republic of Tajikistan.

Subscription Index: 77756

Annual subscription fee - 200 somoni

Bank details:

Recipient: INSTITUTION "TECHNOLOGY PARK OF THE INSTITUTE OF PUBLIC ADMINISTRATION UNDER THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.

Bank: SSB RT "Amonatbank", Branch №077, 14, Ismoil Somoni ave., Dushanbe, Ismoil Somoni region

Bank account: 20202972100103177000

K / account: 20402972316264

MFI: 350101626

TIN: 020052469

Address: Dushanbe city, Said Nosir street 33;

Phones: +(992 37) 224-17-86, 228-90-71, 907-15-95-85;

E-mail : amriddin.islomov.84@bk.ru

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ-СИЁСИИ ДОНИШКАДАИ ИДОРАКУНИИ
ДАВЛАТИИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

№ 4(44), 2019

Мураттиб
Таиров С.С.

Тарчумонхо
Шарифов Ҷ.
Зухурова С.Р.

Маҷалла дар донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, дар матбааи ..... ба таъб расидааст.

Ба матбаа 04.08.2019 супурда шуд. Ба чоп ....08.2019 имзо шуд.

Андозаи 60x84 1/8. Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопии шартӣ 19.

Супориши № .... Адади нашр 300 нусха.

Нишонӣ: 734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Email: info@did.tj
Тел.: 224-83-93, 224-17-86 (факс)

Составитель
Таиров С.С.

Переводчики
Шарифов Дж.
Зухурова С.Р.

Журнал подготовлен к печати в Институте государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Напечатан в типографии .....

Сдано в печать ..... Разрешен к печати ..... Бумага ..... Формат .... Шрифт .....
Условный печатный лист ..... Тираж .....

Адрес: 734003, г. Душанбе, ул. Саид Носир,, 33. Email: info@did.tj

Идорақунии давлатӣ ва идорақунии захираҳои инсонӣ, илмҳои ӯқуқшиносӣ ва иқтисодиёт

Тел.: 224-83-93, 224-17-86 (факс)

